

Українська мова

9

Українська мова

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Львів
Видавництво «Світ»
2017

УДК 811.161.2(075.3):=511.141

У 45

Авторський колектив:

Т. Гнаткович, А. Лукач, С. Борисова, К. Лавер, К. Рінгер

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 20.03.2017 р. № 417)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і дійшли висновку про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Онопрієнко Вікторія Володимирівна – вчитель Берегівської угорської гімназії Закарпатської області, старший вчитель;
Ньорба Світлана Федорівна – методист відділу освіти Берегівської райдержадміністрації Закарпатської області, вчитель-методист;
Бабич Надія Денисівна – професор кафедри історії і культури української мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т. Гнаткович, А. Лукач, С. Борисова, К. Лавер, К. Рінгер. – Львів : Світ, 2017. – 168 с.

ISBN 978-966-914-040-1

УДК 811.161.2(075.3):=511.141

ISBN 978-966-914-040-1

© Гнаткович Т.Д., Лукач А.Ю., Борисова Є.Є., Лавер К.М., Рінгер К.В., 2017
© Шутурма М.С., художнє оформлення, 2017
© Видавництво «Світ», оформлення, 2017

Шановні учні!

Промайнуло літо – і ми знову з вами. Готуючи підручник, автори намагалися зробити навчальний матеріал не лише зрозумілим для вас, а й цікавим. Виходячи з таких міркувань, добирали приклади до правил, теми творчих завдань, тексти для перекладу і редагування і, звичайно ж, ілюстративний матеріал. Уроки розвитку мовлення спрямовані на те, щоб навчити вас працювати з текстом. Ці знання знадобляться вам у дорослому житті, особливо у студентські роки. Сподіваємося, ви не нудьгуватимете на уроках української мови.

Успіхів вам у навчанні!
Автори підручника

Вступ

§ 1. Мова – найважливіший засіб пізнання, спілкування та впливу

Вправа 1. Прочитайте текст, складіть його план. За складеним планом розкажіть про основні функції мови.

Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не перебувало, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх шарів і прошарків суспільства й кожної людини окремо.

Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує низку життєво важливих функцій. Перша і головна функція мови – *комунікативна (спілкування)*. Суть її в тому, що мова використовується для обміну інформацією між членами суспільства. Ця функція надзвичайно важлива як для суспільства, так і для самої мови: мова, якою не спілкуються, стає мертвою; народ, який втрачає свою мову, зникає.

Спілкування – це процес задоволення однієї з найбільш ранніх і найважливіших суспільних потреб, а саме потреби людини в іншій людині. Це не лише міжособистісний, а й соціальний процес.

«Людина має схильність спілкуватися з собі подібними, тому що в такому стані більше почуває себе людиною» (І. Кант).

«Єдина відома мені розкіш – це розкіш людського спілкування» (А. де Сент-Екзюпері).

Отже, комунікативна функція – найважливіша функція мови. Їй так чи інакше підпорядковані всі інші функції.

На шляху поступу людство винайшло чимало засобів обміну інформацією: транспортна сигналізація, символіка науки, знаки спортивного суддівства тощо. Однак мова продовжує посідати серед них чільне місце. Усі позамовні знакові системи є похідними від мови, без неї їх не можна було б ні створювати, ні вивчати, ні використовувати.

Для повноцінного функціонування і розвитку мова повинна використовуватись у всіх сферах комунікації: у науці, техніці, виробництві, ділових стосунках, освіті, культурі тощо, а не лише в побуті чи художній літературі.

Мислетворча функція мови полягає в тому, що мова є засобом формування думки – людина мислить у мовних формах. Є мислення конкретне (образно-чуттєве) та абстрактне (понятійне). Суто людське мислення понятійне – це оперування поняттями, які позначені словами і які не могли б без слів існувати. Крім того, у процесі мислення ці поняття зіставляються, протиставляються, поєднуються, заперечуються, порівнюються тощо, для цього в мові існують спеціальні засоби. Тому мислити – означає оперувати мовним матеріалом.

Вислів «обмінюватися думками» абсурдно розуміти дослівно. Якби люди безпосередньо обмінювалися думками, то вони завжди розуміли б одне одного і не було б ніяких втрат при передаванні інформації. Насправді люди обмінюються мовними одиницями, в яких закодовані думки. І адресат мовлення не завжди адекватно розшифровує цей мовний код. Тим більше, що адресант (мовець) може помилитися при кодуванні. Не-

дарма говорять: хто ясно думає, той ясно висловлюється. Або й дошкульно: видно з мови, якої ти голови.

Зауважмо, що «думання» відбувається у формах якоїсь конкретної мови, здебільшого тієї, яку ми знаємо найкраще, тобто рідної. Отже, сам процес мислення має національну специфіку, що зумовлена національним характером мови. Намагання позбавити людей національних мов і перейти на єдину мову неминуче мало б наслідком стан, про який колись писав Г.В.Ф. Гегель: «Коли всі мислять однаково, значить ніхто не мислить».

«Хто вбиває дух – вбиває слово, а хто оскверняє слово – оскверняє дух, бо вони нерозривні» (Г. Брех).

Експресивна функція полягає в тому, що мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу індивіда. Вона дає можливість перетворити внутрішнє, суб'єктивне в зовнішнє,

об'єктивне, доступне для сприйняття. «Говори – і я тебе побачу», – стверджували мудреці античності. Кожна людина – це цілий неповторний світ, сфокусований у її свідомості, у сферах інтелекту, емоцій, волі. Але цей світ прихований від інших людей, і тільки мова дає іншим можливість «побачити» його. Що досконаліше володієш мовою, то цікавішою, досконалішою, яскравішою особистістю постаєш перед людьми.

Те ж саме можна сказати і про народ, націю.

Гносеологічна (пізнавальна) функція мови проявляється в тому, що вона є засобом пізнання світу. Людина, на відміну від тварини, користується не тільки індивідуальним досвідом, а й усім тим, чого досягли її попередники та сучасники, тобто суспільним досвідом. Вона має два види пам'яті: емоційну і логічну. Перша формується на початкових стадіях розвитку індивіда, формування другої завершується на сьомому році життя – тоді, коли завершується і мовне формування людини, що свідчить про їх взаємозв'язок. Людині не треба починати пізнавати світ «з нуля». Досвід суспільства закодовано і зафіксовано в мові, в її словнику, а за наявності письма також – у деталізованому вигляді – у текстах. Пізнаючи мову, людина пізнає світ, причому світ у баченні саме цієї мовної спільноти.

«Межі моєї мови означають межі мого світу» (Л. Вітгенштейн).

Кожна мова є неповторною картиною світу, і тому зникнення якоїсь із них збіднює уявлення людства про світ, звужує його досвід.

Гносеологічна функція мови полягає не тільки в накопиченні досвіду суспільства. Мова є засобом мислення, формою існування думки. Отже, у пізнанні нового, раніше не відомого, вона є обов'язковим чинником.

Естетичну функцію мова виконує, слугуючи знаряддям і водночас матеріалом для створення культурних цінностей. Вона – першоеlement культури. Фольклор, художня література, театр, пісня тощо – усе це дає підстави стверджувати, що мова – становий хребет культури, її майстерня, її храм.

У живому мовленні мова виконує функцію спілкування, комунікації. У художньому творі головне призначення мови – образотворення. А вже за допомогою мовних образів художнього твору відбувається акт «спілкування» митця з читачем, слухачем.

У художньому творі, особливо поетичному, часто спостерігається відхилення від звичних норм, мовленнєвих стандартів. Саме ці відхилення роблять текст художнім, визначають його жанр. Тому необхідною передумовою літературної творчості є досконале оволодіння мовною нормою, щоб знати чи відчувати, від чого та якою мірою допустимі відхилення.

Ключем до образної структури твору, його ідейно-естетичного потенціалу є мова тексту. Що краще знаємо мову, то повніше розкриваються перед нами глибини твору. Мова має поетичну природу.

«Навіть окреме слово – це малий твір мистецтва» (Г. Гліни).

Справжнє оволодіння мовою йде від літературної мови до мови художньої літератури.

Крім того, мові властиві закони милозвучності. Це, а також досконала організація мовного матеріалу в процесі спілкування, може бути джерелом естетичної насолоди, що найвиразніше проявляється при сприйнятті ораторського та художнього, зокрема поетичного, мовлення.

Виховання відчуття краси мови – основа всякого естетичного виховання.

Мова – носій культури, тобто виконує *культураносну функцію*. Культура кожного народу зафіксована в його мові. Пізнання народу, його культури, його ментальності іншими народами може бути поверховим або ж глибинним, всебічним. Для глибинного пізнання народу необхідне знання його мови. У цьому випадку мова виконує функцію каналу зв'язку між

народами. Пропагуючи свою мову в світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуємо світову культуру. Згадаймо, яке враження на Європу справили гастролі українського хору Кошиця, відкривши світові цілий материк оригінальної і багатющої культури, а з нею – й український народ. Так за допомогою мови відбувається «переливання» духовних цінностей, транспортування їх іншими мовами, завдяки чому духовність одного народу стає органічною частиною духовності інших народів, а існування самого народу з маловідомого у світі факту стає фактором світової цивілізації.

Культуроносна функція мови постійно і виразно проявляється передусім у суспільстві носіїв цієї мови: через мову кожна людина засвоює культуру свого народу і передає естафету духовних цінностей від покоління до покоління. Що повнокровніше функціонує в суспільстві мова, то надійніший духовний зв'язок поколінь, то багатша духовність кожного наступного з них. І навпаки: усякі мовні утиски руйнують цей зв'язок, збіднюють культуру народу. А тому боротьба за повноправність своєї мови – це водночас боротьба за рідну культуру.

Культуроносна функція мови реалізується й на особистісному рівні. Людина, пізнаючи мову свого народу, долучається до джерел неповторної духовності нації, з часом стає її носієм і навіть творцем. Це право й обов'язок кожного, і водночас – надійний показник реального, а не лише декларованого патріотизму. Не можна вважати патріотом того, хто зі страху, для вигоди чи через невігластво ігнорує мову і культуру своєї нації або навіть свідомо зрікається її сам і відлучає від неї своїх дітей. Така людина втрачає цінність і повагу серед своїх, не становить вона вартості й для інших – хіба як робоча сила чи знаряддя здійснення чужих планів. Мова – мати народу. А «... хто матір забуває, – писав Тарас Шевченко, – того Бог карає, того діти цураються, в хату не пускають. Чужі люди проганяють, і немає злому на всій землі безконечній веселого дому».

Номінативна функція – це функція називання. Мовні одиниці, передусім слова, служать назвами предметів, процесів, якостей, кількостей, ознак тощо. Усе пізнане людиною отримує свою назву і тільки так існує в свідомості. Цей процес називається лінгвалізацією, «омовленням» світу.

У назвах зафіксовано не лише реалії дійсності, адекватно пізнані людиною, а й помилкові уявлення, ірреальні, уявні сутності тощо. Так, гігантський уявний світ фольклору, художньої літератури існує тільки завдяки мові. Але його вплив на нашу поведінку, на наш спосіб життя іноді не менший за вплив реального світу.

За допомогою слів предмети світу транспонуються у предмети свідомості, відбувається розумове освоєння світу.

Народ творить мову, мова творить народ. І кожен, хто усвідомив себе частинкою народу, – до якого прошарку він би не належав, – повинен відчувати себе відповідальним за долю мови, бути її творцем.

М. Рудська. Чугайстр

«З того, як говорить та чи інша людина, можна уявити собі загальний розвиток цієї людини, її освіту, культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова, багатшою на лексичний запас, розмаїтішою епітетами, метафорами, влучними порівняннями, барвистішою вживанням прислів'їв, приказок, приповідок. У природі не буває людей, що визначалися б високим інтелектом і водночас примітивною, як у дикуна, мовою...» (Б. Антоненко-Давидович).

Вправа 2. Прочитайте прислів'я. Поясніть, про що йдеться в кожній з трьох груп народних прислів'їв і приказок: а) про мову як засіб пізнання, навчання; б) про мову як засіб спілкування; в) про мову як засіб впливу на людей.

І. Слова треба зважувати, а не рахувати. Домовляйтесь треба словами, а не кулаками. До нього говорити, як до стовпа (об стіну горохом). Йому що не говори, як до гори. Розуміє з півслова. Без мови не підійдеш і до корови (*Народна творчість*).

II. Від теплого слова і лід тане. Слово може врятувати людину, а може і вбити. Гостре словечко коле сердечко. Словом більше болю завдають, як коли шкуру деруть. Не бий дубцем, а карай слівцем! Вміє зуби заговорити. Від меча рана загоїться, а від лихого слова – ніколи (*Народна творчість*).

III. Як не знаєш, прочитаєш. Де розумом не дійду, то в книжці знайду. Людина без книги – риба без води. На словах густо, а в голові пусто. Хто багато питає, той багато знає. Якби ми знали, то б вас не питали. Хто мудро мовчить, гарно говорить (*Народна творчість*).

Вправа 3. Прочитайте речення. Усно поясніть, яку з функцій мови ілюструє кожне з них?

1. Все починаєм з аз-буки, і тут не потрібен бук! Маля протягає руки до букв (*В. Лучук*). 2. Слова звучать, розмова буде... То свято наше, творчий будень (*О. Терещенко*). 3. І горнеться слово до слова... Єднає і зближує мова (*М. Сингаївський*). 4. На вустах розквітає слово і любистково, і барвінково... (*П. Осадчук*). 5. Не люблю каламутного слова (*Л. Костенко*). 6. ...Плакайте, діти, рідну мову, вчіться складно говорити своїм рідним словом! (*С. Воробкевич*). 7. Навік пройшла пора безславна... Цвіти і сяй, моя державна... (*Олександр Олесь*).

Вправа 4. Ти – перекладач. Наведіть висловлювання визначних угорських діячів про мову (чотири–п'ять висловлювань). Користуючись словником, перекладіть їх українською мовою.

Вправа 5. I. Продовжіть і запишіть вислови. Зіставте їх із висловами ваших однокласників.

1. Для мене рідна мова – це ... 2. Для мене українська мова – це ... 3. Значення мови для народу полягає в ... 4. Розвинена держава завжди бореться і дбає про чистоту мови, адже ... 5. Кожен громадянин України повинен зрозуміти, що мова – це ... 6. Мову береже й творить не тільки закон, а й ...

II. Виразно прочитайте записані вислови.

Словник

транспонувати – переносити що-небудь з одного жанру в інший, з однієї науки в іншу

адекватно – megfelelően

будень, будні – mindennapi élet

вістря – él (valaminek az éle)

невігластво – tudatlanság

нізка – sorozat

осквернити – meggyaláz

поступ – előrelépés

потреба – szükség

прошарок – réteg

свідомість – tudatosság

§ 2. Систематизація та узагальнення вивченого у восьмому класі про просте неускладнене та ускладнене речення, поглиблення вміння правильного синтаксичного розбору вивчених видів речень

Вправа 6. Поетична хвилинка. I. Прочитайте виразно вірш В. Сосюри «Україна». Вивчіть його напам'ять. Які поетичні вислови допомагають розкрити основну думку вірша?

Дужче і дужче кругом
пісня гримить солов'я.
Гори мовчать над Дніпром.
Це – Україна моя.
В небі шумлять літаки,
коні залізні – в полях.
Гордим розливом ріки
цвіт весняний по садах.
Світлі ідуть матері,
зір їх красою сія.
Сонце і пісня вгорі,
це – Україна моя.

II. У кожному реченні знайдіть граматичну основу (усно). Яких речень більше – односкладних чи двоскладних?

Пригадайте!

1. Що називається реченням?
2. На які типи поділяються речення за метою висловлювання?
3. На які типи поділяються речення за будовою?
4. Які речення називаються простими? Наведіть приклад.
5. Які речення називаються складними? Наведіть приклад.
6. З чого складається граматична основа речення?
7. Які речення називаються односкладними, а які – двоскладними?
8. Які типи односкладних речень ви знаєте?
9. Які речення називаються поширеними, а які – непоширеними?

Вправа 7. Запишіть речення, визначте і підкресліть у кожному реченні граматичну основу. Назвіть другорядні члени речення та підкресліть їх. У чому полягає різниця між непоширеними і поширеними реченнями?

1. Дощ ушух. І проглянуло сонце червоне (В. Бондар). 2. Проїшли дощі. Стрясають срібні сльози зелені віти над моїм чолом (В. Сосюра). 3. Похитуються тополі. Повітря тремтить, як шовк на п'яльцях. (Г. Білоус). 4. Захитались тіні. Призабута річка знов гойдає стиха човен мій (М. Доленго). 5. Надходить вечір... Тіні на землі стають все довші. Наче на екрані, пливуть хмарин багряні кораблі у голубому неба океані (В. Сосюра).

Вправа 8. Творча робота. Створіть невеликий текст, доповнюючи подані конструкції другорядними членами речення. Запишіть його. Дайте заголовок тексту (усно).

Дерева загорнені у ... шати. Милуючись ... красою, вони вдивляються у скло ... калюжок. Вдивлятися доводиться ... . Раз у раз пустотливий вітер смикає їх за ... , перебирає ... . Дерева ... відштовхують його ... гіллям. ... сонечко слабо виглядає ... .

Вправа 9. Запишіть речення, підкресліть у них всі члени речення. З'ясуйте, якою частиною мови виражений кожен член речення. Усно виконайте синтаксичний розбір двох речень (за вибором).

1. Запливає вересень у затоку жовтня. Потяглися журавлі вдалеч плавко. Доганяв їх листопад за селом (*Б. Олійник*). 2. Яблук рум'янець і пахощі трав осені сипле бобровий рукав (*М. Рильський*). 3. Якась сумна і невесела осінь зійшла, мов помаранча золота, над Києвом... (*Юрій Клен*). 4. Слова прощального привіту вже осінь пише на листках, прив'ялу квітку, ще не вкрити, вкриває золотом в кущах (*Олена Журлива*). 5. Обривається листя й летить, із пожовклого дуба спадає і на сонці, як цвіт, мерехтить, як рожеві метелики, грає (*М. Шпак*).

О. Осипчук. Осінь на Міжгірщині

Вправа 10. І. Прочитайте текст. Визначте його тему.

У ДОРОЗІ

Ще небо не почервоніло на сході, а вже наші мандрівники були в дорозі. Шлях був піщаний, тому пішли пугівцями. Так було ближче, і місця там веселіші.

Повернули праворуч. Перед ними білим морем лежало поле пахучої гречки, від якої повітря пахтіло медвяними пахощами. Ранок був туманний. Біла рівнина здавалась безмежною.

Тільки спереду крізь димчасту імлу рум'янився схід та заду бовваніли ще верби залишеної дороги.

Тим часом небо яснішало. Подув свіжий вітерець. Туман став кучерявитись.

Подорожні ввійшли в дубовий і березовий гай. Там усе ніби спало. Вкриті росою дерева нависали над вузькою стежкою й наводили на неї холодний сутінок. Блакитні дзвіночки ледве починали розкривати свої чашечки.

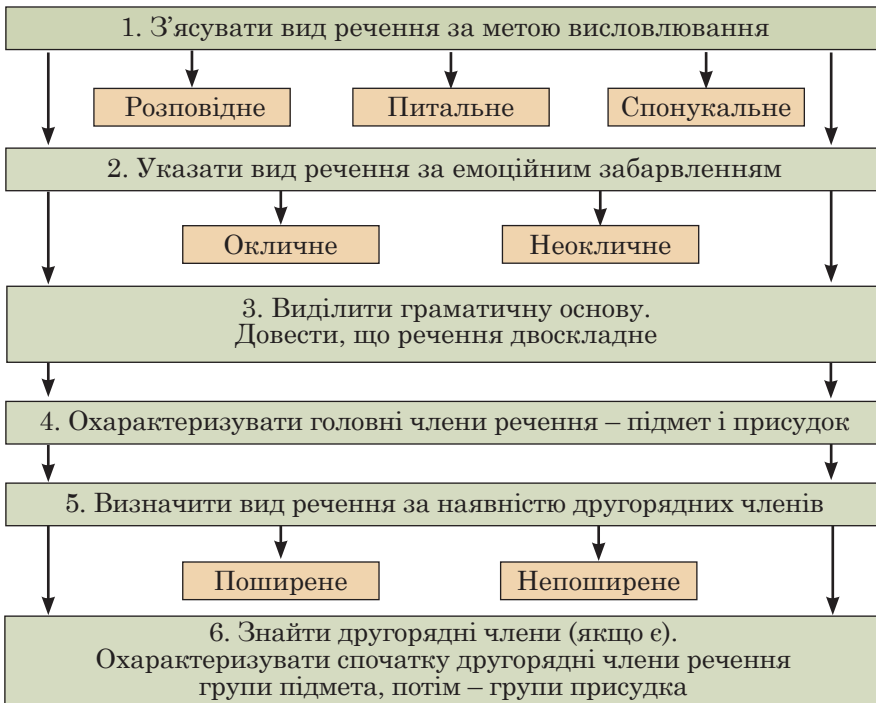
Інколи з глибини гаю чути було різкий крик ворона чи глухий стук дятла в дерево. Більше жодний звук не тривожив дрімотного гаю.

Мандрівники сіли відпочивати. Старий солодко заснув. Молодь пішла по гриби. Коли старий прокинувся, то побачив принесені сиріжки, до яких він був дуже охочий.

Наступні два дні йшли шляхом. На щастя, погода була хмарна, і подорожні не потерпали од спеки (*За П. Кулішем*).

II. Знайдіть у тексті і випишіть: 1) речення з іменним складеним присудком; 2) односкладне неозначено-особове речення; 3) речення, у якому є вставне слово; 4) речення з однорідними членами. У кожному виписаному реченні підкресліть члени речення.

Схема синтаксичного розбору двоскладного речення

Вправа 11. I. Накресліть таблицю й заповніть її, пригадавши та записавши види односкладних речень.

II. Наведіть приклади (усно). Скористайтеся для цього реченнями, поданими після таблиці, – виберіть з-поміж них тільки односкладні.

Форма вираження головного члена односкладного речення	Вид односкладного речення
1. Дієслово 1-ї або 2-ї особи однини чи множини дійсного та наказового способів	
2. Дієслово у формі 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу або у формі множини минулого часу дійсного способу	
3. Дієслово 2-ї особи однини і множини дійсного й наказового способів (дія стосується узагальненої особи, тому це найчастіше прислів'я та приказки)	
4. Безособові дієслова; особові дієслова, ужиті в безособовому значенні; інфінітив зі словами <i>можна, треба, доцільно, неможливо, не варто</i> та ін.; дієприкметникові форми на <i>-но, -то</i>	
5. Іменники у називному відмінку або кількісно-іменні словосполучення	

1. Почало благословляється на світанок (*В. Гжицький*). 2. У лісі немов посвітлішало (*П. Воронько*). 3. Любіть же Україну і людство любіть! 4. Тужу за вами, солов'ї України! (*М. Рильський*). 5. Чесне діло роби сміло (*Народна творчість*). 6. Я люблю свою хату поліську... Я люблю свій зажурений ліс... (*Д. Фальківський*). 7. Блакитний вечір. Шум акацій (*В. Сосюра*). 8. Се любов моя плаче так гірко (*І. Франко*). 8. Без води каші не зварить (*Народна творчість*). 9. Збирали пізні гречки (*М. Коцюбинський*). 10. Зима. Холоднеча. Засніжений ліс (*М. Стельмах*).

Вправа 12. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш Л. Костенко «Повернення Шевченка». Які почуття він у вас викликав? Про який період життя поета розповідається у вірші?

Заслання, самота, солдатчина. Нічого.
Нічого – Оренбург. Нічого – Косарал.

Т. Шевченко. Шхуни біля форту Косарал

Не скаржився. Мовчав. Не плакав ні від чого.
Нічого, якось жив і якось не вмирав.
Вернувся в Петербург, і ось у Петербурзі –
після таких років такої самоти –
овацію таку йому зробили друзі –
коли він увійшов. І він не зміг іти.
Він прихилився раптом до колони.
Сльоза чомусь набігла до повік.
Бо, знаєте, ... Із каторги в салони...
Не зразу усміхнеться чоловік...

II. Знайдіть односкладні речення, усно вкажіть їх вид.

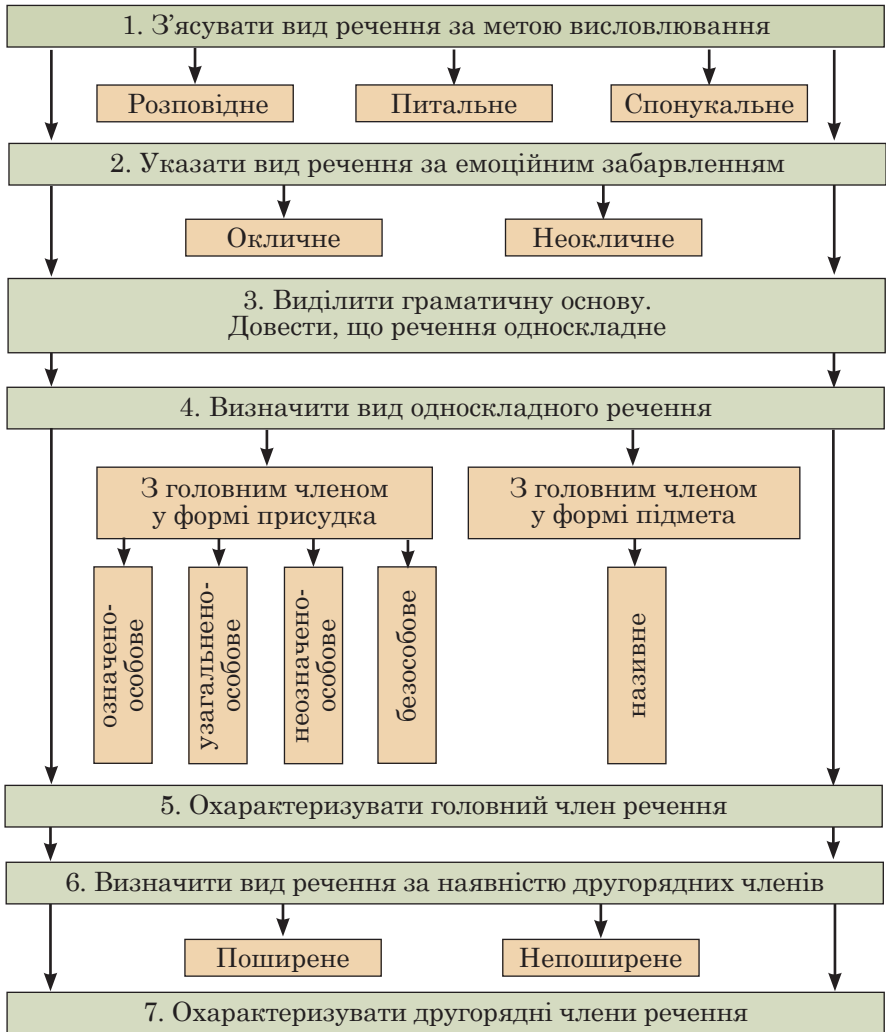
Вправа 13. Замініть двоскладні речення односкладними (безособовими чи означено-особовими). Запишіть утворені односкладні речення. Чи змінився характер висловлюваної думки? Усно виконайте синтаксичний розбір двох односкладних речень (за вибором).

Зразок. Вода розірвала греблю. – Водою розірвало греблю.

1. Вода розірвала греблю. 2. Пахне спечений хліб. 3. З відкритих дверей віє холод. 4. Архітектори запроектували нове місто. 5. Я був веселий. 6. У полі запахли волошки. 7. Я знаю свого друга давно. 8. Про наше шкільне свято багато писали глядачі. 9. У статті ми згадували про милосердя. 10. Я люблю читати у вільний час.

Схема синтаксичного розбору односкладного речення

Вправа 14. Прочитайте текст. Випишіть із нього тільки односкладні речення, вкажіть їх вид. Усно виконайте синтаксичний розбір двох речень (за вибором).

Скелі й вода. Вже осінь. Безлюдні пляжі. Хвиля розбурхано б'є в береги. Сидимо на камені, що колись, може, під час землетрусу, обвалився в море. Неподалік стирчить із води інший уламок скелі. На ньому, напівзатопленому, чайка незворушно стоїть, велика, тонконога. Справжня чайка (О. Довженко).

Вправа 15. Творча робота. Розгляньте репродукцію картини закарпатського художника Йосипа Бокшая «Осінній ліс». Яким настроєм вона перейнята? Складіть за картиною твір-опис, використовуючи переважно називні речення. Запишіть його.

Вправа 16. Поетична хвилинка. I. Прочитайте виразно вірш Д. Білоуса «Якщо з українською мовою...». До чого закликає нас автор?

Якщо з українською мовою
в тебе, друже, не все гаразд,
не вважай її примусовою,
полюби, як весною ряст.

Примусова тим, хто цурається,
а хто любить, той легко вчить:
все, як пишеться в ній, вимовляється, –
все, як пісня, у ній звучить.

I журлива вона, й піднесена,
тільки фальш для неї чужа.
В ній душа Шевченкова й Лесина,
I Франкова у ній душа.

Дорожи українською мовою,
рідна мова – основа життя.
Хіба мати бува примусовою?
Непутящим бува дитя!

II. Зверніть увагу, чим ускладнені прості речення, назвіть ці конструкції.

Вправа 17. Прочитайте оповідання. Чи потрапляли ви в комічні ситуації через неправильне вживання звертань? Випишіть з тексту форми звертання. Придумайте і допишіть ще п'ять власних звертань.

Моя вам порада щира: будьте обережні у звертаннях. Я, було, звернувся до одного:

– Товаришу...

...Ледве додому втрапив... А я його ще товаришем назвав.

Тоді подумав: звертатимуся – пане. Кажуть же: панове депутати. І нічого. Підходжу до дами в горжетці:

– Пані, скажіть, будь ласка...

А вона зміряла мене з ніг до голови очима, пхикнула і до вітрини одвернулася. Не пан я для неї, виходить...

Іду в тролейбусі. Кажу одному в капелюсі:

– Добродію, закомпостуйте квиток, будь ласка.

А він чогось розсердився:

– А, може, я зовсім не добродій.

Я теж розсердився.

– Ну, тоді ви злодій, – кажу.

Мене, звичайно, побили. І не вступилися ні панове, ні товариші. Одна тільки повновида, розмальована, як писанка, молодиця пожаліла, хусточку дала. Я розчулився:

– Спасибі, жіночко.

А вона кокетливо:

– А може, я дівчина...

Пішов я в неділю на базар послухати, як люди говорять. А там одне одного найчастіше величають «дамочкою» або «дядьком».

– Дядечку, почім сало? – питаюся.

– Як для тебе, небоже, то дешево продам.

Не полінувався, до словника зазирнув: «небіж» означає племінник. Гарне слово. Треба запам'ятати. Приходжу в понеділок до себе в майстерню. Сидять мої хлопці, мене чекають.

– Привіт, небіжчики, – кажу.

Ще так шпарко мої хлопці ніколи не схоплювалися.

– Ти чого лаєшся? – Петро питається. – Ще почує хто!

Виходить, і не знаємо, і не вміємо, і не маємо. Як часто не знаємо значень елементарних слів. А тими, що знаємо, не вміємо користуватись до пугтя.

Отже, думайте, що говорите, панове! Чи як вас тепер величати?! (За В. Дубом).

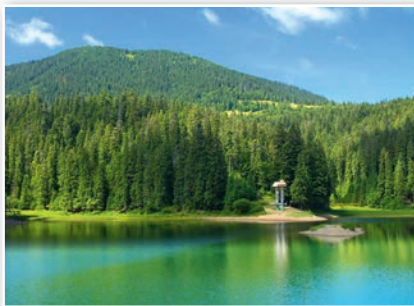
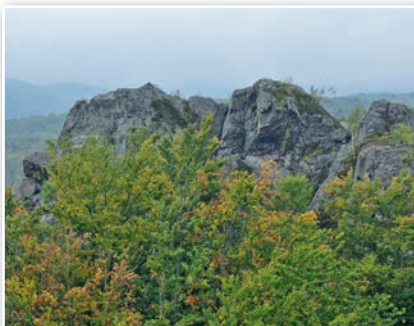
Пригадайте!

Просте речення може ускладнюватись однорідними членами речення, відокремленими членами речення, вставними і вставленими конструкціями, звертаннями.

Вправа 18. I. Прочитайте текст. Яку важливу тему порушує автор у тексті?

Дав Бог людині зразок перебування на землі – довоколишню Природу. Він відокремив її від людини, поставив збоку, залишив для споглядання, прикладу, науки і наслідування досконалості свого творіння недосконалій людині. І дивується, певне, Господь, коли і де помилився, допустивши до того, що наділена розумом істота не чує й не відчуває гармонії Природи, безжально нівечить її, знищує себе саму і помислами своїми та ділами, двоєдушністю і фальшю, ненавистю і заздрістю, властолюбством і жорстокістю.

Людина знищує храм Природи, топче й *руйнує її довершеність* (За Р. Іваничуком).

II. Випишіть із тексту речення з однорідними членами, визначте їх синтаксичну роль. Виконайте розбір одного речення з однорідними членами речення (за вибором), користуючись поданою на с. 20 схемою.

Пригадайте!

Звертання, вставні слова, словосполучення і речення **не є членами речення**.

Схема синтаксичного розбору простого ускладненого речення

Вправа 19. Творча робота. Відновіть текст І. Нечуя-Левицького, вставляючи на місці крапок однорідні члени речення з довідки. Поясніть пунктограми.

І гори, й долини, і поля, і сади, і ставок, і хати були залиті й облиті ..., ..., ..., як срібло, світлом.

Над ставком, над садками ..., ..., ... хвилями золоте марево, неначе на повітрі ворушились якісь пасма ... .. ниточок. А над зеленою землею сине-сине та глибоке літнє небо; а між тим небом та землею золоте сонце та хвиля світова! І весело, і любо, і радісно! І не до одного веселого, навіть до нещасного, безталанного сміялося небо, сміялося сонечко ясне, а ставочок між зеленими горами, між зеленими ... та ... неначе реготавсь!..

Куди не кинеш оком, скрізь весело та любо! Зеленіла молода ботвина на городах, зеленіли ..., ..., зеленіли розкішні ... ..

Довідка: миготіло, грало, лилося; поля, садки; вербами та садами; чистим, прозорчастим, білим; тонких золотих; бур'яни та бузина.

Вправа 20. І. Прочитайте текст. Чи бували ви в цьому населеному пункті? Що ви знаєте про Олексу Довбуша, розкажіть про це однокласникам.

Вижницю називають воротами Карпат. Широко відчинені вони для тих, хто прагне долучитися до первозданної гірської краси. Цілюще гірське повітря, настояне на хвойних пахошах, мальовничі пейзажі, що милують зір і створюють добрий настрій, привітність місцевих жителів – усе це приваблює сюди на відпочинок сотні жителів нашої країни.

А ще в цьому містечку є тесаний храм, споруджений буковинськими майстрами без жодного цвяха. Увагу туристів привертає також невеличка каплиця, що стоїть край дороги. Пригляньтеся уважніше до старослов'янського мережива, вирізьбленого на стінах каплички, і ви прочитаєте сумний літопис про тяжкі роки кріпацтва, гірку минулу долю цього невеличкого карпатського поселення.

Сьогоднішня Вижниця – буковинський центр деревообробної промисловості, місто життєрадісних трудівників, народних митців й умільців, художні твори яких неодноразово були окрасою міжнародних виставок.

У письмових документах Вижниця вперше згадується 1501 року. На початку XVIII століття тут повстав проти гнобителів народу легендарний Олекса Довбуш зі своїми опришками.

У широкій долині, де непокірний Черемош виривається із полону стрімких вершин і несе свої води назустріч Пруту, розкинулося місто Вижниця. Усе в ньому невіддільно пов'язане з горами. Вони наділили його неповторною красою і привабливістю (За В. Демченко, Е. Друкмані).

II. Знайдіть у тексті відокремлені члени речення, усно визначте їх вид. Поясніть пунктограми.

Вправа 21. Ти – редактор. Виправте помилки у вживанні відокремлених членів речення. Виправлені речення запишіть.

1. Молодий машиніст уперше вів електровоз, зворушений до сліз. 2. Мандрівник прибивсь на наш вогонь, наляканий грозою в горах. 3. Чоловік збирав хмиз, похмурий і непривітний. 4. Приїхавши в місто, було вже темно. 5. Присівши на дивані, мені захотілося спати. 6. Виходячи з дому, мене засліпило яскраве сонце. 7. Проводячи різні заходи, усім дуже подобається.

Вправа 22. Прочитайте виразно текст. Які почуття він у вас викликає? Впишіть із нього звертання.

Мова наша і Ріка наша! Невичерпна, вічна, молода, як весняне листя. Райдуги купаються в Дніпрі, небо хмарніє від птаства, червоновишневі зорі горять угорі, земля стогне від тяжкості хлібів, громи вигуркочують над посереддю Ріки, і садки вишневі коло хат, і хрущі над вишнями, і червоно устає в небо псалом залізу, а над усім мова гримить, і шепоче, і ніжно лащить, і бунтується: «О люди, люди небораки...», і дух рве до бою, і діти просять «моні», а матері лебедіють над ними, і мружаться гаї, «леліє, віє, ласкавіє», і небо пахне сміхом.

С. Бідна. Садок вишневий коло хати

Мово вкраїнська, звідки прилетіла, як тут виросла, розцвіла і зарясніла? Чи пила ти воду з Дніпра, чи купалася в його ласкавих водах, чи злітала з його мільйоннокрилим птаством? Мово! Течеш вільно, як Ріка. «Тече вода в синє море, та не витікає...». А на ній човни золотії звуків, слів, мови – із сивої-сивої Давнини причалюють човни золотії... (П. Загребельний).

Вправа 23. Творча робота. I. Відновіть речення, уставляючи замість крапок звертання і вставні слова з довідки. Як вони впливають на зміст речень?

1. Щоб ти, ..., став ще вищий, а ти, ..., красніша, а ти, ..., сміливіший, а ти, ..., миліша (В. *Китайгородська*). 2. Нині, ..., мало хто знає, що співали наші бабусі й прабабусі, дідусі й прадідусі у молоді літа, як підтримувалась спадковість народних традицій, як зберігались вони впродовж віків (В. *Довженко*). 3. Я прожив, ..., ці літа у найвищому щасті (Є. *Литюк*). 4. ... .., реальне життя знекровлює найчистіші мрії (М. *Мельник*). 5. Це вже, ..., проза життя (О. *Довженко*). 6. Вона, ..., троянда в морі квітів (З *журналу*). 7. Де ж ви, ..., мої соколи ясні (Микола *Вороний*). 8. За селом зелено-зелено. І по хвилях переливи червоні ... . (А. *Головко*).

Довідка: ясеню, мабуть, парубоче, на жаль, дівко, даруйте, руто, Леся Українка, моя мила, од сонця, мої голуб'ятка.

II. Виконайте синтаксичний розбір четвертого та сьомого речень.

Вправа 24. Ти – редактор. Прочитайте речення. Поясніть, якого типу помилки є в них. Відредагуйте речення, запишіть їх.

1. Я вибачаюсь, чи можна мені присісти тут? 2. Я, на щастя, значить, бачите, захворів, і тому пропустив уроки. 3. Ви, безсумнівно, власне кажучи, пробачите мої витівки. 4. Ви знаєте, напевне, це точно. 5. Я, грубо висловлюючись, ваш прихильник. 6. Це, безперечно, він? 7. Я не люблю у школі жодних предметів, наприклад математику. 8. Уявіть собі, це не може бути ніколи, ні за яких обставин.

Вправа 25. Інтелектуальна розминка. Поясніть значення фразеологізмів. Три з них уведіть у прості речення. Подумайте, чи слід їх виділити комами. Чому?

Не покладаючи рук, не моргнувши оком, не шкодуючи сил, поклавши руку на серце, не чуючи ніг під собою, не стуливши очей, не привівши себе до ладу.

Словник

горжётка – смуга хутра або шкурка звіра (песця, куниці чи ін.), яку носять жінки як комір до верхнього одягу або як прикрасу до святкового вбрання
посадник – керівник міста у Давній Русі. Управляючи містом, був зобов'язаний збирати й доправляти данину князеві.

бобровий (рукав) – itt: barna
бовваніти – látszik messziről
ботвіна – a répa szára
закомпостувати – kilyukaszt
лащитися – kedveskedni
небїжчик – halott
непутящий – szerencsétlen

нівечити – megrongál
примусовий – kényszerített
путівець – kerülőut
п'яльця – hímzési karikák
посереддя – közepe
тєсаний – faragott
хмиз – tűzifa

ПІДГОТОВКА ДО КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З ТЕМИ «ПОВТОРЕННЯ» (ТЕСТ)

1. Вставного слова немає у реченні

- А** Біда, кажуть, не одна ходить, а з дітками (*Панас Мирний*).
- Б** Люди кажуть, що я весела вдачею (*Панас Мирний*).
- В** Може, якось на світанні стану кленом я (*С. Будний*).
- Г** Старенька груша дихає на пальці, їй, певно, сняться повні жмені груш (*Л. Костенко*).

2. Вставним словом ускладнено речення (розділові знаки пропущено)

- А** Як не гуляла війна по висоті проте не все ще спалила (*А. Малишко*).
- Б** У ці дні в школах панує тиша адже канікули настали (*3 журналу*).
- В** На думку професора посилається більшість викладачів (*3 газети*).
- Г** Можливо блискавиць крило ці горді коси заплело (*Л. Костенко*).

3. Відокремлений додаток є у реченні

- А** Я хочу встати вранці, на зорі (*Л. Костенко*).
- Б** За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив (*Панас Мирний*).
- В** Андрій, Данилів син, звичайним став шевцем (*М. Рильський*).
- Г** Берізу, ніжну і струнку, цілує вітер кучерявий (*В. Сосюра*).

4. Відокремлена обставина є у реченні

- А** На Катерину, на дитя своє єдине, тільки поглядає (*Т. Шевченко*).

- Б** Осіннє небо дивиться на Львів – шляхетних мурів профіль старовинний (*О. Пахльовська*).
- В** Мовчать каштани, стомлені і мляві (*В. Симоненко*).
- Г** Куди ж душа між буднями кочує, марнуючи відпущений їй час? (*О. Пахльовська*).

5. Відокремлене означення є у реченні

- А** Я не знаю нічого ніжного, окрім берези (*Леся Українка*).
- Б** На світі все знайдеш, крім рідної матері (*Народна творчість*).
- В** Тихі конвалії, ніжні і білі, вже не розплющують срібних повік (*Г. Гордасевич*).
- Г** Поволі з вечірніх туманів земля, засинаючи, п'є (*Тодось Осьмачка*).

6. Відокремлена прикладка є у реченні

- А** Млою ночі оповитий, скаче кінь білокопитий... (*Г. Чупринка*).
- Б** Добріє світ, народжений в любові (*Т. Коломієць*).
- В** Надбіг і майже відбігає вже, не оглядаючись, кучерявий червень (*Є. Кротевич*).
- Г** Час, великий диригент, перегортає ноти на пюпітрі (*Л. Костенко*).

7. Укажіть вставне слово, що виражає емоційну оцінку мовця:

- А** на мою думку   **В** слава Богу
Б уявіть собі   **Г** наприклад

8. Укажіть речення з однорідними членами речення.

- А** Мерехтить в очах безконечний шлях, гине, гине в сірій мряці слід по журавлях (*Б. Лепкий*).
- Б** Ні світ ні зоря він вже на ногах (*З журналу*).
- В** Січень січе, лютий лютує, березень плаче, квітень квітує (*Ф. Петров*).
- Г** Буду я навчатися мови золотої у трави-веснянки, у гори крутої (*А. Малишко*).

9. Правильно виділене звертання у реченні

- А** Не хилися явороньку, ще ти зелененький, не журися козаченьку, ще ти молоденький (*Народна творчість*).
- Б** Ой не світи, місяченьку не світи нікому... (*Народна творчість*).
- В** О, мово рідна, ти – мій скарб!
- Г** Брати і сестри, думаймо гаразд – від нас чекає мудрості Вкраїна (*Л. Крупа*).

10. Якщо вписати на місці крапок слово *вогні*, то ускладненим стане речення:

- А Ти в мені запалила ... кохання.
- Б Здалеку виднілися привокзальні ... .
- В ... зігрійте мою душу охолону.
- Г ... не виходять мені з голови.
- Д Саме ... відбивались у вікнах.

11. Установіть відповідність між реченням і способом його ускладнення.

1 ускладнене звертанням	А Дорога, видно, була нелегкою (<i>З газети</i>).
2 ускладнене вставним словом	Б Мати навчила мене любити роси, ранкові тумани, п'яний любисток, м'яту, маків цвіт... (<i>М. Стельмах</i>)
3 ускладнене однорідними членами	В Моральну красу, доброту, розум, знання – всі ці багатства дали тобі батько і мати, народ, батьківщина (<i>В. Сухомлинський</i>).
4 ускладнене однорідними членами та узагальнювальним словом	Г Повій, вітре, на Україну (<i>С. Руданський</i>).
	Д Побачивши знайому дорогу, він радісно скрикнув (<i>З журналу</i>).

§ 3. Контрольне читання мовчки тексту публіцистичного стилю (тест)

Вправа 26. Прочитайте текст. Що нового ви дізнались про публіцистичний стиль? Доповніть текст уже відомою вам інформацією про цей стиль.

Публіцистичний стиль є дуже важливим у нашому житті, оскільки це стиль комунікації і громадського життя. За допомогою публіцистики ми дізнаємось про певні події у світі, державі, можемо пропагувати певні ідеї. Проте через ситуацію, що склалася в Україні, через втрату державності стиль не мав спочатку інтенсивного розвитку.

Відродився публіцистичний стиль після 1905 року. Саме тоді, коли було знято царську заборону на друкування книг, журналів, газет українською мовою.

Публіцистичний стиль наближений до художнього і розвивався разом з художнім, тому у школі він такий же популярний, як і художній. Цим стилем можна написати багато творів на різні теми, можна дискутувати і писати на теми суспільного характеру. Тому ви дуже часто зустрінатиметесь із творами цього стилю (З підручника).

Сфера використання публіцистичного стилю – громадсько-політична, суспільно-культурна, виробнича діяльність, навчання.

Основне призначення – служити розв'язанню суспільно-політичних питань, активно впливати на читачів (слухачів, глядачів), переконувати у справедливості певної ідеї, спонукати їх до творчої діяльності, пропагувати прогресивні учення, знання, здоровий спосіб життя.

Сфера використання і призначення публіцистичного стилю вплинули на формування його відповідних ознак: логічність та емоційна виразність, оцінка – соціально-політична, ідеологічна, естетична, моральна, пристрасне ставлення до предмета мовлення, змісту, інформації, поєднання точності висловленої думки, наукових положень з емоційно-експресивною образністю художнього конкретно-чуттєвого бачення питання чи проблеми.

Усі ці та інші ознаки створюють враження «багатостильовості» публіцистичного стилю, який настільки розростається й розгалужується поза власне публіцистичним, що його підстилі дають підстави називати їх окремими стилями (газетним, журнальним, телевізійним тощо).

Вправа 27. І. Прочитайте текст.

КИЇВСЬКА КНЯЗІВНА, ФРАНЦУЗЬКА КОРОЛЕВА

«Тестем Європи» нарекли Ярослава Мудрого сучасники. Усі дев'ять Ярославових дітей – шість синів і три доньки – вступили в династичні шлюби. Наша розповідь про одну з Ярославен, про Анну.

З-поміж сестер Анна була найвродливіша. Від бабці Рогніди перейняла гордовитий норов. Від батька – любов до книг. Як і брати, любила полювати. Звісно, її цікавила не здобич. Вабила гонитва за звіром, коли вітер шумів у вухах, а гілки шмагали обличчя. Тоді в руській Діані прокидалася й нуртувала кров предків: і скандинавських лицарів, і слов'янських воїнів.

Яким було її життя? Київ, дівочий терем поряд із батьківським палацом, лови у Вишгороді, сестри-голубоньки... Та муд-

рий Іларіон навчав Анну: прийде час, і великий князь Ярослав її долю вирішить своєю волею і потребою держави.

Побралися старші брати. Одна по одній покинули родинне гніздо сестри. Єлизавета стала норвезькою королевою, Анастасія наділа корону королеви Угорщини. Надійшла черга Анни.

Чи знала засватана королем франків князівна Анна, що з батьками прощається назавжди? Йї, єдиній з Ярославен, випав жереб іти заміж без любові, без найменшого уявлення про свого обранця (це слово тут втрачає свій зміст). Йї наречений Генріх був королем держави, яка прагнула започаткувати відносини з Руссю для посилення протидії в боротьбі з германським королем, нормандським герцогом і папою римським. Русь же хотіла заручитися підтримкою франків для протистояння своїм ворогам. Чого ж на тлі цієї політичної гри була варта доля однієї людини?

...Отримавши звістку про приїзд нареченої, король миттєво помчав їй назустріч. Ми не маємо свідчень про цей, безперечно, найромантичніший епізод біографії нашої землячки. Дослідники «підкидають» єдину версію – розчарування Анни й прихильність до неї Генріха.

Хай там що, Анна пам'ятала батьків наказ: її обов'язок – жити для добра Русі. Вона коронувалася в Реймсі, старовинній столиці франків. Присягу на вірність Франції королева Анна складала на Євангелії, привезеному нею з Києва. На цій книзі з бібліотеки Ярослава Мудрого аж до подій Великої французької революції присягалися потім усі французькі королі...

Перша освічена жінка на французькому престолі, Анна, по суті, стала співправителькою держави.

Бог послав їй трьох синів: Філіппа, який став тридцять дев'ятим королем Франції й правив державою сорок вісім років, Роберта (він помер у чотирнадцятирічному віці) та Гуго. Після Філіппа династія мала продовження в особах ще десяти королів, прямих нащадків Анни.

Пам'ятник Анні Ярославні
в Санлісі, Франція

Подружнє життя Анни Ярославни тривало одинадцять років. По смерті п'ятдесятидворічного короля Генріха, згідно з його заповітом, вона стала опікункою восьмирічного короля Філіппа. Змучена придворними інтригами, оточена хижаками – васалами, Анна, як мудра жінка, розуміла, що їй, іноземці, не керувати країною навіть на правах регента.

Залишивши старшого сина в Парижі, Анна усамітнілась у королівській резиденції, у Санлісі, за сорок кілометрів від столиці. Від життя молода вдова не чекала нічого несподіваного...

Рауль III граф де Крепі і де Валуа був наймогутнішим після короля Франції. Непокірний васал Генріха, колись він очолював опозицію проти покійного короля. І саме такий чоловік закохався в Анну!

Закон, церква, придворний етикет – усе було проти їхнього щастя. Як королева-вдова Анна не мала права виходити заміж за підданого свого чоловіка й сина. Рауль був одружений. Та любов, спалахнувши в їхніх серцях, відмела страх перед судом – і людським, і Божим.

Рауль розіграв викрадення Анни. Привіз «полонянку» до свого замку, де підкуплений і заляканий юре обвінчав закоханих. У злагоді й любові промайнуло дванадцять років. Після смерті Рауля Анна повернулася до двору. Повнолітній Філіпп уже вісім років правив державою.

Рік смерті Анни, як і місце її поховання, невідомі. Поклавши королівську корону на вітар любові, Анна пішла з життя як графиня де Валуа. Отож, поховали її відповідно до нового, некоролівського сану. Але і для нас, і для французів Анна Ярославна назавжди залишиться княжною кийвською, королевою французькою *(За Н. Крутенко; 590 слів)*.

II. Оберіть правильну відповідь на кожне із запитань.

1. «Тестем Європи» сучасники нарекли

- А Данила Галицького
- Б князя Святослава
- В Володимира Мономаха
- Г Ярослава Мудрого

2. Сестри Анни стали королевами

- А Швеції та Угорщини
- Б Норвегії та Швеції
- В Норвегії та Угорщини
- Г Австрії та Угорщини

3. Наставником Анни був

- А митрополит Іларіон
- Б митрополит Петро Могила

- В батько Ярослав Мудрий
Г митрополит Іон Борецький
- 4. Руською Діаною Анну названо за іменем мужньої богині полювання**
А у давніх арабів
Б у давніх греків
В у давніх римлян
Г у давніх єгиптян
- 5. За короля франків Анна вийшла заміж**
А зі щирої любові
Б з батькової принуки
В з політичних потреб держави
Г щоб не залишитися самотньою
- 6. Книга, на якій присягалася королева Франції Анна, зветься**
А Євангеліє
Б Псалтир
В Біблія
Г Конституція
- 7. Королева Анна мала**
А двох синів
Б трьох синів
В п'ятьох синів
Г чотирьох синів
- 8. По смерті короля Генріха Анна усамітнілася**
А у Кале
Б у Санлісі
В у Парижі
Г у Луврі
- 9. До шлюбу з графом де Валуа Анну спонукало**
А бажання помститися французькому дворові
Б бажання кинути виклик європейським королівським дворам
В кохання
Г бажання знайти чоловіка, який допоміг би їй виховати дітей
- 10. Удова не мала права вийти заміж за графа де Валуа, тому що**
А він міг би претендувати на королівський престол
Б він був підданим чоловіка й сина Анни
В він був бідний
Г він міг би зазіхати на частину королівської казни
- 11. Рік смерті і місце поховання Анни невідомі, оскільки**
А жінок при французькому дворі ховали без почестей
Б син Філіпп заборонив віддавати матері почесті
В її могила була знищена і відомості про неї зникли
Г вона пішла з життя не як королева, а як графиня де Валуа

12. У світову історію Анна увійшла як

А найвродливіша з-поміж усіх європейських князівен

Б найосвіченіша на свій час європейська королева

В жінка, яка кинула виклик умовностям королівського двору

Г найжорстокіша на той час королева

Словник

казна – pénzvár

лові – vadászat

нóров – kedély

тесть – após

§ 4. Розвиток мовлення.

Усний переказ тексту науково-популярного стилю

Науково-популярний стиль – один із підстилів наукового стилю. Його особливістю є поєднання полярних стильових ознак: логічності та емоційності, об'єктивності та суб'єктивності, абстрактності й конкретності. На відміну від наукової прози в науково-популярній літературі значно менше спеціальних термінів та інших наукових засобів.

Вправа 28. І. Прочитайте текст. Визначте його головну думку.

РОСЛИНИ І ЛЮДИ

Віддавна люди культивують рослини для їжі й одержання ліків. Рослини – джерело їжі для людей і тварин. З рослинної сировини виготовляють також безліч корисних речей. З волокон деяких рослин виготовляють тканини і папір. Деревина широко використовується як будівельний матеріал. На рослинній основі виготовляють величезну кількість ліків.

Вирощування сільськогосподарських культур – найважливіша форма людської діяльності. Землеробство, ймовірно, зародилося на Близькому Сході 11 тисяч років тому. Від збирання плодів диких дерев люди перейшли до вирощування рослин, використовуючи примітивні сільськогосподарські знаряддя, зокрема землерийні палиці та дерев'яні серпи. Способи землеробства удосконалювалися з покоління в покоління, аж до появи сучасних сільськогосподарських технологій.

Перші культури, які почали вирощувати давні хлібороби, як от пшениця і рис, були здобуті шляхом добору і пророщування насіння дикорослих рослин. Сучасні культурні рослини майже не схожі на своїх диких предків. Методи генетики дали змогу вивести сорти, що швидко ростуть, мають високу врожайність, стійкі до шкідників, хвороб і навіть до несприятливих погодних умов. Проте не всі сприймають технології генетичного конструювання позитивно – з приводу цього питання точаться гострі суперечки серед політиків, учених і простих споживачів.

Сотні видів рослин вирощуються для використання в їжу. Серед них пшениця, рис, кукурудза, картопля, боби, фрукти і багато інших. Зернові культури, а також картопля багаті на вуглеводи. Боби, соя та арахіс містять багато білків. Популярні напої – кава, чай, какао, вино, фруктові соки – також отримують із рослин. Кожна рослина має свою історію. Наприклад, кавові дерева походять з Ефіопії. А як культуру каву вперше почали вирощувати на Аравійському півострові у XIV–XV століттях. Нині плантації кави є в багатьох тропічних країнах.

Про лікувальні властивості тих чи інших рослин люди довідувалися, спостерігаючи за тваринами, які їх поїдали, щобвилікуватися. У Південній Америці кора хінного дерева використовується для виготовлення хініну – ліків від малярії. З листя наперстянки роблять засіб, який використовується при деяких захворюваннях серця.

Препарати з рослин можуть бути як корисними, так і небезпечними для здоров'я. Наприклад, морфін – це цінний знеболювальний засіб, виготовлений з опіумного маку, проте похідний морфіну героїн є небезпечним наркотиком. Людина,

що вживає цей наркотик, стає повністю від нього залежною і швидко гине.

Рослини – джерело багатьох видів цінної сировини. Наприклад, волокна бавовни, льону, конопель і джуту скручують у нитки, з яких виготовляють тканини для пошиття одягу, тчуть килими і плетуть мотузки. Деревя використовують як джерело деревини. З деревини зводять будинки і виготовляють меблі. Деревина деяких порід, зокрема сосни і кедра, дуже м'яка і тому легко піддається обробці. У дуба ж, який росте у Північній півкулі, зокрема в Україні, або махагонового дерева, що росте в Південній Америці, вона, навпаки, тверда і довговічна.

Дуб – одна з небагатьох порід деревини, з якої можна зробити гнуті деталі різного радіусу. З продуктів переробки деревини виготовляють частину паперу. Із соку бразильської гевеї дістають натуральний каучук, а з кори коркового дуба роблять корок. Крім того, деревина – це найдавніше паливо, що використовується і тепер. За раціонального використання лісових ресурсів на місці вирубок висаджують нові молоді дерева. Проте дуже часто люди вирубують ліси заради тимчасової вигоди, не дбаючи про наслідки (*За матеріалами «Великої ілюстрованої енциклопедії ерудита»*).

II. Складіть до тексту простий план, з'ясуйте за допомогою тлумачного словника значення незнайомих вам слів. Усно перекажіть текст, за бажанням доповнюючи переказ власними прикладами.

Словник

aráxis – földimogyoró

гевея – Hevea

джут – zsákanyag

каучук – gumi

кедр – cédrus

коноплі – kender

корок – parafa

культивувати – termeszteni

мотузка – kötél

наперстянка – gyűszűvirág

плантація – ültetvény

полярний – szélsős

серп – sarló

соя – szójabab

точаться суперечки – vitatkozik

урожайність – termés hozam

Синтаксис. Пунктуація Складне речення

§ 5. Основні відомості про складне речення. Складні речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком

Вправа 29. Поетична хвилинка. І. Прочитайте виразно вірш Л. Костенко. Які почуття у вас виникли під час читання вірша? Яку важливу тему порушено в ньому?

І. Фартух. Лелека

Ще назва є, а річки вже немає.
Усохли верби, вижовкли рови,
і дика качка тоскно обминає
рудиментарні залишки багви.

І тільки степ, і тільки спека, спека,
і озерявин проблески скупі.
І той у небі зморений лелека,
і те гніздо лелече на стовпі.

Куди ти ділась, річенько? Воскресни!
У берегів потріскались вуста.
Барвистих лук не знають твої весни,
і світить спека ребрами моста.

Стоять мости над мертвими річками.
Лелека зробить декілька кругів.
Очерети із чорними свічками
ідуть уздовж колишніх берегів.

II. Зверніть увагу на складні речення у вірші. Як поєднуються частини складних речень між собою?

Вправа 30. Пригадайте, усно дайте відповіді на запитання.

1. Що називається реченням?
2. Які бувають речення за будовою?
3. Яке речення називається простим?
4. Яке речення називається складним?
5. Чим ускладнюються прості речення?

Вправа 31. Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення. Аргументуйте свою думку прикладами з тексту. Назвіть складні речення, перепишіть їх.

Побратимство в запорожців перебувало у великій шані. Народні оповідання зберегли нам багато випадків про те, коли козак, одшукавши свого побратима в неволі й не маючи коштів, щоб його викупити, віддавався сам на каторгу з тим, аби турок випустив його побратима на волю...

Побратимство надавало запорожцям великої сили. Воно було однією з таємних причин їхньої непереможності й того, що ворог рідко захоплював січовика в бранці. Коли траплялося, що когось із побратимів хтось кривдив чи ображав, то другий зараз же заступався за нього; якщо ж побратима зрадливо вбивали, то його названий брат, лишившись живим, ставав за нього месником (За А. Каценком).

Складним називається речення, що складається з двох або кількох простих речень, об'єднаних в одне ціле за смыслом та інтонаційно. Наприклад: *Душа моя плаче, та сльози не ринуть потоком буйним* (Леся Українка).

Частини складного речення тільки умовно називають простими реченнями, оскільки вони не є змістово та інтонаційно самостійними.

Частини складного речення поєднуються в єдине смислове та граматичне ціле за допомогою сполучників, сполучних слів, інтонації, логічної залежності.

Залежно від способу поєднання простих речень у складному розрізняють сполучникові і безсполучникові складні речення:

Складне сполучникове речення – це таке речення, частини якого поєднуються за допомогою інтонації та сполучників або сполучних слів. Наприклад: *Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ* (І. Огієнко). *Ще назва є, а річки вже немає* (Л. Костенко).

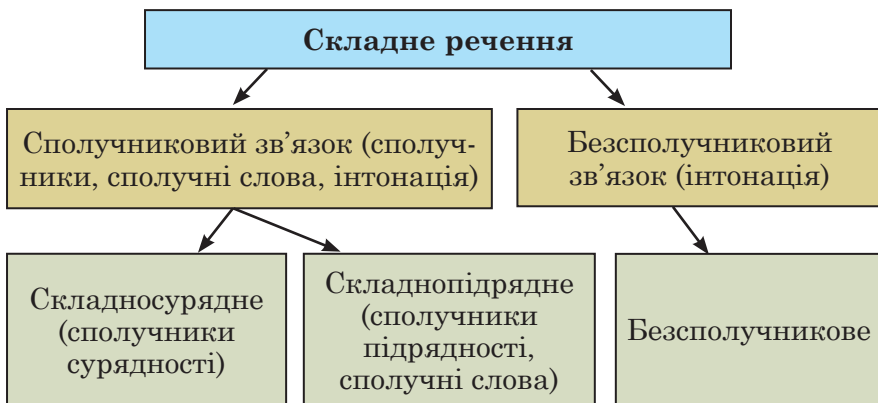
Складне безсполучникове речення – це таке речення, частини якого поєднуються в єдине ціле лише за смислом та **інтонаційно**, без сполучників і сполучних слів. Наприклад: *Ще сонячні промені сплять – досвітні огні вже горять* (Леся Українка).

За метою висловлювання складні речення, як і прості, поділяються на **розповідні, питальні і спонукальні**; можуть бути емоційно забарвленими – **окличними**. Наприклад: 1. *Де ж та доля, де та правда, що ми дожидали?* (М. Рильський). 2. *Благословенна будь, родино, де в згоді сестри і брати* (М. Ткач). 3. *Яким теплом, якою добротою та материнською ласкою віє від тебе, рідна хато!* (І. Цюпа).

Складні речення з **сурядними сполучниками** – **складносурядні речення**. Ці складні речення утворені з кількох простих, рівноправних, незалежних одна від одної частин, з'єднаних сурядним зв'язком, схожим на зв'язок між однорідними членами речення.

Складні речення з **підрядними сполучниками і сполучними словами** – **складнопідрядні речення**. У цих складних реченнях одне просте залежить від іншого і пов'язане з ним підрядним зв'язком.

Вправа 32. I. Розгляньте таблицю.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Які основні види складних речень ви знаєте?
2. Назвіть види складних сполучникових речень. Чим вони відрізняються між собою?

3. Як пов'язані між собою частини складносурядного речення?

4. Як пов'язані між собою частини складнопідрядного речення?

5. За допомогою чого пов'язані частини безсполучникового речення?

Вправа 33. Запишіть речення, підкресліть у них граматичні основи. Визначте вид складного речення, користуючись таблицею з попередньої вправи.

1. Люби ближнього свого, і буде тобі добре на землі (*Біблія*).
2. Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отрутішого за удаваного друга (*Г. Сковорода*).
3. Умій дякувати старшим за себе за те, що вони навчають тебе.
4. Гріх може видатися нам бажаним і солодким, але розрахунок за гріх завжди гіркий.
5. Перед людьми злу думку кожен ховає, та Бог її всю бачить.
6. Бережіться добродійства від тієї людини, яка хвалиться ним перед вами.
7. Бережись того друга, який любить твого недруга.
8. Не вчи плавати щуку – щука знає цю науку (*Народна творчість*).

Вправа 34. З наведених речень утворіть за зразком можливі синонімічні складні, вставляючи замість крапок сполучники або розділові знаки, або і те, й інше. Утворені конструкції запишіть.

Зразок. Зійшло сонце ... висухла роса. – Зійшло сонце – і висухла роса. Зійшло сонце, тому висухла роса. Роса висухла, бо зійшло сонце. Зійшло сонце – висухла роса.

1. Насунулися грозові хмари ... почався сильний дощ.
2. Ми пам'ятаємо жорстоке лихоліття ... ми хочемо миру.
3. Зірки пірнули кудись у безодню ... небо погасло ... все спить навкруги.
4. Ми хочемо добре жити ... повинні багато працювати.

Вправа 35. Творча робота. Закінчіть речення, створивши невеликий текст. Придумайте і запишіть заголовок до тексту. Намагайтеся утворити різні типи складних речень.

Був тільки початок дня ... . На галявині ... . Сонце стояло ще невисоко ... . Повітря було дуже вологе ... . Навкруги стояла тиша ... .

Вправа 36. Ти – редактор. Відредагуйте речення.

1. Ось книжки з малюнками, які тобі так подобаються.
2. Портрет чоловіка, що висів на стіні, був для неї незнайомий.
3. Хлопці побачили мотоцикл учителя, який стояв край дороги.
4. Екскурсія з приїжджими по місту не відбулася.
5. Повернення з полювання мисливців було несподіваним.

Вправа 37. Випишіть із підручника української літератури шість складних речень: три речення зі сполучниковим зв'язком і три речення – із безсполучниковим зв'язком. У реченнях підкресліть граматичні основи.

Вправа 38. І. Прочитайте текст. До якого жанру він належить? Чи знаєте ви інші легенди про це місто? Перекажіть їх.

ПРО НАЗВУ МУКАЧЕВО

Колись дуже давно, в часи, які вже й забуті, коло виходу з-поміж гір на широку рівнину Дунайської долини, де лежить місто Мукачево, оселився зі своїм військом чужоземний князь. Він підкорив усіх жителів околиць Мукачева й наказав їм будувати для нього замок-фортецю, бо йому ніде було жити.

А князь був жорстокий. Він задумав збудувати замок, який стояв би на єдиній горі серед рівнини і був би з усіх боків неприступним. А такої гори поблизу не було. Тоді він наказав своїм підлеглим насипати на рівнині гору.

Тисячі возів, запряжених шістьма волами кожен, тисячу днів возили землю й насипали гору, аж поки вона не досягла потрібної князеві висоти. А потім збудували на ній замок – міцну, неприступну фортецю.

Але все це коштувало людям багато сліз, кривавого поту, тяжких страждань і мук. Через це і назвали люди місто Мукачевом (За матеріалами сайту www.kolyba.org.ua).

II. Знайдіть у тексті складні речення і випишіть їх у зошит. Усно визначте, зі скількох частин складається кожне складне речення, назвіть і підкресліть граматичні основи.

Словник

bagvá – iszap

війшовкнути – megsárgul

вустá – ajkak

змóрений – fáradt

побратімство – testvériség

рудиментáрний – csökevényes

§ 6. Складносурядне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому. Змістові відношення між частинами складносурядного речення

Вправа 39. Прочитайте речення, доведіть, що вони складні. Зверніть увагу на те, чи рівноправні за змістом частини цих речень та які сполучники їх поєднують. Як називаються такі складні речення?

1. Собака загавкає – і кінь піде. 2. Слова ласкаві, зате думки лукаві. 3. Вовка в плуг, а він глядить в луг. 4. Заснула шука, але зуби не сплять. 5. Або пан, або пропав (*Народна творчість*).

Складносурядним називають складне речення, частини якого *рівноправні* за змістом і пов'язані сурядним зв'язком за допомогою сурядних сполучників. Наприклад: *Хтось шарпнув за двері, і вони відчинилися навстіж.*

Схема цього складносурядного речення: [ ], і [ ].

Частини складносурядного речення з'єднуються *сурядними сполучниками*, які за значенням поділяються на єднальні, протиставні та розділові.

Сурядні сполучники	Приклади
Єднальні: і, й, та (=і), ні... ні... , ані... ані... , не тільки ... а й... , і... і...	Бліді на небі гасли зорі, і вітер плутався у верховіттях... (<i>М. Рильський</i>).
Протиставні: а, але, зате, проте, однак, та (=але)	Слово – срібло, а мовчання – золото (<i>Народна творчість</i>).
Розділові: або, чи, то... то... , або... або... , чи... чи... , не то... не то... , чи то... чи то... , хоч... хоч	Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (<i>Леся Українка</i>). То сонце прогляне з-за хмари, то знову насяде туман.

Вправа 40. Вставте в речення необхідні сурядні сполучники та розділові знаки і запишіть їх.

1. Дав би Бог здоров'я ... щастя знайдеться. 2. Будь завжди господарем своєї волі ... будь слугою своєї совісті. 3. Пожертвуй на добре діло ... Господь віддасть всеціло. 4. Мудрець шукає всього в собі ... дурень шукає всього в інших. 5. Будь стараним, працьовитим ... слава тебе знайде. 6. ... розумне казати ... зовсім мовчати (*Народна творчість*).

Вправа 41. Усно встановіть типи складних речень (складносурядне, складнопідрядне, безсполучникове) і засоби зв'язку їх частин.

1. Зачинене вікно німувало, але від того їй стало ще лячніше. 2. У човен натекло дощу, настил хлюпав холодною водою. 3. Тут вода текла повільніше, за човном забіліла рівна неширока стежка (*З творів Ю. Мушкетика*). 4. Туровець розписався, а Хворостенко знову пішов до дверей (*М. Стельмах*). 5. У кімнаті було душно, бо цього літа стояла суша (*В. Канівець*). 6. Сім днів витримував атаки підрозділ Дороша, і нарешті залягла тиша. 7. Коли командир вийшов на вулицю, бійців уже не було (*Г. Тютюнник*).

Вправа 42. Творча робота. Побудуйте речення за схемами, запишіть їх у зошит.

1. Або _____, або _____.
2. _____, а _____.
3. _____, а _____.
4. _____, проте _____.

Вправа 43. Придумайте два речення з **та** в ролі єднального й протиставного сполучника.

Вправа 44. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою, запишіть їх. Усно визначте засіб зв'язку в кожному реченні, накресліть схеми речень.

1. Az útlevelem rendben van, de nincs vizumom. 2. Vagy megveszem ezt a könyvet, vagy kiveszem a könyvtárból. 3. Én sem megyek el a koncertre, és Mária sem. 4. A szél is fuj, az eső is esik. 5. A gyerekek hol a számítógép előtt ülnek, hol az udvaron játszanak. 6. Vagy megtanulom ezt a verset, vagy kettést kapok az órán. 7. Lena ukrán, Okszána is az.

Вправа 45. Творча робота. Утворіть складносурядні речення, використовуючи подані початки. Введіть побудовані речення у зв'язний текст.

1. З-за хмари виглянуло сонце, і ... . 2. Від лісу ще віяло холодом, а ... . 3. Роса вже не лоскотала босі ноги, і ... . 4. Ніжно пахли фіалки, але ... .

Вправа 46. Розгляньте таблицю та розкажіть про змістові відношення між частинами складносурядного речення.

Змістові відношення	Сполучники	Приклади
а) одночасність дій, подій, явищ, станів	і (й), та, ні... ні	За обрій падають комети, гнуться білі очерети, і грози співають (<i>А. Малишко</i>).
б) послідовність дій або станів	і (й), та	Рясніє дощ, і падає лункіше м'яких краплин розмірене биття (<i>М. Бажан</i>).
в) чергування дій, подій, явищ, станів	то... то, не то... не то, чи... чи	То сонце усміхнеться нам крізь хмари, то дощик рясно землю поливає (<i>Г. Чубач</i>).
г) несумісність, взаємовиключення дій, подій, явищ, станів	або... або, чи... чи	Або вдома не бути, або волю здобути (<i>Народна творчість</i>).
д) протиставлення дій, подій, явищ, станів	але, та, а, проте, зате, однак	Дитинство має береги, а юність має крила (<i>Г. Чубач</i>).

Сполучник **а** є багатозначним. У складносурядних реченнях зі сполучником **а** найчастіше виражаються зіставні відношення, рідше – протиставні (у такому випадку сполучник **а** можна замінити сполучником **але**). Наприклад: 1. *Тремтіли ночами білі берези, а ранками за сувоями туману десь курликали журавлині ключі* (*М. Стельмах*). (Сполучник **а** має зіставне значення). 2. *Хуртовина гуде, замітає стежину людині, а людина торує свій слід, не зважає на сніг* (*А. Малишко*). (Сполучник **а** має протиставне значення).

Вправа 47. Вставте пропущені букви, розкрийте дужки. Назвіть сполучники, дайте їх характеристику. Визначте змістові відношення між частинами складносурядного речення.

1. Дурень носить сер..е на язиці, а мудрий носить язик на сер..і (*Народна творчість*). 2. То сер..е співало, то з сер..я л..лися змуч..ні звуки (*Г. Чупринка*). 3. Віки л..тять, а в (не)озорім морі єдине сонце для землі горить. І всі колись з..єднаються в просторі – людина, звір, і квітка, і блакить (*П. Филипович*). 4. Такого ще не бачила Полтава, і суд такого ще (не)примічав (*Л. Костенко*).

5. Ні билиночки на ній (не) росло, ані травиночка (не) красила її чорної кори (*Панас Мирний*).

Вправа 48. Перепишіть речення, вставляючи необхідні розділові знаки. Накресліть схеми складносурядних речень, визначте змістові відношення між їх частинами.

1. Добра слава ще й за ворота не встигне вийти а лиха вже сто верст пробігла (*Народна творчість*). 2. Не бійся звіра дикого а бійся слова лихого (*Народна творчість*). 3. Що на язик сплило те й з рота випливе (*Народна творчість*). 4. Ніч коло хати така ласкава проте не спалося ніяк (*М. Рильський*). 5. Зривається вихор і білий-білий цвіт метелицею в'ється по галявині (*Леся Українка*). 6. Ані птиця не пурхала ані вітер не віяв (*Марко Вовчок*). 7. Чи то галич налетіла чорна чи то гору турки обступили (*Леся Українка*).

Вправа 49. Прочитайте складносурядні речення. Перепишіть їх у такому порядку: 1. Речення із протиставними змістовими відношеннями між частинами. 2. Речення з одночасними змістовими відношеннями. 3. Речення зі змістовими відношеннями, що виражають чергування дій, подій тощо.

1. То синьою росою жито заіскриться, то пароплав за сотні верст зведеться на воді. 2. На самій полонині гніздилося сонце, і в його проміннях з сумовитим курликанням пролітає журавлиний ключ (*М. Стельмах*). 3. Чорніє млин, рум'яна спить вода, і солов'їна пісня молода пливе струмком із росяного саду (*М. Рильський*). 4. То замрячить дощем, то сипоне мокрим снігом (*І. Цюпа*). 5. У свічці ледве дихають надії, і блукають пальці в пелюстках (*І. Драч*). 6. Поетів ніжних в нас багато, але мислителів ще мало (*П. Тичина*). 7. Я не орел, однак гірська вершина у мене теж в моїх робочих планах є (*В. Черепков*).

Вправа 50. Доповніть складносурядні речення потрібними сурядними сполучниками. Визначте змістові відношення між їх частинами. З'ясуйте, до яких стилів мовлення належать ці речення.

1. ... день іде на зміну ночі, ... нічка зорями сія. 2. Сонце зайшло, ... степ усе ще залишався повен світла. 3. Середня лінія трапеції паралельна основам, ... довжина її дорівнює півсумі довжин основ. 4. ... вітерець дихне по ниві, ... коник в житі заскурчить. 5. Від щирого серця вітаємо Вас із Різдом Христовим, ... нехай наступний рік принесе Вам здоров'я, щастя, багато приємних несподіванок.

Вправа 51. Творча робота. Продовжіть речення так, щоб утворилися складносурядні речення, які разом складуть невеликий пейзаж. Поясніть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень.

1. Грім помалу стихає, і ... .
2. Неподалік чулося дзюрчання води, а ... .
3. Від дороги тягнуться рівно поля, а ... .
4. За селом росте пшениця, і ... .
5. Вже й каштани розквітають навкруги, але ... .

Словник

ата́ка – támadás	ко́ник – szöcske
віхо́р – forgószél	на́встіж – széles
га́лич – csókák	німува́ти – hallgat
дзю́рча́ння – csobogás	су́вій – tekercs
закордо́нний па́спорт – útlevel	трапе́ція – trapéz

§ 7. Розвиток мовлення. Стислий письмовий переказ тексту публіцистичного стилю

Вправа 52. І. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю він належить. Чи бачили ви описаний у ньому будинок? Спробуйте пригадати, що зараз знаходиться в ньому.

ВТРАЧЕНИЙ УЖГОРОД: ІСТОРІЯ ПАЛАЦУ ФРІДА

В Ужгороді є чимало будівель, які ще сотню років тому знали не за номером, а за «іменем»: палац Фріда, пасаж Вайди, будинок Гізелли, «Білий корабель», Рафанда. Деякі з цих назв ще досі побутують серед мешканців міста, а інші вже геть забулися.

Палацом Фріда здавна ужгородці називали житловий будинок на нинішній площі Петефі, 10. До Другої світової війни він був найбільшим приватним будинком в Ужгороді, бо цілком належав єврейському підприємцеві Ігнацові Фріду.

Відомо, що великий житловий будинок звели в 1910 році. На першому поверсі працювали 18 крамничок, а на другому і третьому поверхах знаходилися 24 квартири. 22 помешкання винаймали єврейські родини, одне займав управитель (не єврей) і ще одну квартиру орендувала неєврейська родина. В якій сфері працював Ігнац Фрід та на чому зумів розбагатіти настільки, аби побудувати шикарний за тогочасними мірками палац, на жаль, невідомо. Та щастя будинок йому не приніс. Якраз у той час, коли його зводили, і в наступні роки один за одним почали йти з життя близькі родичі багатія.

Після смерті Ігнаца палац успадкували дві його доньки – Маргіт та Ірен. Про Ірен відомо лише те, що вона мала психічне захворювання і проживала в лікарні в Угорщині. Про Маргіт – матір Пола Готтсмана – відомо, що вона народилася 1887 року в угорському місті Егері. Маргіт Фрід вийшла заміж за адвоката Самуеля Готтсмана, котрий народився в Косині на Березівщині. Самуель Готтсман мав адвокатську практику в Ужгороді, а одружившись, переїхав жити до палацу Фріда. Саме його по смерті Ігнаца Фріда зробили опікуном неповносправної Ірен Фрід, тож фактично вони з дружиною володіли будинком і мали прибуток від зданих в оренду приміщень.

Усе змінилося в березні 1944 року. Спочатку міська управа наказала виділити в будинку місце для шести солдатів угорської армії, а також надати їм харчування. Пол Готтсман згадував, що один із тих вояків якийсь навіть вибачався перед його матір'ю за ганебне ставлення до євреїв з боку Німеччини.

У квітні 1944 року всім мешканцям палацу Фріда несподівано наказали полишити приміщення, причому з собою не дозволили брати нічого. Будівлю німецькі та угорські військові перетворили

на штаб-квартиру гестапо, а горище і підвал (у якому сьогодні розміщений дорогий ресторан) перетворили на в'язницю. Родина Готтсманів знайшла притулок у батькового брата Берталона Готтсмана, котрий проживав в іншій частині міста.

За день до того, як ужгородських євреїв забрали в гетто, Берталон Готтсман уночі розбудив свого брата і повідомив, що він із родиною тікає з міста. Мовляв, їх погодилися сховати в себе одна родина русинських селян. Самуель дуже просив брата взяти і свого сина Пола, однак Берталон відмовив, сказав, що йому нікого не дозволено брати з собою. Ця втеча врятувала життя родині Берталона Готтсмана. Їм вдалося уникнути концтаборів. А от родині магната Фріда – ні. Їм довелося зазнати усіх жахів німецьких концтаборів. Витримав ці випробування тільки Пол.

Після звільнення в 1945 році та лікування у шпиталі Пол приїхав до Ужгорода, марно сподіваючись, що вдома на нього чекатиме дідусів спадок. Йому, колишньому власникові будинку, навіть не дозволили увійти до палацу Фріда, в якому після війни розмістилося управління КДБ.

Пол розшукав в Ужгороді свого дядька Берталона, чия сім'я переховувалася в русинів. Той уже зібрав речі, аби переїхати до Угорщини, і кликав із собою племінника-сироту. Деякий час Пол жив у Будапешті, потім переїхав до Ізраїлю, де служив в армії й вивчав електроніку, а потім – до США, де його життя нарешті налагодилося.

Уже на пенсії Пол Готтсман, згадуючи своє непросте життя, написав автобіографію й окремі спогади про палац Фріда в Ужгороді. Завдяки цьому маємо змогу відкрити ще одну сторінку історії міста, його понівечених доль і будівель.

Нині в Ужгороді якраз реставрують фасад палацу Фріда. У ньому вже давно не 24 квартири, за радянських часів їх поділили на менші 32. Ремонту потребує не лише зовнішнє оздоблення старої будівлі, а й в'їзд, зі стелі якого звисає цегла, і внутрішні балкони, з яких от-от упадуть поручні. Але початок покладено, бо разом із зовнішнім виглядом ми відновимо велич і красу будівлі, яку й досі не соромно називати палацом (За Т. Літерати).

II. Складіть план тексту. За планом стисло перекажіть текст.

Словник

адвокат – ügyvéd

КДБ (Комітет державної безпеки) –

Állambiztonsági Bizottság

неповносправний – fogyatékos

пасаж – csarnok

управитель – hazfelelős

штаб-квартира – főhadiszállás

§ 8. Розділові знаки в складносурядному реченні

Вправа 53. Інтелектуальна розминка. Прочитайте речення і спробуйте пояснити, чому в ньому не стоїть кома.

Уже давно стояла ніч над землею і зорі виблискували з темного неба (*Панас Мирний*).

Вправа 54. Опрацюйте таблицю.

Розділові знаки в складносурядних реченнях

Розділові знаки	Правило	Приклад
Кома ставиться	Між частинами речення, пов'язаними сполучниками сурядності (як одиничними, так і повторюваними)	Нам гулять, звичайно, ніколи, але скоро вже канікули (<i>Д. Білоус</i>).
Кома не ставиться <i>Сполучники: і(ї), та(і), або, чи</i>	1. Якщо є спільний другорядний член речення або вставне слово, або спільні частки <i>вже, тільки, лише, ще, навіть</i>	На ранок зірвався вітер і небо заволало сірими розпатланими хмарами (<i>А. Головка</i>).
	2. Коли обидві частини однотипні (називні, питальні, окличні, безособові)	Хай квітне наша Україна і йде весна! (<i>Б. Олійник</i>). Тиша і ліс.
Крапка з комою ставиться	Коли частини речення далекі за змістом або вже мають усередині свої розділові знаки	Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться, вона, виблискуючи та шумуючи (<i>Марко Вовчок</i>).
Тире ставиться	Якщо друга частина речення виражає висновок, наслідок чи різку зміну подій	Дощ пройшов – і Київ зеленіє (<i>М. Рильський</i>).

Вправа 55. І. Охарактеризуйте складносурядні речення (визначте їх будову, смислові зв'язки між частинами). Поміркуйте, чим відрізняється інтонація складносурядних речень від інтонації простих. Користуючись таблицею «Розділові знаки в складносурядних реченнях», поясніть вживання розділових знаків.

Історія любить імена й дати, і без них вона, власне, й не існувала б як наука. Вона, наче могутня ріка, народжена десь у гірській ущелині, вбирає на своєму шляху до моря і весняні струмки, і зустрічні ріки, а потім, загравши морськими хвилями, виходить на неозоре плесо океанського роздолля. Так у книзі часу збираються дні й роки, **утворюються** томи-століття, а кожна сторінка всипана цифрами й датами, фактами й подіями і відкриває наступному поколінню безмежний простір для польоту людської мислі. Кожен народ має свої пам'ятні дати й своїх героїв (*З часопису*).

II. Зробіть фонетичний розбір виділеного слова.

Вправа 56. З кожної пари простих речень утворіть одне складносурядне речення, використовуючи для цього найбільш відповідні сполучники сурядності, запишіть їх, розставте розділові знаки, накресліть схеми утворених речень.

1. Було ще досить рано. Спати нікому не хотілося. 2. Місяць ще не зійшов. Яскраво світили зорі. 3. Хтось ішов мені назустріч. Може, мені так здалося. 4. Пташка між гілками пурхне. Їй захотіло торішнім сухим листям.

Вправа 57. I. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки. Накресліть схеми речень.

1. Чи то я заспівав чи то зі мною земля заспівала (*З журналу*). 2. Мисливці пливли довго але спокій комишів нічим не порушувався (*Григор Тютюнник*). 3. Лише гул од копит степом котився та хліба шелестіли (*А. Головка*). 4. Багато бачив я країв та отчий дім з тополею мов зіронька мені світив (*І. Нехода*). 5. То шумів зелений лист то в вінку мінився золотом ряст весняний то золотим дощем лились пісні (*Леся Українка*). 6. Дощик перестав і все навколо запахло посвіжішало заблищало (*Г. Тютюнник*).

II. Виконайте синтаксичний розбір одного складносурядного речення.

Вправа 58. Інтелектуальна розминка. I. Закінчіть думку.

Між частинами складносурядного речення найчастіше ставиться ... .

Не ставиться кома між двома частинами складносурядного речення, з'єднаних ... .

Не ставиться кома між двома частинами складносурядного речення, якщо обидві частини мають ... .

Якщо речення питальне, спонукальне, окличне, то кома між двома частинами складносурядного речення ... .

Між ускладненими або далекими за змістом частинами може ставитися ... .

II. Придумайте два-три власних приклади до кожного з цих правил.

Вправа 59. Ти – редактор. Прочитайте речення. У яких складносурядних реченнях допущено пунктуаційні помилки? Запишіть речення, правильно ставлячи розділові знаки.

1. Тікає ніч у нетрі таємничі і торжествує вранішня зоря (*П. Перемийніс*). 2. Вже червоніють помідори і ходить осінь по траві (*М. Рильський*). 3. Деся коні ржуть, і глухо грають сурми (*Л. Костенко*). 4. Не то в'оді Чернечі шуміли, збігаючи у водоспад, не то вітер пробирався через густе гілля верб. 5. Шумів озерний комиш і очерет мовчати не хотів. 6. Проїшов дощ, і знову все стихло, заспокоїлося (*М. Рильський*). 7. Слабий усе життя вмирає а сильний духом – тільки раз (*Т. Масенко*).

Вправа 60. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою та запишіть їх. Усно визначте засіб зв'язку, використаний у кожному реченні. Поясніть розділові знаки.

1. Keskeny volt az út, és két oldalról árok kísérte. 2. Én eleget dolgoztam, te pedig nem csináltál semmit. 3. Vagy kirándulni megyünk holnap, vagy itthon pihenünk. 4. Éhes vagyok, és korog a gyomrom. 5. Éhes vagyok, de te tele etted magad. 6. Sem eső nem esik, sem felhő nem látszik. 7. A táj szép, és termékeny a vidék. 8. Nappal meleg van, reggel azonban hűvös a levegő.

Вправа 61. Творча робота. I. Складіть і запишіть речення із запропонованими кінцівками, поставте розділові знаки. Визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень.

1. ... а весна ще не розцвіла. 2. ... і розкажи мені про все ще раз. 3. ... та все туман покрив. 4. ... то яблуня зашепче під вікном. 5. ... але не хочу думати про це.

II. Усно зробіть синтаксичний аналіз одного з речень.

Вправа 62. Із підручника української літератури або з якогось художнього твору випишіть п'ять складносурядних речень у такому порядку: три складносурядні речення із вживанням коми, одне складносурядне речення – із тире та одне – із вживанням крапки з комою.

Словник

коміш – nád
опікун – gyám

плéсо – tó
роздóлля – széles térség

§ 9. Синонімічність складносурядних речень із різними сполучниками, а також складносурядного і простих речень

Вправа 63. Ти – дослідник. І. Прочитайте виразно текст. З'ясуйте тип і стиль мовлення.

АНДРІЙ КОЦКА

Відомий український живописець народився в 1911 році в Ужгороді. Навчався в народній і горожанській школах. У 1927 році А. Коцка став студентом Ужгородської півчо-учительської семінарії, де малюнок викладав талановитий український живописець, один із засновників закарпатської школи живопису Адальберт Ерделі. Обдарованого учня також було запрошено до суботньо-недільної Публічної школи малюнка в Ужгороді. Митець отримав диплом народного вчителя, а викладаючи у школі, не припинив займатися живописом. Улюбленими темами його полотен були діти та селяни села Тихий, і в 1933 та 1935 роках відбулися персональні виставки художника. У 1939 році він брав участь у Всеугорській виставці образотворчого мистецтва, де експонував вісім картин із життя селян Турянської долини. Після цієї виставки митець отримав можливість навчатися в Римі. Повернувшись з Італії, А. Коцка знову працює вчителем на Перечинщині. У 1946 році він став членом-засновником Закарпатської організації спілки художників України, а також почав працювати в новоствореному Ужгородському художньо-

А. Коцка. Синевирське озеро

промислового училищі. Брав участь у виставках закарпатських художників у Москві, Києві. Найвідоміші його роботи – «Ужгород», «Перечинський базар», «Біля церкви», «Процесія», «Синевирське озеро».

Помер митець у 1987 році, похований в Ужгороді. У будинку, де він жив, створено меморіальну квартиру-музей (З підручника «Мій Ужгород»).

II. Знайдіть у тексті складносурядні речення. Визначте, у яких випадках сполучники сурядності можна замінити іншим синонімічним сполучником.

Синонімічні за значенням сполучники сурядності у складносурядних реченнях є взаємозамінними.

Єднальні сполучники **і**, **та** можна замінювати, якщо вони не повторюються. Сполучник **та** не вживається перед першим однорідним членом. Замінюючи сполучник **і** сполучником **й**, треба дотримуватися правила їх чергування.

Протиставні сполучники **та**, **проте**, **зате** здебільшого можна замінювати.

Порівняйте: *Обід уже давно був готовий, **проте** роздавати його не було наказу* (Олесь Гончар). – *Обід уже давно був готовий, **але** роздавати його не було наказу*.

Відповідно до вживання сполучників сурядності в складносурядних реченнях утворюються синтаксичні смислові зв'язки між його частинами.

Складносурядне речення виражає щонайменше дві думки в їх різних взаємовідношеннях. Маючи (порівняно з простими реченнями) більші можливості для вираження різних синтаксичних відношень, які відображають реальні відношення між предметами, явищами дійсності, складносурядні речення широко використовуються в науковому, офіційно-діловому й публіцистичному мовленні. Наприклад: *Більш нагріті тіла віддають тепло, остигаючи при цьому, а менш нагріті тіла отримують його і нагріваються* (Із підручника).

Уживання складносурядних речень у текстах художнього стилю сприяє створенню плавного, дещо уповільненого мовлення. Наприклад: *Ми збирали з сином жолуді дубові, і про день майбутній я казав синкові, і пливли багрові хмари в вишині, і співала осінь весняні пісні* (М. Рильський).

Складносурядні речення слугують також для створення образної конкретно-чуттєвої картини. Наприклад: *Гойдає возку черемшину весни всевладная рука, і серце пісню солов'їну на поединок виклика* (М. Рильський). Поєднання у

цьому прикладі двох простих речень у складносурядне за допомогою сполучника **і**, який виражає одночасність явищ, що відбуваються, надає усьому складному реченню більшої чуттєвості, об'ємності, глибини зображуваної картини. Стає зрозумілим, що оповідача одночасно переповнюють любов до природи і кохання до жінки.

Часто складносурядні речення з певною стилістичною метою можна замінити синонімічними реченнями з однорідними членами або складними реченнями інших видів: складнопідрядними, безсполучниковими.

Наприклад: 1. *Розтанула зоря досвітня, і росою вкрилися поля.* (Складносурядне речення). 2. *Розтанула зоря досвітня й росою вкрила поля.* (Просте речення з однорідними присудками). 3. *Розтанула зоря досвітня – росою вкрилися поля.* (Безсполучникове речення). 4. *Коли розтанула зоря досвітня, росою вкрилися поля.* (Складнопідрядне речення).

Кожне із цих речень має свій стилістичний відтінок. Так, у першому реченні називаються явища, які відбуваються послідовно; у другому подається образна картина одного явища – світанку; у третьому – причинно-наслідковій зв'язки між двома явищами, а в четвертому – часові.

Вправа 64. Прочитайте речення. Замініть, де можливо, протиставний сполучник **а** єднальним. Речення з єднальними сполучниками запишіть. З'ясуйте, як подібна заміна вплинула на зміст речення і вживання розділових знаків у ньому.

1. Доброго, кажуть, дождити треба, а лихе – само прийде (*Панас Мирний*). 2. Ноги й руки були холодні, як лід, а всередині, у грудях, котилася клубком тривога. 3. Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем – та й вийдеш на шлях. 4. Воля, воля і воля! Це чарівне слово, опое-тизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця, а дедалі, з літами, прибирало більш конкретну форму, глибше значення (*З творів М. Коцюбинського*). 5. Соки буяють в тихому клені, а понад нами блакитне небо, а попід нами трави зелені (*А. Малишко*). 6. Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушало з табору (*І. Франко*).

Вправа 65. Творча робота. І. Складіть і запишіть складносурядні речення (підметами в цих реченнях мають бути подані парами іменники). Створіть з цих речень зв'язний текст.

Зразок. Копита, вершник. – Зацокотіли копита – і на дорогу вилетів вершник.

Криниця, вода; яблуня, сад; сонце, степ; сосна, дятел; осінь,птаство; хмара, дощ.

II. З'ясуйте, чи можна складені вами складносурядні речення перетворити на прості. Як від цього зміниться створений вами текст?

Вправа 66. Доповніть за зразком речення так, щоб в одному випадку утворилося просте ускладнене речення, а в іншому – складносурядне.

Зразок. У замітці йшлося про нього ... . – У замітці йшлося про нього, а не про Миколу. У замітці йшлося про нього, і це вельми здивувало хлопця.

1. Отак би й минула для Ілони ще одна осінь ... . 2. У хаті було тихо, затишно, тепло ... . 3. Ніка познайомилася з Амалією цієї весни ... . 4. Осінній вечір зустрів Міклоша очищеним небом ... . 5. Сіло сонце ... .

Вправа 67. I. Утворіть із простих речень складносурядні. Запишіть, підкресліть у них граматичні основи. Поставте потрібні розділові знаки, усно поясніть їх уживання.

1. Ранком куряться над гірськими скелями рожеві тумани. Орли кружляють над бездонними ущелинами (За О. Донченком). 2. У вітальні годинник б'є десять. Ще можна почитати щось хороше, щось хвилююче (За О. Донченком). 3. Понад хатами із степу летіло гайвороння в ліс на ночівлю. Із шумом воно мостилося на дубах (За А. Головком). 4. Безсонна ніч далася взнаки. Лекцію він прочитав блискуче (За М. Братаном). 5. Дощ не вщухає. Великі видовжені краплі зблискують чарівними барвами веселки (За В. Вакуленком).

II. Прочитайте вголос утворені вами речення. З'ясуйте, чи однакові сполучники використали ви та ваші однокласники. Якщо ні, то з'ясуйте, як змінюються смислові відношення між частинами речення залежно від використаного сполучника.

Вправа 68. Ти – перекладач. Перекладіть текст, вживаючи складносурядні речення.

MIÉRT CSIKOS A ZEBRA?

A zebrák csíkjai nem teljesen egyformák: minden fajnak jellegzetes, azon belül valamennyi példánynak egyedi a csikozása, ami megkülönbözteti a többitől. Sok tudós úgy véli, a csíkok az álcázásban játszanak szerepet, mert a ragadozók nem tudják az egyes állatokat megkülönböztetni a csorda csíkos tengerében. Másrészt a bozótban a zebra majdnem láthatatlanná válik, mert testének körvonalai így beleolvadnak környezetébe (*3 журнал*).

Словник

гайвороння – hollók

колоритний – sokszínű, jellegzetes

ловецький – vadász (melléknév)

маскування – álcázás

меморіальний – emlékhelyi

оригінальний, неповторний – egyedi

рисувальник – grafikus

смужка – csík

ПІДГОТОВКА ДО КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ 3 ТЕМИ «СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ» (ТЕСТ)

1. Укажіть правильні твердження:

А у складносурядному реченні прості речення синтаксично рівноправні

Б у складносурядному реченні між простими реченнями завжди ставиться кома

В у складносурядному реченні вживаються сполучники **як, щоб, коли, де** та інші

Г у складносурядному реченні в окремих випадках ставиться тире

2. Усі слова – сполучники сурядності у рядку

А але, а, та, чи ... чи, і, й

Б через те що, бо, тому що

В зате, як, наче, ніби, хто

Г й, проте, а, бо, тому

3. Складносурядним є речення

А У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим (*Т. Шевченко*).

Б Мати з Нимидорою порались у хаті, готували вечерю (*І. Нечуй-Левицький*).

В Тепер Катерина Білокур її (бджолу) побачила, і рука її завмерла... (В. Яворівський).

Г Як я заплачу на малу хвилинку, то мусить хтось сміятися до смерті! (Леся Українка).

4. Сполучник і з'єднає частини складносурядного речення у реченні

А До таких легендарних постатей і належить постать Марусі Чурай (М. Стельмах).

Б Вона (Оксана Петрусенко) прийшла на сцену сімнадцятирічною дівчинкою, і її школою стали провінційні драматичні та музичні театри (В. Туркевич).

В Лише подеколи Лесю огортала туга через важкий хворобливий стан і розлуку з ровесниками – товаришами... (В. Святовець).

Г Де жертва, там і перемога! (Олександр Олесь).

5. Складносурядним реченням, у якому прості поєднуються протиставним сполучником, є речення

А Хомиха сиділа на порозі, поглядала на битий шлях та пильнувала над роботою (І. Нечуй-Левицький).

Б Остап із Соломією сіли під вербою, але їм не говорилось (М. Коцюбинський).

В І почала Ольга потім княжити на своїй землі вже не як жінка, а як сильний і вольовий муж (Г. Шаров).

Г Сонце, мабуть, упливло за обрій, і в лісі ходив уже присмерк (Микола Хвильовий).

6. Спільний другорядний член має складносурядне речення

А Минуло кілька недовгих хвилин, і вони сиділи поруч над водою, в гущавині дикого терника на камені (С. Васильченко).

Б Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть (Т. Шевченко).

В Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя (В. Стус).

Г А вдень знов у хаті повно люду і Марія перелякана й голодна у запічку (У. Самчук).

7. Прості речення поєднані розділовими сполучниками у складносурядному реченні

А Оксана Петрусенко прожила лише сорок років, але її ім'я, її творчість назавжди залишаться з нами (В. Туркевич).

Б Чи блищить ріка глибока, чи шумить під вітром сад, чи рум'янить вітер щоки у колгоспівських дівчат (В. Сосюра).

- В** А мати хоче научати, так соловейко не дає (*Т. Шевченко*).
Г За сараєм палахкотять блискавиці й чути гуркіт задушеного грому (*Микола Хвильовий*).

8. Замість коми краще вжити тире у складносурядному реченні

- А** Він (Василь Симоненко) тяжко хворів, але хворобу свою приховував навіть від рідної матері (*М. Сом*).
Б Згідно з переказами, Грицько Бобренко, повернувшись із походу, зрадив Марусю, і вона його отруїла (*М. Стельмах*).
В Дівчинка вмить зривається з місця, і вже вона біжить через город... (*Є. Гуцало*).
Г Марія співає, а голос її плаче (*У. Самчук*).

9. У даному реченні кома не ставиться, тому що:

- У** неї тоді блищали очі і червоніли щоки (*О. Довженко*).
А сурядні частини мають спільний другорядний член
Б це речення з однорідними присудками, з'єднаними неповторюваним сполучником *і*
В обидві сурядні частини еквівалентні
Г це просте речення з однорідними підметами, з'єднаними неповторюваним сполучником *і*

10. Установіть відповідність між реченням і характеристикою.

1. Марія зів'яла, і ноги відмовлялись тримати.
2. Марія збрала скалки образу, заліпила ранене місце стіни і застала похашцем іншим образом.
3. Марії робиться страшно, і вона починає плакати.
4. Очі бачили, але серце її (Марії) бачить ще більше (*У. Самчук*).
А просте із однорідними присудками
Б складносурядне, частини протиставляються
В складносурядне, частини виражають одночасність
Г складносурядне, частини виражають причинно-наслідкові відносини

§ 10. Розвиток мовлення. Ділові папери. Заява (проста і вмотивована). Автобіографія

Вправа 69. I. Прочитайте статтю із «Словника української мови» (в 11 томах. – Т. 3. – С. 421). З'ясуйте, у якому значенні слово «заява» вживається частіше.

ЗАЯВА, и, жін.

1. Чиє-небудь повідомлення, звернення до кого-небудь з викладом якихось відомостей, положень, думок. – *Я не маю бажання спростовувати демагогічні заяви якогось студента!* – вигукнув з місця адвокат Вовчинський (Петро Колесник, Терен..., 1959, 167).

2. Письмове прохання, оформлене за певним зразком, що подається на ім'я офіційної особи або до установи чи організації. *Він узяв у секретаря клопоть паперу... і почав читати: До Обухівської сільради Щербанівського району громадянина хутора Огірі Павла Кушніренка. Заява* (Андрій Головка, П, 1957, 58).

II. Пригадайте з власного досвіду чи досвіду ваших близьких, коли потрібно було скласти заяву у другому значенні слова.

Документи – заяви, довідки, листи, телеграми, звіти, протоколи та ін. – дуже важливі у нашому житті. Їх треба складати, дотримуючись певних правил. Найпоширенішим у повсякденному житті документом є заява.

Заява – це письмове прохання, оформлене за певним взірцем, яке подають на ім'я офіційної особи або до установи чи організації з метою реалізації прав або захисту інтересів.

Заяву пишуть власноручно в одному примірнику на аркуші формату А4.

За місцем виникнення розрізняють заяви внутрішні й зовнішні, за походженням – особисті й службові, за складністю – прості й складні (умотивовані).

Склад і оформлення реквізитів заяви

1. **Адресат.** Відомості про адресата подають у правому верхньому кутку аркуша, вказуючи назву організації або посадовця, яким адресовано заяву, в давальному відмінку.
2. **Адресант.** Відомості про заявника розміщують під відомостями про адресата: у зовнішній заяві – прізвище, ім'я, по батькові у родовому відмінку, домашня адреса; у внутрішній заяві – посада, прізвище, ім'я, по батькові у родовому відмінку (**без прийменника від**).
3. Назву виду документа пишуть з великої літери посередині рядка, крапку не ставлять.

4. Текст розпочинають з абзацу, дотримуючись у викладі такої структури: прохання (*прошу надати, прошу зарахувати, прошу перевести, прошу звільнити* тощо) та обґрунтування прохання (*у зв'язку з, оскільки, за, для, через* тощо).
5. Додаток, яким супроводжують складну (умотивовану) заяву, оформлюють кількома способами: а) після тексту заяви з великої літери пишуть «*До заяви додаю ...*» і перелічують повні назви документів у формі знахідного відмінка; б) після тексту пишуть «*До заяви додаються такі документи ...*» або «*Додаток*» і перелічують назви документів у формі називного відмінка.
6. Дату зазначають цифровим (18.10.2017) або словесно-цифровим способом (18 жовтня 2017 року) внизу ліворуч без абзацного відступу.
7. Підпис заявника без розшифрування – внизу праворуч.

Зразок простої заяви

Директору Мужіївської
ЗОШ І-ІІІ ст.
Нірі Л.М.
учня 9 класу
Мітро Віктора Норбертовича

ЗАЯВА

Прошу звільнити мене від занять у період з 10 по 20 листопада 2017 року у зв'язку з підготовкою до змагань міжнародного класу з фехтування.

04.11.2017

В. Мітро

Зразок умотивованої заяви

Директору Мужіївської
ЗОШ І-ІІІ ст.
Нірі Л.М.
учениці 9 класу
Санісло
Анжеліки Людвигівни

ЗАЯВА

Прошу надати мені місце для проведення репетицій сольного концерту з вокалу у зв'язку з подальшою участю у змаганнях міжнародного класу «Юні таланти оперети».

До заяви додаю:

- запрошення на участь у змаганнях;
- програму змагань «Юні таланти оперети».

04.11.2017

Санісло

Вправа 70. За наведеними зразками складіть дві заяви – просту та умотивовану на ім'я директора вашої школи. Теми заяв оберіть самостійно.

Вправа 71. І. Прочитайте текст. Розкажіть, що нового ви з нього дізналися.

Автобіографія – це документ, у якому особа, яка його складає, описує свої життя і діяльність. Автобіографія типової форми пишеться, як правило, від руки на аркуші чистого паперу або на спеціальному бланку під час вступу на роботу і в деяких інших випадках.

Форма викладу – розповідна (від першої особи). Усі відомості подаються у хронологічному порядку (від дати народження до дати написання документа).

Наприкінці документа з правого боку проставляють особистий підпис, а з лівого – дату написання.

Що повинно міститися в автобіографії

Відомості про себе можна записати за таким планом:

1. Персональні дані (прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження).
2. Короткі відомості про батьків (прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, професія). Цей пункт особливо важливий для учнів, але його можуть опустити дорослі, тим більше, якщо їхніх батьків вже немає в живих. Школярі і студенти можуть подати також інформацію про братів і сестер.
3. Відомості про освіту та одержані у період навчання нагороди.
4. Інформація про періоди та місця роботи, посади, причини звільнення.
5. Відомості про сімейний стан, прізвище, ім'я, по батькові та рік народження дітей і чоловіка (дружини).
6. Жінкам додатково рекомендується вказувати періоди перебування у декретній відпустці, а чоловікам – службу в армії.
7. Тим, у кого є нагороди і звання, варто зазначити це в автобіографії. Також рекомендується вказувати досягнення в професійній сфері, участь у значущих проектах і курсах підвищення кваліфікації. Школярі та студенти можуть доповнити текст відомостями про свої спортивні й творчі успіхи.
8. Домашня адреса, телефон, дата написання і підпис.

Чого варто уникати

- не потрібно повідомляти надто багато відомостей про себе, текст повинен уміститися на одному аркуші, бажано навіть уникнути переходу на зворотний бік;
- не треба занадто розхвалювати себе, інформація повинна бути нейтральною;

- у тексті не повинні замовчуватися перерви в роботі (наприклад, декретні відпустки і періоди безробіття);
  - не варто поливати брудом попередніх працедавців, навіть якщо звільнитися довелося через нестерпний характер керівника.
- Викладати інформацію треба коротко і чітко, без ліричних відступів.

II. Чи можна вживати вислів «моя автобіографія»? Відповідь обґрунтуйте.

Зразок

Автобіографія

Я, Варга Вероніка Лайошівна, народилася 12 березня 2003 року в місті Берегово Закарпатської області.

Мої батьки: Варга Лайош Іштванович, 1976 року народження, і Варга Ілдика Золтанівна, 1981 року народження. Батько має вищу освіту за фахом «Інженер будівельних конструкцій», працює спеціалістом у приватній будівельній компанії, мати – домогосподарка. Є брат, Варга Габор Лайошович, 2008 року народження, учень першого класу Берегівської загальноосвітньої школи I–III ст. № 4, і сестра, Варга Ізабелла Лайошівна, 2015 року народження.

У 2009 році пішла в перший клас Берегівської загальноосвітньої школи I–III ст. № 4, в 2011 році переведена в Берегівську гімназію з угорською мовою навчання, де навчаюсь і зараз.

Особисті досягнення та нагороди: займаюся плаванням, маю перший дорослий розряд. Неодноразово брала участь в обласних змаганнях, посідала призові місця у 2013–2015 роках.

Хобі – плетіння з гумок. Веду особистий відеоблог з навчальними майстер-класами.

Проживаю разом з батьками за адресою: Закарпатська область, м. Берегово, вул. Мужіївська, б. 18.

Тел. 0662548795. E-mail: tutti2003@gmail.com

23 жовтня 2017 року

Варга

Вправа 72. I. За поданим у попередній вправі зразком напишіть автобіографію, дотримуючись вимог до складання документа.

II. Уявіть себе через 20 років. Складіть автобіографію, яка відповідала б вашим уявленням про своє майбутнє.

Словник

автобіографія – önéletrajz
заява – kérvény

інженер – mérnök
працедавець – munkáltató

§ 11. Складнопідрядне речення, його будова, засоби зв'язку в ньому. Розділові знаки в складнопідрядному реченні

Вправа 73. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок із вірша І. Петровція. Які почуття викликає цей вірш?

ОСІННЯ МЕЛОДІЯ

Знову осінь. Безголосі голосять у полі роси,
що і досі гострі коси їх не струшують із трав.
Плодоносні абрикоси, *що зросли*, мов хмарочоси,
дивлять скося, *що за посаг матиме оця пора.*

А пора таки багата – яблуката, зернувата,
і картопля у кагатах краща, ніж торік, стократ.
Все неначе на плакаті. Та чого тут мудрувати –
нам нашіптує троянда: час збирати виноград.

II. Знайдіть складні речення. Як поєднуються частини цих складних речень? Поставте запитання до виділених курсивом частин складних речень.

III. Зверніть увагу на слова *яблуката*, *зернувата* – це авторські неологізми.

Складнопідрядне речення – це складне речення, частини якого нерівноправні за змістом і граматично та поєднані підрядним зв'язком за допомогою сполучників підрядності або сполучного слова.

У складнопідрядному реченні є головна частина (схематично її позначають квадратними дужками) та підрядна (схематично її позначають круглими дужками). Від головної частини до підрядної можна поставити запитання. Підрядна частина приєднується до головної сполучниками підрядно-

сті чи сполучними словами. Наприклад: *Поет не боїться від ворога смерті, бо вільная пісня не може умерти* (Леся Українка). Від головної частини до підрядної ставимо запитання: *чому? через що?* Підрядна частина приєднується до головної сполучником **бо**.

Вправа 74. Прочитайте текст, випишіть з нього спочатку складносурядні, а потім – складнопідрядні речення. Порівняйте їх. Чим вони різняться? Чи в кожному складному реченні між його частинами можна поставити крапку?

Ще хвилина – і сонце зійшло. А ви любите спостерігати за сходом сонця, милуючись красою вранішньої пори? Сонце – велике світило, яке не тільки дає життя всьому довкола. Воно випромінює радість життя, а це так необхідно людині. Тій людині, для якої краса необхідна, як і повітря (*З журналу*).

Підрядне речення в складнопідрядному може пояснювати головне речення загалом або один з його членів. Підрядна частина здебільшого починається із сполучника чи сполучного слова. У головних реченнях часто вживаються вказівні слова (займенники і прислівники) *такий, той, там, тоді, звідти, так* та ін., що пояснюються підрядним реченням. Вказівні слова є членами головного речення, наприклад: *Земля висохла так, що під ногами дзвеніла* (М. Коцюбинський).

У побудові складнопідрядного речення важливу роль відіграє розміщення його частин. Підрядна частина може стояти перед головною, усередині неї або після неї. В усіх випадках вона відділяється від головної коми. Якщо підрядна частина стоїть усередині головної, то ставимо дві коми. Наприклад: 1. *Де кров текла козацька, трава зеленіє.* – (Де), [ ]. 2. *У травах, які густо вкрила росою погода-чарівниця, усміхались рожевими щічками сунічки.* – [... , (які ...), ...]. 3. *Люблю людей землі моєї, бо й я землі своєї син* (В. Сосюра). – [ ], бо ( ).

Підрядна частина здебільшого починається із сполучника чи сполучного слова.

Вправа 75. І. Прочитайте складнопідрядні речення. Усно визначте місце підрядної частини стосовно головної, поставте запитання від головної до залежної частини.

1. Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше, аніж свої кордони (*Г. Нудьга*).

2. Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена (*Вольтер*). 3. Хто не любить своєї рідної мови, солодких святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини (*Й.Г. Гердер*). 4. Я тої думки, що не може бути творцем людини, яка не відчула музики слова (*К. Гордієнко*). 5. Слово, чому ти не твердая криця, що серед бою так ясно іскриться (*Леся Українка*). 6. Мова – це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною (*К. Крапива*).

II. Оберіть одне з речень і запишіть. Думку, висловлену в ньому, продовжте.

Вправа 76. Ти – редактор. Перепишіть речення. Поставте (де потрібно) розділові знаки.

1. Слово відчиняє нам двері до краси світу до радості життя.
 2. Коли воно входить у духовний світ дитини то доторкається до ніжних струн серця, найпотаємніших глибин душі.
 3. Кожен народжується в душі поетом і головне – розбудити ці поетичні струни.
 4. Можливості нашого пізнання безмежні, й невичерпні можливості розвитку мови.
 5. Олесь Гончар у творчому замилюванні рідною мовою зазначав: «У вигляді мови природою дано людині великий скарб. Не тільки користуватися ним, рідним словом але й натхненно ростити оберігати коріння й леліяти його цвіт – ось тоді воно й буде запашним та співучим» (*За І. Вихованцем*).

Ця таблиця допоможе вам розрізнити сполучники і сполучні слова.

Сполучне слово	Сполучник
• є членом підрядного речення	• не виступає членом речення, а лише виконує службову функцію
• до нього можна поставити запитання	• до нього не можна поставити запитання
• на нього падає логічний наголос	• на нього не падає логічний наголос
• його не можна опустити, бо речення втрачає зміст	• його можна опустити, при цьому смисл речення зберігається

Сполучне слово	Сполучник
<ul style="list-style-type: none"> • його, як правило, можна замінити іншим сполучним словом або іншою самостійною частиною мови 	<ul style="list-style-type: none"> • його можна замінити лише сполучником
Наприклад: Богдан не знав, що відповісти батькові, і теж зажурився (<i>М. Луків</i>). – [, (що),].	Наприклад: Тепер я вірю в те, що дикі звірі його музики слухали! (<i>Леся Українка</i>). – [ ], що ( ).

І сполучниками, і сполучними словами можуть бути лише три слова: **що, коли, як**.

Сполучникам і сполучним словам у головній частині можуть відповідати відносні займенники або займенникові прислівники. Їх називають **співвідносними**, або **вказівними** словами: *такий, той, там, тоді, ті, звідти, стільки* та ін. Наприклад: *В житті не помилявся той ніколи, хто доброго нічого не зробив* (В. Вихрущ). *Добре тому жить, чия душа і дума добро навчилася любить* (Т. Шевченко).

Вправа 77. Ти – перекладач. I. Прочитайте речення. Перекладіть українською мовою. Накресліть схеми речень. Поставте запитання від головної частини до підрядної.

1. Mondd el, merre jártál! 2. Nem tudom, mi lesz a vacsora. 3. Azt üzente anyukám, hogy este várja Marika nénit. 4. Fotoszintézisnek nevezzük azt a folyamatot, melynek során a fény segítségével energiadús anyag keletkezik. 5. A legegyszerűbb szivacsok teste olyan, mint egy zsák. 6. Ha a darazsokról hallunk, önkéntelenül is kellemetlen szúrásukra gondolunk. 7. Úgy szenved, szinte boldog tőle (*Csiki László*). 8. ... arról a vonatról, amellyel Márton úr utazott, nem marad le soha senki (*Wass Albert*).

II. Усно прокоментуйте переклад сьомого речення.

Вправа 78. Творча робота. Напишіть твір за опорними конструкціями. Намагайтеся використати різні типи складних речень. Дайте твору назву.

... ваша родина нещодавно переїхала до нового будинку, ... слід дотримуватися деяких правил колективного життя. Подумайте, ... ставлення з боку сусідів до себе ви хотіли б бачити? Спілкуйтеся з ними так само, ... вони це оцінять. Будьте доброзичливими ... посміхайтесь частіше!

Вправа 79. Запишіть п'ять прислів'їв про мову, що мають форму складнопідрядних речень. У кожному з речень підкресліть граматичні основи, поставте запитання від головного речення до підрядного, накресліть схеми речень.

Схема синтаксичного розбору складнопідрядного речення

1. Запишіть речення.
2. Визначте й підкресліть граматичні основи, другорядні члени речення, позначте частини мови, якими вони виражені.
3. Охарактеризуйте речення за метою висловлювання та інтонацією (розповідне, питальне, спонукальне; окличне чи неокличне).
4. Виявіть частини складнопідрядного речення, визначте головну і підрядну частини.
5. Установіть, до чого відноситься підрядна частина (до слова в головній частині, до словосполучення в головній частині чи до всієї головної частини).
6. Установіть місце підрядної частини відносно головної.
7. З'ясуйте граматичні засоби зв'язку підрядної частини з головною (сполучник і його тип – причини, часу тощо; сполучні слова, співвідносні вказівні слова).
8. Визначте смислові зв'язки між головною та підрядною частинами; визначте тип складнопідрядного речення.
9. Накресліть схему речення.
10. Поясніть правила вживання розділових знаків, назвіть пунктограми.
11. Охарактеризуйте кожну частину за схемою простого речення.

Словник

замилування – csodálat
кагати – csomók, amelyekben
télén tárolták a krumplit

насічений енергією – energiadús
посаг – hozomány
губки (біол.) – szivacs

§ 12. Складнопідрядні речення з підрядними означальними. Синонімічність складнопідрядних речень з підрядними означальними та простих речень з дієприкметниковим зворотом

Вправа 80. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте поезію Кароя Балли «Звернення до поета». Визначте головну думку твору.

Порух серця, втілений у слово
й другові дарований навіки,
це – той вірш, що наповняє ріки
вічної вселюдської любові.

З віршем будь, поете, обережний –
він з творцем уміє бути лукавим!..
Тож не вчадій у фіміах слави
й не згори у наклепів пожежі.

Не твоя ж бо перша борозенка
на лану поезії широкім:
зважуй вчинки, зважуй свої кроки –
там працюють Петефі й Шевченко!

Зникнуть фіміах й пересуди.
Та щоб вірш у пам'яті не стерся,
хай усі слова ідуть від серця.
А для цього серце май у грудях.

II. Знайдіть у першій строфі поезії складнопідрядне речення. Визначте у ньому головну та підрядну частини, поставте від головної до підрядної частини запитання. Як ви думаєте, як називається цей вид підрядного речення? Свою думку обґрунтуйте.

Складнопідрядним реченням з підрядним означальним називають таке складне речення, у якому підрядна частина виражає ознаку предмета, що названий у головній частині.

Підрядна означальна частина відповідає на запитання *який? яка? яке? які?* і залежить від одного з членів речення, вираженого іменником (або іншою частиною мови в значенні іменника).

Підрядна означальна частина приєднується до головної за допомогою сполучних слів *який, чий, котрий, що, де, куди, звідки, коли* та сполучників *щоб, як, ніби, наче, неначе*. Наприклад: *І де в світі тая сила, **щоб** в бігу його спинила* (І. Франко).

Підрядна означальна частина завжди стоїть після або ж усередині головної, але обов'язково після пояснюваного іменника (або іншої частини мови в значенні іменника). Наприклад: *Як тяжко жити в ті похмурі **дні**, коли нема де серцю відпочити* (М. Вороний).

Вправа 81. I. Прочитайте текст. Визначте його тему.

Безсмертні рядки пісні Степана Руданського «Повій, вітре, на Україну» лягли на папір 12 липня 1856 року в далекому Санкт-Петербурзі. Сум за Батьківщиною, розлуку з нею, що краяла серце, поет поєднав у поезії з уболіннями за майбут-

не рідного народу. А мелодію, яка стала народною, створила Людмила Олександрова. Починаючи з шістдесятих років XIX сторіччя, з'явилося чимало варіантів цього твору, які в народній редакції записували в різних регіонах України та за її межами.

Відома канадська поетеса і журналістка Флоренс Лайвсей уперше почула «Повій, вітре, на Україну» ще до Першої світової війни. Цю пісню співали в провінції Манітоба українські селяни з Галичини, звідки погнала їх лиха доля за океан. Враження, яке справила пісня на журналістку, було неймовірно сильним. Вона записала текст пісні й опублікувала його в 1916 році. «У хорошій пісні – задрісна доля, – зазначає видатний митець Олександр Білаш. – У неї є день народження і немає дня смерті». До таких пісень належить і пісня Степана Руданського й Людмили Олександрової (За Б. Хоменком).

II. Знайдіть складнопідрядні означальні речення. Виділіть головну та підрядну частини, поставте запитання до підрядного речення. Вкажіть засоби зв'язку підрядної означальної частини з головною. Накресліть схеми речень.

Вправа 82. I. Прочитайте речення. Випишіть лише складнопідрядні означальні речення, дослідіть у них засоби зв'язку.

1. Стояла та досвітня пора, коли небо ховає в обіймах гори і ще спить на вершинах, мов у колісці (*Я. Гоян*). 2. Доля зле жартує з тим, хто сподівається задарма вік прожити (*Народна творчість*). 3. Нехай гнеться лоза, куди вітер погне (*С. Руданський*). 4. Ніколи не забуду своєї першої дитячої драми, що

тяжко й надовго ранила мое серце (М. Міщенко). 5. І аж тоді підуть по цій дорозі люди, як ми проб'єм її та вирівняєм всюди (І. Франко). 6. Вчорашне – ніби сон, що випурхнув з очей (В. Симоненко). 7. У книги люди, наче бджоли в соти, знесли сьйливий чародійний мед (Д. Павличко). 8. По скляному верху ставка, з глибини якого визирало темне зоряне небо, тихо плив білою хмарою туман (М. Коцюбинський). 9. Думкою за любими синами вона ішла, куди ішли вони (М. Бажан). 10. Яка трава, таке й сіно (Народна творчість).

II. Виконайте синтаксичний розбір одного складнопідрядного означального речення (за вибором).

Вправа 83. I. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації. Усно поділіть складнопідрядні означальні речення на дві групи: ті, в яких підрядні частини з'єднуються з головною за допомогою сполучників, і ті, де за допомогою сполучних слів.

1. Люди, яких люблять і шанують, не обов'язково вродливі й не завжди винятково розумні (І. Тoman). 2. Я виростав серед пісень, що їх співала тихо мати (І. Світличний). 3. Важко переоцінити вплив, що його справив на перебіг історії Богдан Хмельницький (О. Субтельний). 4. Із давніх-давен вулиця була громадським місцем, де обговорювались та вирішувались важливі для людей справи (О. Субтельний). 5. І тільки природа знаходить такі розмаїті барви, що їх не відтворити жодною фарбою, жодним пензлем. 6. Раптом доріжка стала така вузька, що зелене гілля вгорі сходилося до купи й закривало небо (І. Нечуй-Левицький). 7. Для сучасного письменника, що звертається до сивої давнини, чимало важать історичні джерела (З часопису).

II. Запишіть на вибір два речення. Накресліть їх схеми.

Вправа 84. Вставте у речення пропущені сполучники чи сполучні слова. Перепишіть, ставлячи коми.

Зразок. Стали спускатися в темний яр, **що** давно обріс цікавими легендами.

1. Стали спускатися в темний яр ... давно обріс цікавими легендами. 2. Тісно в такій stodолі ... на руках мозолі (Народна творчість). 3. Ой не відтіл вітер віє ... мені треба. 4. Бережись того друга ... любитиме твого недруга (Народна творчість). 5. Настав час ... треба готуватися до зими. 6. Найчастіше траплять терпеливість ті ... її найменше мають. 7. Дайте мені слово ... такого з вами не трапиться.

Вправа 85. Прочитайте. Випишіть речення у два стовпчики: у перший – складнопідрядні з підрядними означальними, у другий – прості речення з поширеним відокремленим означенням.

1. І знову явори в долині шелестять, росою першою повіті (М. Філянський). 2. Війне вітерець, з крила пелюстку струсить, яку із саду перед тим приніс (Н. Тихий). 3. Біжить стежина в сад у зарості малини, яка дозріла вже і запахом п'янить (Л. Талалай). 4. Встає гілля, налите синім соком (А. Малишко). 5. Дзвенить кришталне джерело, що вийшло з глибини земної (М. Терещенко). 6. День, залитий сонячним теплом, поволі згасав (І. Коваль). 7. Я не такий, щоб зрадити людину (Леся Українка).

Вправа 86. Запишіть, замінивши прості речення, ускладнені поширеним відокремленим означенням, на складнопідрядні речення з підрядним означальним.

Зразок. Зволожена нічною прохолодою, пахла травами наддніпрянська земля (І. Пільчук). – Пахла травами наддніпрянська земля, що була зволожена нічною прохолодою.

1. Першим цегляним храмом Київської Русі була Десятинна церква, споруджена князем Володимиром Великим наприкінці Х століття. 2. У середній частині пекторалі зображено великі квіти, оздоблені блакитною емаллю та скульптурними фігурками птахів (М. Русяєва). 3. Композиція парку складається з водної системи – озер, водоспадів і цілої мережі каналів, пов'язаних з архітектурним комплексом (О. Седак). 4. Неподалік Сорбонни стоїть найстаріший храм Парижа (Святого Юліана Бідного), зведений за наказом Генріха I, чоловіка Анни Ярославни (О. Балабко). 5. Заходимо до напівосвітленого храму, сповненого музикою органа (О. Балабко). 6. Парк «Софіївка» — розкішний дарунок чоловіка своїй обраниці, символ нев'янучого кохання, створений заради й на славу цього почуття (О. Седак).

Вправа 87. Творча робота. I. До головних частин речень додайте підрядні означальні. Змодельовані складнопідрядні речення запишіть, накресліть їх схеми.

1. Я задивляюсь у твої очі, що ... . 2. Навколо було багато квітів, які ... . 3. Я чекаю на той день, коли ... . 4. Є слова, котрі ... . 5. Я хочу жити в такому світі, де ... . 6. Я щасливий від думки, що ... . 7. Несу любов свою здалека, яку ... . 8. Піснями і танцями вітали наші предки природу, що ... .

II. Виконайте синтаксичний розбір одного речення (на вибір).

В українській мові немає активних дієприкметників минулого часу із суфіксами **-вш-**, **-ш-**. Тому, наприклад, фраза: *Запізнившись просимо не заходити до аудиторії* — **помилкова**. Правильно буде утворити складнопідрядне речення з підрядним означальним: *Тих, хто спізнився, просимо не заходити до аудиторії*.

Вправа 88. Ти – редактор. I. Прочитайте текст. Поміркуйте, чи обґрунтована в ньому така кількість складнопідрядних речень з підрядною означальною частиною.

ШКІЛЬНИЦТВО

Спочатку школи на українських землях відкривали при монастирях і церквах. У них викладали дяки («бакаляри», «дидаскалі»), які часто ставали священиками. Учнів навчали письма, читання, основ богослов'я (теології), літератури, грецької мови. Українці прагнули зберегти національний характер школи. У цьому їм допомагали братські школи, які давали своїм учням ґрунтовну світську та релігійну освіту, готували вчителів і священиків.

Першою братською школою підвищеного типу в Україні стала відкрита 1586 року школа львівського братства, яка за організацією навчання і розпорядком шкільного життя перевершила подібні західноєвропейські школи того часу. За зразком цієї школи відкрилися братські школи і в інших містах: Перемишлі, Рогатині, Замості, Києві, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Кременці, Луцьку.

Хоч братські школи давали підвищену освіту, але це були середні навчальні заклади. Об'єктивні історичні умови сприяли виникненню в Україні і вищих навчальних закладів. Існувала потреба в розумних людях...

Серед перших національних закладів вищого типу стали Острозька школа-академія та Києво-Могилянська академія.

Школа-академія в Острозі була організована князем К. Острозьким на його кошти 1576 року. Від самого початку заснування в навчальному процесі багато уваги приділялося вихованню в учнів почуття патріотизму, любові до культури, мови, традицій свого народу.

Відомою була й Київська братська школа, яку заснували 1615 року. Вона прославилася такими видатними діячами культури, як Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Єлисей Плетенецький, які викладали в ній.

Києво-Могилянську академію засновано в 1632 році. Вона стала осередком освіти й культури не тільки в Україні, її вплив поширювався на всі слов'янські землі впродовж століття. Випускники цього вищого навчального закладу – Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Інокентій Гізель – стали відомими церковними й політичними діячами, ученими, письменниками. Упродовж багатьох років академія була єдиним вогнищем просвітництва й культури в Україні (*З підручника*).

II. Відредагуйте текст (працюйте в парах). Зачитайте по черзі варіанти відредагованого тексту. Найдаліший із варіантів запишіть.

Вправа 89. I. Прочитайте англійські прислів'я. Запишіть ті з них, які перегукуються з українськими і є складнопідрядними реченнями з підрядними означальними. Накресліть схеми цих речень.

1. Гарна та хата, що добрими людьми багата. 2. Коли друг просить, тоді завтра немає. 3. Той лиш друга матиме, хто сам другом буде. 4. Нещастя розкаже, що таке щастя. 5. Хто любить у борг брати, той не любить віддавати. 6. Книжку вибирай, як вибираєш друга. 7. Хто їсть усмак, той і працює неабияк. 8. Тільки тоді треба поспішати, коли бліх хапати. 9. Коли маєш собаку, сам не гавкай. 10. Не тоді плаща шити, коли починає дощити. 11. Не брудни джерела, з якого часом п'єш воду. 12. Як не може вкусити, то хоч дряпне. 13. Хто за все береться, тому нічого не вдається. 14. Сім разів поверни язиком, перш ніж сказати.

II. Поміркуйте, про які моральні якості людини йдеться в цих прислів'ях. Складіть власне висловлювання, уживаючи звороти на зразок: *той, хто дружить; той, хто боїться*, тощо.

Словник

вчáдїти – elkábul, elbódul

крáятя – szeletel

пекторáль – melldísz

просвѣтництво – felvilágosodás

розмаїтий – változatos

труна – koporsó

фїміám – tömjén

§ 13. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними

Складнопідрядним реченням з підрядним з'ясувальним називають таке складне речення, у якому підрядна частина пояснює зміст того слова в головній частині, що потребує додаткового з'ясування, і відповідає на запитання відмінків.

Дуже поширені складнопідрядні речення, у яких з'ясувальна частина пояснює **присудок**. Наприклад: *Говорять, що матері сльози гарячі і тверде міцнее каміння проймають* (Леся Українка).

Підрядна з'ясувальна частина приєднується до головного речення за допомогою сполучних слів **хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли, як** і сполучників **що, як, щоб, ніби, мов, наче, неначе**. Наприклад: *Маючи друзів, уважай, що ти володієш скарбом* (Г. Сковорода).

У головному реченні може бути вказівне слово **те**. Наприклад: *Шелестять дощі про те, чого не вимовиш словами* (М. Луків).

Вправа 90. Доберіть із довідки закінчення народного прислів'я і запишіть. Визначте вид утвореного речення. Накресліть схеми речень.

Ніхто не знає ... . Ніхто не чув ... . З самого початку подумай ... . Не тямить голова ... . Права рука не знає ... . Дорікав горщик чавунові ... . Щоб рибку з'їсти ... .

Довідка: ... що робить ліва. ... що його чекає. ... що язик лепече. ... як комар чхнув. ..., що той чорний. ... треба в воду лізти. ... який буде кінець.

Вправа 91. Перебудуйте речення так, щоб утворилися складнопідрядні з підрядним з'ясувальним. Утворені речення запишіть.

Зразок. ВиPLEкана рідним народом мова багата і гарна, і це всім треба глибоко розуміти. – Всім треба глибоко розуміти, що виPLEкана рідним народом мова багата і гарна.

1. Вишня стояла, схилившись над самою криницею, і я це побачив. 2. У блакитному небі пролітають лелеки, і я їх бачу. 3. Ці густі хмари дуже скоро подарують дощ землі, це вже всі зрозуміли. 4. Найвища мудрість – книги, і це треба розуміти. 5. Найбільша моральна втіха – жити у злагоді з совістю, і я це усвідомив.

Вправа 92. Прочитайте текст. Випишіть складнопідрядні з'ясувальні речення, накресліть їх схеми. Виконайте синтаксичний розбір одного речення (за вибором).

РІДНИЙ КРАЙ

Увечері сидів я на дубовій колоді й дивився на ясне-ясне небо, що світилося золотими зорями. Вони, неначе золоті бджоли, навіть ворушили лапками. Бабуся казала, що ці зорі – душі людські. І хочеться, щоб було по-бабусиному. Там, у стороні опівнічній, небо ніжно-оксамитове. Під тим оксамитом я народився. Знаю, що це мое небо.

М. Дмитренко. Мелодія

Слухав, як далеко співали дівчата. Пісня ледве мріяла в мороці ночі. Думаю, що й пісня наша сумовито-м'яка. Мабуть, ніде у світі немає більше таких пісень, і вже тільки заради них варто народитися в цьому краї (За Ю. Мушкетиком).

Вправа 93. Прочитайте речення. Накресліть їх схеми, вкажіть у них запитання. Чи всі вони є складнопідрядними з'ясувальними?

1. Хто міру знає, тому лихо не страшне. 2. Коли летять дикі гуси, то й черепаха починає ногами чеберяти. 3. Хто опиняється в мішку останній, той вилазить із нього перший. 4. Хто рано встає, тому Бог дає. 5. Як собі хтось постелить, так і спати буде. 6. Хто пізно ходить, той сам собі шкодить. 7. Учись тому, до чого душа тягнеться. 8. Дім, де рано встають, щастя не обходить (Народна творчість).

Вправа 94. І. Прочитайте текст. Яка його основна думка? Чи дотримується ви основ моралі?

Кожен знає: закон спирається на силу, на примус. А от на що спирається мораль? Мораль усього суспільства й мораль кожного з нас? Зроду-віку мораль трималася й тримається, як любили говорити древні, на «трьох китах».

Перший кит – це традиції й звичаї, що склалися в кожного народу. Ми їх засвоюємо змалку.

Другий кит – авторитет громадської думки. Одні вчинки своїх громадян суспільство схвалює, інші – засуджує. Цим воно регулює й спрямовує поведінку кожного з нас. Як багато важать такі поняття, як честь, добре ім'я! Тепер це називається суспільним визнанням, а колись виражалося приказкою: «Що люди скажуть?»

Третій кит – найпідступніший. Справа в тому, що моральна поведінка є цілком добровільною! Насильно змусити бути чесним і порядним неможливо. Про високу мораль доводиться говорити лише за умови, що основою поведінки людини є совість. Мораль ґрунтується на свідомості кожного з нас!

Отже, мораль має три точки опори. Це засвідчує історія. Це закарбовано в перлинах народної мудрості. «Сумління – найкращий порадник», – так стверджує прислів'я. Іншим прислів'ям характеризують людину аморальну: «Ні сорому, ні совісті!» А третє прислів'я додає: «Хто честі не має, того й дрючком не приймеш» (З журналу).

II. Знайдіть у тексті складнопідрядні означальні та з'ясувальні речення, запишіть їх схематично.

Вправа 95. Творча робота. До головних частин речень додайте за зразком підрядні з'ясувальні частини. Запишіть, ставлячи розділові знаки. Підкресліть головні та другорядні члени.

Зразок. Ми мріяли про те, щоб літо ще тривало.

1. Наш клас довідався ... . 2. Щасливий той ... . 3. Усі думали про те ... . 4. Учні слухали ... . 5. Пошани достойний той ... . 6. Добре тому ... . 7. Спокійно спати лягає той ... .

Вправа 96. Ти – перекладач. Прочитайте речення. Перекладіть їх українською мовою та запишіть. Письмово вкажіть типи перекладених підрядних речень.

1. Eszembe jutott, hogy holnap dolgozatot írunk. 2. Arrol ábrándoztam, hogy pihenni fogok. 3. A rádió bemondta, hogy vihar közeledik. 4. Milyen jó, hogy végre péntek van. 5. A mérnök, akit a színházban láttunk, Kossuth-díjas. 6. Nem olvastam ezt a könyvet, mert most nincs időm. 7. Az igazgató azt mondta, hogy holnap elutazik (З учнівських творів).

Вправа 97. Побудуйте складнопідрядні речення за схемами. Визначте вид складнопідрядних речень, які ви побудували.

1. [... такий ...], сполучник *що* (...).
2. [той ...], (сполучне слово з *ким* ...).

3. [... про те], (сполучне слово *що* ...).
4. (сполучне слово *хто* ...), [той ...].
5. [... тим], (сполучне слово *що* ...).
6. [... іменник], сполучник *яка* (...).

Словник

виплекати – ápol, gondoz
мораль – erkölcs

чеберяти – gyakran mozgatja a lábakat
мóрок – sötétség

§ 14. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами. Синонімічність складнопідрядних речень з підрядними обставинними та простих речень з дієприслівниковим зворотом

Вправа 98. Поетична хвилинка. I. Прочитайте поезію В. Симоненка.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Деся вітер грає на віолончелі,
морозні пальці приклада до скла,
і ти одна в зажуреній оселі
замріяно схилилась до стола.

Мов раб німий на араратській скелі
карбує написи про подвиги царя,
ти на папері почуттів моря
переливаєш в строфи невеселі.

Ти – хвора дівчина – серед глухої ночі
врізаєш в вічність огненні, пророчі
слова з прийдешніх сонячних віків,

щоб ті слова хитали чорні трони,
щоб їх несли з собою легіони
нових, непереможних Спартаків.

Ф. Красицький.
Портрет Лесі Українки

II. Знайдіть у тексті поезії складнопідрядні речення, визначте вид підрядного у кожному з них. Чи всі підрядні частини ви змогли розпізнати? Якщо ні, то скористайтеся таблицею, що починається на цій сторінці і закінчується на наступній.

Підрядні обставинні пояснюють головне речення загалом, вказуючи на спосіб, міру й ступінь, місце, час, причину, мету, умову, наслідок дії або стану головного речення. Відповідають вони на різні запитання залежно від їх значення.

Види складнопідрядних речень з підрядними обставинними частинами

Вид підрядного обставинного	Запитання, на які вони відповідають	Сполучники і сполучні слова	Приклади
Місця	де? куди? звідки?	де, куди, звідки	<i>Де воля родиться, там загиба невіра</i> (Д. Павличко).
Часу	коли? відколи? доки? як давно?	коли, поки, доки, ледве, скоро, як	<i>Не бійся досвітньої мли, – досвітній вогонь запали, коли ще зоря не заграла</i> (Леся Українка).
Способу дії, міри і ступеня (іноді їх важко розрізнити)	наскільки? як? якою мірою?	як, мов, немов, наче, ніби, ніж	1. <i>На жаль, світ побудований так (як? яким чином?), що щастя людства здобується ціною чийхсь страждань</i> (О. Довженко). 2. <i>Душа моя розкрита для кожного (як?), як квітка для роси</i> (М. Коцюбинський) – підрядні частини вказують на спосіб дії (хоч у другому до підрядної частини можна поставити й запитання якою мірою? наскільки?). У реченнях: 1. <i>Сонце пекло так (якою мірою?), що й уночі степ нашів</i> (Ю. Яновський). 2. (наскільки більше?) <i>Чим більше снігу на полі, тим більше буде вологи в землі</i> (О. Копиленко) – маємо справу з підрядними міри й ступеня.

Вид підрядного обставинного	Запитання, на які вони відповідають	Сполучники і сполучні слова	Приклади
Мети	з якою метою? для чого? нащо? навіщо?	щоб; для того, щоб; з тим, щоб	Щоб глянути ясніше уперед, не раз, не два дивлюсь я у минуле (В. Сосюра).
Причини	чому? через що? з якої причини?	тому що, бо, від того що, через те що	Вся земля наша одвіку (чому?), бо кожна грудка, кожен упруг політі нашим потом (М. Коцюбинський).
Умови	за якої умови? при якій умові?	коли, якби, якщо, як	Якби я турбувавсь лише про себе, давно вже б онімів від самоти (Д. Павличко).
Порівняльні	як? як саме? подібно до чого?	як, ніби, наче, мов	Вогонь то здіймався, то падав, наче дихали груди (М. Коцюбинський).
Допустові	незважаючи на що?	хоч, дарма що, зате, однак	Хоч було тільки надвечір, а під зеленими верхів'ями присмерки вже згусли зовсім (Петро Панч).
Наслідкові	—	так що	Хутір ховався серед дерев, так що влітку іншу хатку даремно очима шукати-меш, не знайдеш (М. Трублаїні).

Від підрядних речень місця треба відрізнити підрядні означальні, які теж можуть приєднуватися до головного сполучними словами **де, куди, звідки**, але відповідають на інше, своє, запитання: **А на тому місці** (на якому?), **де стояла тінь, іскрило сонце широкою плямою** (Панас Мирний). Але якщо речення перебудувати: **А там** (де?), **де стояла тінь, іскрило сонце**, – то

підрядна частина буде сприйматися як підрядне речення місця.

Від підрядних речень часу треба відрізнити підрядні означальні, які теж можуть приєднуватися до головного сполучним словом **коли**, але відповідають на інше, своє, запитання: *У людини, як і в птаха, настає в житті **такий час** (який?), **коли в неї міцніють крила*** (В. Козаченко).

Іноді важко відрізнити підрядне речення часу від підрядного умови із сполучником **коли**. Якщо в такому реченні слово **коли** можна замінити на **якщо**, то це підрядне речення умови, якщо ні – підрядне часу. Наприклад, у реченні *І нині, **коли проходимо вулицями Києва, ми бачимо відображення минулої слави у мармурі і бронзі*** (І. Цюпа) підрядне речення вказує на час (уточнює обставину часу нині), хоч до певної міри виражає й умову. А в реченні *Не можна любити народів других, **коли ти не любиш Україну*** (В. Сосюра) підрядне вказує на умову, а не на час (сполучник **коли** можна замінити на **якщо**).

У підрядних обставинних наслідку кома ставиться перед сполучником **так що**: *Теплий туман наливав балку по самі вікна, **так що** дерева потопали в ньому* (М. Коцюбинський). Якщо кому поставити перед **що**, то утвориться підрядне речення міри і ступеня: *Теплий туман наливав балку по самі вікна **так, що** дерева потопали в ньому*.

Вправа 99. Користуючись таблицею, випишіть тільки складнопідрядні речення з підрядними обставинними. Усно визначте їх розряд за значенням.

1. Виявляється, що дорослі ведмеді дуже пристрасні математики (*Остан Вишня*). 2. Життя приносить іноді дуже приємні подарунки, хоч за них доводиться дорого платити (*В. Гжицький*). 3. Було вже далеко пополудні, коли ми поверталися з прогулянки додому (*В. Гжицький*). 4. Осінь схожа на теплі долоні жінки, що лежать, притомившись, на колінах (*Г. Світлична*). 5. І тільки те, що часу непідвладне, вертати годне в молодість мене (*І. Муратова*). 6. Там, де старе річище Дніпра сходилося з новим, праворуч ішов рукав, замикаючи водяне оточення острова (*О. Бойченко*).

Вправа 100. З художніх творів, які ви вивчали на уроках української літератури, випишіть приклади обставинних речень. Визначте їх вид. За потреби користуйтеся таблицею.

Вправа 101. I. Доповніть головні частини речень підрядними обставинними. Усно визначте їх вид.

1. Навколо було так тихо ... . 2. За тиждень до Нового року розгулялася небувала завірюха ... . 3. Над ставком шелестіли задумливі верби ... . 4. Якось охопив мене неспокій ... . 5. Ми йшли берегом ... .

II. Прочитайте утворені речення у класі. З'ясуйте, чи збігається вид підрядного обставинного речення у вас та в однокласників. Якщо ні, то чому.

Вправа 102. I. Установіть відповідність між частинами афоризмів. Утворені речення запишіть, визначте тип підрядного.

1. Де добре, ...	... настільки й друзі його поважають.
2. Зв'яжи язика, ...	... там і батьківщина.
3. Наскільки хто сам себе поважає, ...	... якщо хочеш жити для себе.
4. Треба жити для інших, ...	... бо він тебе зв'яже.

II. Оберіть один афоризм і складіть за ним усний твір-мініатюру.

Вправа 103. Уважно прочитайте текст. Спишіть, позначаючи межі речень і розставляючи розділові знаки. Визначте види підрядних речень.

Люди здавна запримітили і зарахували до зелених друзів цю багатирського зросту рослину тому що за її допомогою вдавалося вилікувати різні хвороби в Україні рослину називали дивосилом бо справді дивну цілющу силу відкрила в ній народна медицина а ще більшу силу доточила людська фантазія дивосилом обкурювали хати й хліви оскільки вважали він допомагає боротися з нечистою силою захищає худобу від моровиці (За С. Шморгун).

Вправа 104. I. Прочитайте речення.

1. Я пам'ятаю, як урочисто проводжали в поле плугатарів із раннім плугом. 2. Коли ми обминаємо липовий шлях й опиняємось у долині, нас оточує воркування струмків. 3. Виходить,

уже не мертвий ліс, бо лебеді принесли на своїх крилах весну і життя! 4. Я не кривлюсь, якщо треба щось робити, охоче допомагаю дідусяві (*М. Стельмах*).

II. Усно розпізнайте речення за такими ознаками:

1. Складне речення, складнопідрядне обставинне часу, підрядне речення знаходиться перед головним і з'єднане з ним сполучним словом.
2. Складнопідрядне речення, обставинне причини, головне речення ускладнене вставним словом.
3. Складнопідрядне речення, обставинне умови, головне речення розірване підрядним.
4. Складне речення, складнопідрядне з'ясувальне, головне речення непоширене.

Вправа 105. Прочитайте пам'ятку. Запам'ятайте основні її положення.

ПАМ'ЯТКА

щодо вживання дієприслівникових зворотів

З метою економності висловлювання й точності відтворення думки в українській мові часто вживають дієприслівникові звороти.

Рекомендації щодо їх вживання такі:

- дієприслівникові звороти коротші й динамічніші, ніж аналогічні їм значеннєві форми обставинних підрядних речень;

- дієприслівниковим зворотом не можна висловити значення часу, причини, умови. Тому, якщо треба зберегти смисловий відтінок одного з цих типів підрядних речень, його не слід замінювати дієприслівниковим зворотом;

- паралельне вживання синонімічних структур сприяє уникненню одноманітності мовлення, урізноманітнює його;

- не рекомендується розпочинати речення або абзац дієприслівниковими зворотами, бо це збільшує його обсяг і надає сухого, трафаретного, канцелярського звучання усьому тексту.

Оскільки смислова близькість дієприслівникових зворотів до підрядних речень менша, ніж у прикметникових зворотів, під час заміни – якщо є можливість вибору – про це слід пам'ятати (*За матеріалами сайту wikipedia.com.ua*).

Вправа 106. Перебудуйте прості ускладнені речення на складнопідрядні. Накресліть схеми складних речень, визначте тип підрядних частин.

1. Я пройшов по мокрому перону, дихаючи повними грудьми (*М. Рильський*). 2. Брати Рудченки, перебуваючи далеко

один від одного, створили один із найкращих зразків української художньої прози. З. Заслуживши визнання і пошесті спочатку в Італії, Соломія Крушельницька справила величезний вплив на розвиток вокального мистецтва в усьому світі (З підручника).

С. Крушельницька у ролі Чіо-Чіо-Сан

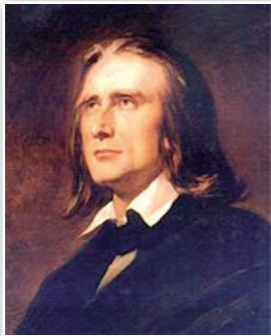
Вправа 107. Інтелектуальна розминка. Пригадайте головне правило вживання дієприслівникового звороту. Некоректне використання дієприслівникового звороту є однією з найпоширеніших помилок, що трапляється у висловленнях учнів. Серед речень знайдіть ті, у яких дієприслівниковий зворот вжито помилково, перебудуйте їх на складнопідрядні обставинні, розставте розділові знаки.

1. Побачивши кордони Батьківщини, мене охопила безмежна радість. 2. Розбите і понівечене моє серце, згадуючи оту стражденну Україну. 3. Ти не молися мовою чужою, бо, на колінах стоячи, умреш. 4. Перебуваючи на чужині, як ніколи хочеться бачити свою країну гордою, вільною, щасливою. 5. І стане рідна Україна, усі здолавши бурі злі, нам добрим раєм на землі.

Вправа 108. І. Прочитайте текст. Визначте його тему.

Угорська художня культура є невід'ємною частиною європейського культурного простору й водночас унікальною з точки зору національних особливостей.

Угорщина – країна музики й танців. Тут виникла запальна суміш самобутньої угорської музики з легким відтінком пристрасних ромських мотивів. Мелодика народної угорської музики простежується у творчості багатьох провідних європейських композиторів: Гайдна, Бетховена, Шуберта, Брамса. Музика Угорщини ХІХ століття передусім пов'язана з іменами Ф. Ліста,

Ф. Ліст

Ф. Еркель

І. Кальман

видатного композитора-романтика, та Ф. Еркеля, автора національного гімну і творця угорської національної опери. Початок ХХ століття відзначений творчістю відомого угорського митця, «короля оперети» І. Кальмана.

Чардаш – традиційний угорський народний танець. З'явившись в Угорщині, чардаш був поширений циганськими музичними ансамблями в інших країнах: Словаччині, Словенії, Хорватії, Чехії.

Відмінною ознакою чардашу є значні варіації його темпу. Починаючись із повільного ліричного вступу танцю по колу, він завершується у вкрай стрімкому ритмі парного танцю.

Чардаш танцюють і чоловіки, і жінки. До тематики чардашу зверталися у своїй творчості такі композитори, як В. Монті, Й. Брамс, П. Чайковський, Й. Штраус, Ф. Ліст та ін.

Музика Імре Кальмана не має аналогів в опереті за своєю святковістю, досконалістю мелодики й оркестрування. У ній виразно проступають народні угорські мотиви.

Одним із найвидатніших творів композитора є оперета «Сільва». Основу мелодійності цього твору, який називають «оперетою всіх часів і народів», становлять романтичні арії та дуети, яскраві танцювальні ритми. Театралам важко уявити афішу музичного театру без цієї назви. Мабуть, саме тому «Сільва» не сходить з афіш світової музичної сцени з першого дня прем'єри у Відні в 1915 році.

Один з останніх шедеврів І. Кальмана – «Фіалка Монмартру» – поставлений 1931 року в Парижі. Цей твір угорський композитор присвятив своїй молодій дружині, російській актрисі В. Макінській.

Загалом творчий доробок Кальмана становлять 20 оперет, серед яких найвідоміші — «Баядера», «Маріца», «Принцеса цирку», «Маленький король».

Творчість Кальмана є дуже шанованою в Україні. Його славетні оперети входять до репертуару театрів музичної комедії Києва, Одеси, Харкова, Львова, Донецька та ін. (За матеріалами сайту narodna-osvita.com.ua)

II. Запишіть короткий зміст тексту, за можливості використовуйте складно-підрядні речення.

Словник

віолончель – cselló
воркування – turbékolás
гódний – те саме, що і може
карбувати – véс

моровіця – dögvész
обкúрювати – körfűstöl
театрал – színházkedvelő
упрúг – földmérték

§ 15. Розвиток мовлення. Вибірковий переказ тексту художнього стилю (письмово)

Вправа 109. Прочитайте текст. Пригадайте, що ще вам відомо про художній стиль з уроків літератури. Наведіть приклади використання художнього стилю.

Художній стиль реалізується в художній літературі. Він є всеосяжним, оскільки може поєднувати у собі всі стилі мови. Художній стиль широко використовується у творчій діяльності, різних видах мистецтв, у культурі й освіті.

Крім інформаційної, художній стиль виконує найсуттєвішу – естетичну функцію.

Ознаки художнього стилю:

– образність (образ-персонаж, образ-колектив, образ-символ, словесний образ);

– естетика мовлення (можливість викликати у читачів почуття прекрасного);

– експресія як інтенсивність вираження (урочисте, піднесене, ввічливе, пестливе, лагідне, іронічне, жартівливе мовлення);

– зображальність (тропи: епітети, порівняння, метафори тощо);

– суб'єктивне розуміння.

Основні мовні засоби художнього стилю:

1) найрізноманітніша лексика, емоційно-експресивна (синоніми, антоніми, омоніми тощо);

2) уведення до творів із стилістичною метою історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів;

3) запровадження авторських новотворів (неологізмів);

4) широке використання різноманітних типів речень.

За родами і жанрами твори художнього стилю поділяються на підстилі:

- *епічні* (прозові: казка, роман, байка, повість);
- *ліричні* (поезія, поема, балада, пісня, епіграма);
- *драматичні* (драма, трагедія, комедія, мелодрама);
- *комбіновані* (ода, художня публіцистика, усмішка).

Вправа 110. І. Прочитайте текст. Визначте його тему. Складіть план тексту.

ТРИКОЛІРНИЙ БРАТИК

Цвітуть посеред густих пшениць біло-жовто-сині квіточки, перешіптуються з колоссям налитим і ніби розповідають людям ось цю давню легенду про велике кохання.

У підгірському селі жили в сусідстві парубок Іван і дівчина Марія. Змалку дружили вони. У дитячих забавах минали, мов хмари легенькі пливли над горами, безжурні їхні літа. І незчулися обое, як стали дорослими. Глянув Іван на Марічку одного погожого травневого дня і відчув, що серце його наповнилося солодким передчуттям щастя. Те ж саме відчула й Марічка. Бачили те й батьки закоханих молодих і раділи, милуючись ставним, як олень, парубком і красною, мов ружа, дівчиною.

Та прочув про те велике кохання злий чарівник, який жив у глибокій печері на Чорногорі. І задумав той злий дух викрасти Марічку. Того вечора, коли село гуляло на весіллі Івана та Марічки, налетів чорний вихор, зірвав покрівлю з хати, і зникла в тому вихорі Марічка. Зникла, як і не було її!

Убитий горем Іван кинувся шукати свою кохану. Довго йшов він горами, видираючись на найвищі скелі, спускаючись у глибокі печери, все гукав-кликав свою кохану Марічку і не отримував відповіді.

Якогось дня дійшов парубок до тієї печери, в якій жив злий чарівник. Голосом, сповненим туги і пристрасті, Іван гукнув:

– Марічко! Де ти, Марічко? Це я, твій Іванко, прийшов, щоб тебе визволити з неволі і відвести до рідної хати. Чуєш, Марічко?!

Почула Марічка той голос і кинулася бігти темними підземеллями. Сила її кохання була такою великою, що перед нею самі собою відчинялися важкі кам'яні двері. І ось вже двоє закоханих зустрілися і впали одне одному в обійми. На їхнє нещастя саме на той час повернувся до своєї оселі злий

чарівник. Побачивши Марічку в обіймах Івана, він закричав страшним голосом:

– Гей ти, нікчемна людино! Хочеш забрати належне мені по праву сильнішого! Ти по смерть свою прийшов! То ж ставай на останній бій зі мною!

Вихопив Іван топірець з-за пояса і кинувся на свого кривдника. Довго билися вони над глибоким урвищем. І невідомо ще, чим би скінчився той бій, коли б Іван, стоячи на самому краю урвища, не оглянувся на свою Марічку. Вона стояла бліда і перелякана, всім серцем жадаючи перемоги своєму Іванові над злим ворогом. Та от коли Іванко глянув на Марічку, чарівник підступним ударом у спину збив його з високої кручі і зареготав злим сміхом, святкуючи перемогу.

Як побачила Марічка загибель свого коханого, так і кинулася у безодню, лебедицею білою полетіла услід за коханим. Упали вони на поле якогось чоловіка, що жив на відлюдді далеко в горах. Упали на м'яку пшеницю, що саме починала колоситись. І сталося диво: тіла їхні зникли безслідно, а на тім місці виросла квітка, забарвлена у три кольори: білий, жовтий і синій.

Білий колір – то знак весільний, знак єднання двох закоханих; жовтий – знак розлуки, вічної розлуки з життям; синій – колір неба, під яким рости і цвісти цій квітці та розповідати людям про велике кохання.

Шумить зелена нива. І в тому тихому шепоті, коли добре прислухатися, можна почути розмову двох закоханих. Та кажуть, що мову ту може зрозуміти лише той, хто носить у своєму серці жар палкого кохання (*За матеріалами сайту sites.google.com*).

II. Запишіть детальний переказ частини тексту, у якій йдеться про пошук Іванком Марічки і перетворення закоханих на квітку.

Словник

братіки – árvácska
відлюддя – magányos hely
експресія – kifejező jelleg

незчүтися – hirtelen megváltozott a helyzet
нікчёмний – értéktelen
ста́вний – derék

§ 16. Поняття про складнопідрядне речення з кількома підрядними (послідовна підрядність, неоднорідна підрядність, однорідна підрядність).

Розділові знаки у реченні з кількома підрядними частинами

Вправа 111. Ти – дослідник. Прочитайте речення лівого та правого стовпчиків. У якому з них міститься більше інформації? За рахунок чого це досягається? Визначте головну та підрядну частини. Скільки підрядних частин мають перше і друге речення, скільки – третє? До якого типу складнопідрядних речень належать речення лівого стовпчика? Чи на одне й те саме запитання відповідають підрядні речення правого стовпчика? Чи однаково залежать від головного? Свої міркування звірте з поданим далі теоретичним матеріалом.

1. Коли людина знає свої справжні достоїнства і вади, їй легко домогтися успіху в будь-якій роботі.

2. Завжди думай про те, як ставляться до тебе люди (З журналу).

3. Якщо ти чимось не сподобався другові, якщо через тебе страждають батьки, рідні, якщо тобою невдоволені вчителі, ти теж повинен бути невдоволений собою (З журналу).

У складнопідрядному реченні до одного головного може приєднуватися не тільки одне, а й два чи більше підрядних речень.

Складнопідрядні речення з кількома підрядними поділяються на чотири різновиди:

- складнопідрядні з однорідною супідрядністю;
- складнопідрядні з неоднорідною супідрядністю;
- складнопідрядні речення з послідовною підрядністю;
- складнопідрядні речення змішаного типу.

Однорідна супідрядність: (чому? з якої причини?) *Якщо ти чимось не сподобався другові (чому? з якої причини?), якщо через тебе страждають батьки, рідні (чому? з якої причини?), якщо тобою невдоволені вчителі, ти теж повинен бути невдоволений собою.*

Схема однорідної супідрядності

Якщо ( ), якщо ( ), якщо ( ), [ ].

У складнопідрядному реченні з **однорідною супідрядністю** два і більше підрядних одного виду належать до якогось одного члена речення в головному або до головного речення загалом і відповідають на те саме питання.

Неоднорідна супідрядність: *Коли (людина знає свої справжні достоїнства і вади), (за якої умови?) [їй легше домогтися успіху в будь-якій роботі] (якій?), (яка й визначає її місце в колективі, допоможе стати крацим).*

Схема неоднорідної супідрядності

Коли ( ), [ ], (яка ...).

У складнопідрядному реченні з **неоднорідною супідрядністю** два чи більше підрядних по-різному залежать від головного речення: відповідають на різні запитання, належать до різних слів головного речення.

Послідовна підрядність: *Завжди думай про те, (про що?), як ставляться до тебе люди (які?), що оточують тебе.*

Схема послідовної підрядності

[ ], ( ), ( ).

[ ], ( ) підрядне першого ступеня

( ), ( ) підрядне другого ступеня

У складнопідрядному реченні з **послідовною підрядністю** перше підрядне залежить від головного, друге – від першого, третє – від другого. Ці підрядні називаються: підрядне першого ступеня, підрядне другого ступеня і т. д.

Мішаний тип: *Ні, він не з тих, (яких?) хто довго сумує, (яких?) хто живе спомином про вчорашній день, (коли?) коли є день нинішній, (який?) що несе нові радощі та свіжі почуття (В. Малик).*

Схема цього речення мішаного типу

[ ], ( ), ( ), ( ), ( ).

[ ], ( ), ( ). однорідна супідрядність (підрядні означальні)

( ), ( ) послідовна підрядність (підрядна частина умови)

( ), ( ) послідовна підрядність (підрядна частина означальна)

У складнопідрядному реченні **мішаного типу** поряд існують однорідна і неоднорідна супідрядність, послідовна підрядність.

Вправа 112. Перепишіть висловлювання Г. Сковороди, вставляючи, де треба, букви. Накресліть схеми складнопідрядних речень. Усно визначте тип зв'язку між частинами речень.

1. Л..бов.. вин..кає з л..бові. Коли ..очу, щоб м..не л..били, я сам перший л..бл.. . 2. Не мож..мо найти щ..стя, тому що не знаємо, в чому воно пол..гає. 3. Коли бажаєш, щоб син твій охоче й бе..помилково виконував свої обов'язки, мусиш ..прияти йому при виборі зван..я, відповідно до його якост..й. 4. Не досить, щоб сяяло світло ден..ого сонця, коли світло голови твоєї зат..марене.

Вправа 113. I. Випишіть складнопідрядні речення у такій послідовності: 1) з послідовною підрядністю; 2) з неоднорідною підрядністю; 3) з однорідною підрядністю. Усно обґрунтуйте свій вибір.

1. Навіть квітка квітує для того, щоб зоставити після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому (*Олесь Гончар*). 2. Не хвалися завтрашнім днем, бо не знаєш, що той день уродить (*Народна творчість*). 3. Треба було ще глибоко розуміти, що мова тільки та невичерпно багата й гарна, яка виплекана твоїм рідним народом, яка живиться із народних джерел, що ніколи не замулюються (*Петро Панч*). 4. І та жінка, в якій мамині очі, запитала мене, чи я не знаю Малишка (*Д. Павличко*).

II. Визначте, яке речення тут «зайве». Поясніть, чому. Накресліть графічні схеми усіх речень.

Вправа 114. Установіть відповідність між складнопідрядними реченнями з кількома підрядними і видами зв'язку між їх частинами.

Вид зв'язку	Речення
1. Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю	А Я з тих країв, де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї, де з дня народження мені співали солов'ї (<i>М. Нагнибіда</i>).
2. Складнопідрядне речення з неоднорідною підрядністю	Б Я чув, як плачуть журавлі, коли у вирії відлітають (<i>М. Байкай</i>).
3. Складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю	В Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці, бо щастя не дається дурно (<i>М. Коцюбинський</i>).

Вправа 115. Ти – дослідник. Уважно прочитайте теоретичний матеріал. Доберіть з поданих після нього речень відповідні приклади до кожного з правил. Запишіть приклади з відповідними номерами.

Розділові знаки у складнопідрядному реченні з кількома підрядними

1. Між однорідними підрядними частинами, не з'єднаними сполучниками сурядності, кома ставиться.
2. Між однорідними підрядними частинами, з'єднаними одиничними еднальними чи розділовими сполучниками сурядності, кома не ставиться.
3. Між частинами складнопідрядного речення, не з'єднаними між собою сполучником сурядності, може ставитися крапка з комою.
4. За збігу двох підрядних сполучників перед другим із них кома не ставиться тоді, коли в наступній підрядній частині є співвідносні слова **то, так**.

Приклади

1. Голова видалась неймовірно важкою, бо коли захотів озирнутися, то йому несила повернути її (*М. Рибак*). 2. Учені висловили припущення: число сім є тією кількістю одиниць для сприймання і запам'ятовування, яке «вкладається» у пам'ять людини найкраще; коли цих одиниць більше, запам'ятовування одразу ж погіршується (*А. Коваль*). 3. Деревя можна обрізувати, коли ще сплять соки або коли вже виросте листя (*З журналу*). 4. Я люблю, щоб сонце гріло, щоб гукали скрізь громи, щоб нове життя будило рух і гомін між людьми (*П. Грабовський*).

Вправа 116. Спишіть речення, уставляючи пропущені розділові знаки. Усно поясніть свій вибір.

1. Хоча ми з Петром однолітки він вважає що йому треба старшинувати наді мною... 2. Тому й досі коли я в полі бачу обрис жінки що несе обід уже не орачеві, а трактористу чи комбайнеру в моїй душі трепетно сходяться ранкові легенди з минулого з сьогоднішнім днем. 3. З острахом і невеселою радістю що пробивалася крізь усі тривоги вискочив на весняну вулицю де кожна калюжка тримала в собі клапоть сонця (З творів М. Стельмаха).

Вправа 117. Робота в групах. Поділіться на три групи. Випишіть речення з однорідною підрядністю (перша група), з неоднорідною підрядністю (друга група) та з послідовною підрядністю (третья група), розставляючи розділові знаки. Усно обґрунтуйте поставлені розділові знаки.

1. Любо ти спатимеш поки не знатимеш що то печаль. 2. Не поет хто забуває про страшні народні рани щоб собі на вільні руки золоті надіть кайдани (З творів Лесі Українки). 3. Почали радитися як їм вибратися з плавнів куди йти. 4. Йому було так пильно що він не помічав навіть як копиця свіжої трави зсувалася з гарби на спину буйволам і розтрушувалася на дорозі... (З творів М. Коцюбинського). 5. Я мрію так життя прожити щоб кров і піт віддати землі своїй щоб у плодах мої хилились віти, щоб розроставсь в глибинах корінь мій (М. Стельмах). 6. Якби не жовте листя в садках то можна було б подумати, що надворі не бабине літо, а справжнє літо (І. Нечуй-Левицький). 7. Нема на світі сили яка б перепинила шлях весні яка б перешкодила людству йти до миру (Ю. Збанацький). 8. Дівча стояло хоч гукала мати бо скрипці в унісон співало серце (М. Бакай). 9. Щоб бути гідним продовжувачем справедливої справи батьків, дідів і прадідів треба насамперед знати свою батьківщину той край у якому ти народився і виріс (І. Цюпа).

Словник

в унісон – співзвучно, в однаковому тоні

гарба – високий віз на двох або на чотирьох колесах

жень – те, що зжали жінці

кмїтити – міркувати; розмірковувати

плавні – заболочені, порослі вологолюбною рослинністю низькі береги річок, що затоплюються під час повені

ва́да – hiba (hiányosság)

сприяти – segít, elősegít

достої́нство – tekintély, méltóság

трепетно – remegően

ПІДГОТОВКА ДО КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З ТЕМИ «СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ» (ТЕСТ)

1. Складнопідрядним є речення

- А Зима невелика, та в неї рот великий (*Народна творчість*).
- Б Під осінніми високими зорями затихають оселі, і тепер стає чутнішою мова роси (*М. Стельмах*).
- В Листя тріпотіло на деревах вздовж шляху, дарма що стояло тихо, сонячне безвітря (*Ю. Смолич*).
- Г Що таке присудок і чим він виражається? (*З підручника*).

2. Складнопідрядним із підрядним з'ясувальним є речення

- А Як усе-таки добре, що природа відроджується, зацвітає (*М. Чабанівський*).
- Б Ріка вирує сонцем, а плавні вниз десь аж до лиманів синіють (*Олесь Гончар*).
- В Слово може врятувати людину, слово може і вбити (*Народна творчість*).
- Г Народ захоплений танцем і все звучує коло так, що не можна було торкнутись рукою (*З газети*).

3. У реченні *Гора така, що з неї спускалися цілий день підрядне речення є*

- А підрядним з'ясувальним
- Б підрядним означальним
- В підрядним місця
- Г підрядним порівняльним

4. У реченні *Як рясно квітує горобина, то добрий буде урожай підрядне речення є*

- А підрядним способу дії
- Б підрядним часу
- В підрядним наслідку
- Г підрядним умови

5. Складне речення з підрядним обставинним допустовим утвориться, якщо частину *я вже не можу готуватися до іспитів* уписати замість крапок у реченні

- А Коли настає пізній вечір ... .
- Б ... адже увечері мені вже важко зосередитися.
- В ... бо увечері мені важко зосередитися.
- Г ... хоч як мене не просить.

6. Складне речення з підрядним обставинним наслідку утвориться, якщо серед варіантів продовження речення *Рясно цвіте півонія... вибрати*

- А що на клумбі біля будинку.
- Б так що тяжко від неї одірвати очей.
- В що аж очей не відірвати від неї.
- Г дарма що ми її рідко поливали.

7. Складнопідрядним з однорідною супідрядністю є речення

- А** Було шкода літа, що промайнуло, сонця, що вже помітно вихолонуло, степу, котрий стихав після гомону птахів (*М. Рудь*).
Б Осінній день короткий, але сьогодні він згасав повільно, так що ми встигли помилуватися заходом сонця (*З учнівського твору*).
В Я знову згадав ті хвилини, що душу п'янили мені (*В. Сосюра*).
Г Велику силу чародійних перетворень мають наші ріки і броди, коли в них тоне й тоне місяць, коли в таємничих ямбах очеретів затихає птиця... (*М. Стельмах*).

8. Складнопідрядним із неоднорідною супідрядністю є речення

- А** Не поет, хто покидає боронить народну справу (*Леся Українка*).
Б Біда навчить, кому подати руку і від кого прийняти чесний хліб (*Д. Павличко*).
В Квіти, які вона так плакала, прив'яли так, що деякі схилили пуп'янки й голівки, хоч їм би ще цвісти та цвісти (*І. Цюпа*).
Г Ми працюємо любимо, що в творчість перейшла, і музику палку, що ніжно серце тисне (*М. Рильський*).

9. Складнопідрядним із послідовною підрядністю є речення

- А** Навіть далекий вогник на хуторі біля містка теж здається мені зорею, що стала в чиємусь вікні, щоб радісніше жилося добрим людям (*М. Стельмах*).
Б Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світу літати, щоб вітер рознісив луну (*Леся Українка*).
В Коли дівчинка виглянула у вікно, її увагу привернуло маленьке кошеня Жозефіна, яке не вгавало серед двору (*З журналу*).
Г Лози мліють, лози сяють, щоб обняти срібну хвилю і на смерть зацілувати (*Олександр Олесь*).

10. Складнопідрядним з обставинним підрядним допустовим є речення

- А** Варто лише прокричати, як на березі Дніпра відгукнеться (*В. Підмогильний*).
Б Хай мокро на ниві, хай важко орати, та я ж переверну ще гори ріплі! (*С. Олійник*).
В Як тільки літо, так я й у дорогу! (*Леся Українка*).
Г Раз я вже вирішив, то хай так і буде! (*Г. Тютюнник*).

11. Доберіть речення за схемою:

(Незважаючи на ...), [...].

12. Доберіть речення за схемою:

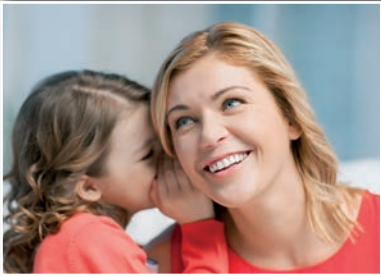
[там, (де...)... іменник], (які... дієслово), (щоб...).

§ 17. Розвиток мовлення.

Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації

Вправа 118. I. Пригадайте, що ви знаєте про діалог і правила його ведення. Розгляньте ілюстрації.

II. Об'єднайтеся у пари. Оберіть одну з ілюстрацій й усно складіть за нею діалог. Продемонструйте діалог однокласникам.

§ 18. Непряма мова як різновид складнопідрядного речення. Способи заміни прямої мови непрямою і навпаки (повторення)

Вправа 119. Ти – дослідник. I. Розгляньте таблицю. Порівняйте способи передання інформації за допомогою прямої та непрямої мови. Яким видом складного речення передається непряма мова? Зверніть увагу на те, якою частиною складного речення стають слова автора. Чи залежить вибір підрядного сполучника і підрядного речення від того, яким реченням за метою висловлювання є пряма мова? Як змінюються займенники у непрякій мові?

Речення прямої мови	Засоби зв'язку	Приклади речень з прямою мовою	Приклади речень з непрямою мовою
Розповідне	сполучники <i>що, ніби, щоб</i>	Іван Франко писав: «Лиш боротись – значить жить!»	Іван Франко писав, що лиш боротись – значить жить!
Питальне	сполучники чи сполучні слова <i>хто, що, який, чий, котрий, де, коли, як</i> тощо	Учитель спитав: «Ти знаєш, з якої поезії ці рядки?»	Учитель спитав, чи я знаю, з якої поезії ці рядки.
Спону-кальне	сполучник <i>щоб</i>	Учитель попросив: «Знайди ці рядки у вірші».	Учитель попросив, щоб я знайшов ці рядки у вірші.

II. Свої міркування звірте з наступними правилами.

Пряму мову можна замінити непрямою. Речення з непрямою мовою – здебільшого складнопідрядні речення, у яких є дві частини: головна – слова автора, підрядна – пряма мова, що приєднується до головної частини сполучниками підрядності чи сполучними словами.

При заміні прямої мови непрямою займенники і дієслівні форми 1-ї та 2-ї особи замінюються займенниками та дієслівними формами 3-ї особи. У реченні з непрямою мовою займенники і прислівники стають сполучними словами, а питальна частка **чи** – сполучником.

Унаслідок заміни прямої мови непрямою утворюється складнопідрядне речення зі з'ясувальною частиною.

Якщо пряма мова складається з кількох речень, то при заміні її непрямою утворюється багатокомпонентне складне речення. Наприклад: *Учитель сказав нам: «Вивчіть напам'ять улюблений вірш Івана Франка. Найкращі декламатори читатимуть вірші на вечорі з нагоди дня народження поета».* *Учитель сказав нам, щоб кожен з нас вивчив напам'ять улюблений вірш Івана Франка, а найкращі декламатори читатимуть вірші на вечорі з нагоди дня народження поета.*

Вправа 120. Прочитайте речення. Проаналізуйте їх, розмежувавши слова автора та пряму мову. Перебудуйте речення у складні і запишіть їх. Зробіть синтаксичний розбір одного з речень.

1. В. Сухомлинський писав: «Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури». 2. «Лише праця, – підкреслював І. Франко, – світ таким, як є, зробила». 3. Шевченко палко закликав своїх земляків: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь!». 4. «Любіть Україну, всім серцем любіть!» – закликав Володимир Сосюра. 5. «Ой чие ж то жито, чиї ж то покоси?» – тужливо співала народну баладу Маруся. 8. «Ви чули, як співала Маруся народну баладу?» – спитав Петро.

Вправа 121. І. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Визначте тип і стиль мовлення. За текстом складіть два речення з прямою мовою. Потім кожне з них перебудуйте на речення з непрямою мовою. Запишіть пари речень, усно поясніть поставлені розділові знаки.

Видатний педагог В. Сухомлинський у книзі «Як виховати справжню людину» розповідає про те, як формував у своїх учнів такі поняття, як ставлення до людей і обов'язок перед ними, ставлення до батьків, рідних, близьких, розуміння життя, добра і зла в ньому, виконання моральних обов'язків і норм поведінки.

Ось дев'ять недостойних речей, на зневазі яких ґрунтується емоційний світ морально порядної людини:

- негідно здобувати своє благополуччя, радість, задоволення, спокій за рахунок утисків, невлаштованості, хвилювань іншої людини;

- негідно залишати людину в біді, небезпеці, проходити байдуже повз чуже горе, смуток, страждання;

- негідно користуватися результатами праці інших, ховатися за чужу спину;

- негідно бути боязким, розслабленим, ганебно проявляти нерішучість, відступати перед небезпекою;

- негідно давати волю потребам і пристрастям, які нібито визволилися від контролю людського духу;

- негідно мовчати, коли твоє слово – це чесність, благородство і мужність, а мовчання – малодушність і підлість;

- негідно справжній людині не тільки брехати, лицемірити, плазувати, підлаштовуватись під чийсь волю, а й не мати власного погляду, втратити своє обличчя;

- негідно легковажно кидатися словами, давати обіцянки, що їх не можна виконати;

- негідно бути спокійним і незворушним, коли поруч з тобою важко жінці.

В. Сухомлинський підкреслював, що тонкість внутрішнього світу людини, благородство її морально-емоційних стосунків не можна утвердити без високої культури словесного виховання (З журналу).

II. Усно перекажіть текст, доповнюючи його власними міркуваннями.

Вправа 122. Ти – редактор. Відредагуйте речення з непрямою мовою. Запишіть відредаговані речення у зошит. Усно поясніть свої виправлення.

1. Мені повідомили, що я обрався в учнівську раду. 2. Хтось із учнів зауважив, що завдання контрольної роботи не були важкими для мене. 3. Учитель фізкультури поцікавився, що як хто може взяти участь у змаганнях з легкої атлетики. 4. Чомусь кореспондент газети написав, що на місці рятувальника я вчинив би так само. 5. Хтось із глядачів прошепотів, що гра актора в ролі Назара Стодоли справляє на мене враження. 6. Мені вказали на те, що краще не втручатися в мої справи.

Вправа 123. Перевір себе.

1. Укажіть правильне твердження.

При заміні прямої мови на непряму

А слова автора є підрядною, а пряма мова головною частиною складнопідрядного речення

- Б** слова автора стають головною, а пряма мова – підрядною частиною складнопідрядного речення
- В** пряма мова і слова автора перетворюються на два простих речення
- 2. Укажіть речення з непрямою мовою** (розділові знаки пропущено).
- А** Ти до землі всім серцем прихились мені шепоче Україна.
- Б** Нам сказали ідіть своєю дорогою.
- В** Нам сказали щоб ми йшли своєю дорогою.
- 3. Оберіть правильний варіант заміни речення з прямою мовою.**
- «Ти все зрозуміла?» – спитав він.
- А** Вона все зрозуміла.
- Б** Він спитав, чи все вона зрозуміла.
- В** Він спитав, що вона зрозуміла.

Словник

зневáга – megvetés, lenézés
 незвору́шний – rendithetetlen
 пáлко – szenvedélyesen
 плазува́ти – itt: csúszik, mászik
 valaki előtt

порядний – becsületes
 при́страсть – szenvedély
 у́тиск – elnyomás
 цура́тись – idegenkedik valakitől

§ 19. Безсполучникове складне речення. Основні відомості про безсполучникове складне речення

Вправа 124. Ти – дослідник. I. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю мовлення він належить. Якщо ви бачили цю будівлю або були у ній, поділіться своїми враженнями.

Парламент – це найбільша будівля Угорщини, найбільший парламент у світі. Побудований він у 1884–1904 роках в неого-

тичному стилі. Довжина будівлі 268 метрів, висота купола сягає 96 метрів, кількість кімнат – 691. З 2000 року двері угорського парламенту відкриті для туристів (у той час, коли в будівлі не проводяться засідання уряду країни). Тут можна побачити вишукані інтер'єри, угорські реліквії, а також речі, що належали угорським королям – булаву держави, корону короля Іштвана Святого, шаблю періоду ренесансу (За матеріалами сайту angatravel.com.ua).

II. Проаналізуйте будову речень. Зверніть увагу на спосіб зв'язку між частинами складного речення та на розділові знаки в них. Випишіть одне сполучникове й одне безсполучникове речення. Що у них спільного, чим вони відрізняються? Зробіть синтаксичний розбір сполучникового речення.

III. Подані у тексті цифри запишіть словами у відповідних відмінках.

Складним безсполучниковим реченням називається таке складне речення, частини якого поєднані між собою лише за допомогою інтонації – без сполучників і сполучних слів. Наприклад: *Будапешт – це прекрасне місто; воно зберігає в собі багате минуле у вигляді безлічі чудових архітектурних споруд, скульптур, історії.*

Залежно від змісту частин складного безсполучникового речення в ньому можуть бути такі смислові відношення: одночасність або послідовність дій, пояснення, протиставлення, причина, умовність, наслідковість.

Складні безсполучникові речення краще відтворюють розмовну мову, повніше передають почуття, тому їх найчастіше використовують у художніх творах і майже не застосовують у наукових.

За характером зв'язків між складовими частинами розрізняють два типи безсполучникових речень:

1) з однотипними частинами (їх легко можна перебудувати в складносурядні речення), наприклад: *Закінчилися канікули, почалися заняття в школі. – Закінчилися канікули, і почалися заняття в школі;*

2) з різнотипними частинами (їх можна, здебільшого, перебудувати в складнопідрядні речення), наприклад: *Тихіше їдеши – далі будеш. – Якщо тихіше їдеши, далі будеш.*

Залежно від інтонації та смислових відношень між частинами складного безсполучникового речення ставляться кома, крапка з комою, двокрапка, тире. Наприклад: *Будапешт – столиця Угорщини, вона розташована не берегах*

 річки Дунай. Хочеш насолодитися мистецтвом – відвідай Музей образотворчого мистецтва. Відвідай Будапешт: це місто тобі неодмінно сподобається.

Вправа 125. Ти – перекладач. I. Прочитайте текст про видатного угорського композитора Бела Бартока. Перекажіть його зміст українською мовою.

A NÉPZENÉRŐL

A világ halad, a zene is fejlődik. Van, aki járhatatlan ösvényeken jár, van, aki zsákutcába téved. De ha az ember meg akarja találni az igaz utat, ismernie kell valamennyit.

Bartok, miután valamennyit megismerte, rátalált az igazira. Az igazi út az, amely a népzenenél kezdődik. **Ez egyben a leghosszabb út is: beláthatatlan messzességbe vezetett.**

A népzenei csodálatos nyersanyagot nemcsak rendszerezni kellett tudományosan, hanem – mint gyémántot – csiszolni is, foglalatra ötvözni is.

Ez már nem tudományos, művészi munka volt.

A gyűjtés után következett a rendszerezés, ezt követte a népdalfeldolgozások végtelen sora. Egyszerű és bonyolult feldolgozások, a megformálás nagy erőpróbája...

A népi alap véges-végig kísérte Bartokot, mint az el nem felejthető anyanyelv, melyen mégiscsak leginkább tudja magát kifejezni a legműveltebb költő is (*Székely Julia*).

II. Перекажіть і запишіть виділені речення українською. Підкресліть граматичні основи, виділіть квадратними дужками частини безсполучникового речення. Які смислові відношення існують між частинами кожного вписаного речення?

Вправа 126. Порівняйте різні типи речень. Впишіть їх у такій послідовності: 1) прості речення; 2) складносурядні речення; 3) складнопідрядні речення; 4) складні речення з кількома підрядними; 5) безсполучникові складні речення.

1. Ялінка в Україні була не завжди традиційною, почали її ставити в нас на початку ХХ століття. 2. Ялінка в Україні

була не завжди традиційною. 3. Ялинку, яка в Україні була не завжди традиційною, почали ставити в нас на початку ХХ століття, незважаючи на це, в деяких хатах свято зустрічали ще з «колядою». 4. Ялинку почали ставити в Україні на початку ХХ століття, але в деяких родинях ще ставили на покуті перший нажаний сніп – дідух. 5. Ялинку, яка в Україні була не завжди традиційною, почали ставити в нас на початку ХХ століття.

Словник

реліквія – ereklye, relikvia	csiszol – шліфувати
булава – buzogány	erőpróba – випробування
beláthatatlan – непередбачений	ösvény – стежка
nyersanyag – сировина	zsákutca – глухий кут
foglalat – оправа	

§ 20. Смыслові відношення між частинами безсполучникового складного речення.

Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні. Інтонування безсполучникових складних речень

Вправа 127. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. Які смыслові відношення (одночасності, послідовності) існують у безсполучникових складних реченнях з однотипними частинами, а які (конкретизації, доповнення, причини, наслідку, умови) – з різнотипними частинами. Як залежать від цього розділові знаки між частинами безсполучникового складного речення?

Розділовий знак	Правило	Приклад
Кома	частини виражають одночасність або послідовність подій	Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють... (Т. Шевченко).
Крапка з комою	частини не тісно пов'язані між собою і мають усередині свої розділові знаки	Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чути людської мови (Т. Шевченко).
Двокрапка	а) друга частина розкриває зміст першої, доповнює, конкретизує її (можна усно вставити а саме);	Мені здається: твої очі у мою душу світять з вишини (В. Сосюра).

Розділовий знак	Правило	Приклад
	б) друга частина вказує на причину того, про що йдеться в першій (бо, тому що)	У душі хлопець непокоївся: весна видалася засушливою (Г. Тютюнник).
Тире	а) друга частина порівнюється з першою чи протиставляється їй (а); б) друга частина виражає наслідок, різку зміну подій, чи є висновком (так що); в) перша частина виражає час, умову (коли, якщо)	Не русалонька блукає – то дівчина ходить. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм. Зійде сонце – утру сльози, ніхто не побачить (З творів Т. Шевченка).

Вправа 128. Прочитайте перлини народної творчості. Запишіть речення у зошит. Усно поясніть вживання розділових знаків. Установіть відповідність між прикладами і смисловими відношеннями між частинами речень, письмово вказуючи код, поданий після вправи.

1. Говорить – шовком шие. 2. Посієш вчасно – вродить пшениця рясно. 3. Вітер віє на долину, колише билину, рід до роду листи пише на Україну. 4. Два голуби гудуть, голубка туркоче. 5. Дивний бублик: кругом об'їси, а всередині немає нічого. 6. Щастя в повітрі не в'ється: воно в боротьбі дається. 7. Скажеш – не вернеш, напишеш – не зітреш, відрубаш – не приточиш. 8. Мир у світі таки буде: його хочуть усі люди. 9. Здобудеш освіту – побачиш більше світу. 10. Такий наш Йосип: нема й не просить. 11. Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися. 12. Прийде година – досягне калина.

Коди смислових відношень:

А одночасності або послідовності подій

Б друга частина безсполучникового складного речення доповнює першу

В друга частина вказує на причину дії у першій

Г зіставлення, протиставлення частин

Д друга частина вказує на наслідок дії у першій

Е перша частина вказує на час, умову дії в першій частині

Вправа 129. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. Усно поясніть свій вибір. Зробіть синтаксичний розбір одного з речень за поданою схемою.

1. Було колись в одній країні сумний поет в сумній хатині рядами думи шиковав. 2. Утихла буря більш валів не стало.

3. Ще сонячні промені сплять досвітні вогні вже горять. 4. Погасли вечірні вогні усі спочивають у сні. 5. Приступила я до квітів ближче всі лілеї раптом затремтіли... 6. Вже сонечко в море сіда у тихому морі темніє глибока вода. 7. Уже скотилось із неба сонце заглянув місяць в мое віконце. 8. Вже засвітились у небі зорі усе заснуло заснуло й горе. 9. Мені снилося червоні рожі пломеніли в промені золотистім (*Із творів Лесі Українки*).

**Схема синтаксичного розбору
безполучникового складного речення**

1. Речення.
2. Визначте кількість частин у реченні.
3. Визначте граматичні основи, підкресліть другорядні члени речення.
4. Установіть характер смислових відношень між частинами безполучникового складного речення.
5. Поясніть розділові знаки.
6. Намалюйте схему речення.

Вправа 130. Творча робота. Перетворіть складносурядні та складно-підрядні речення на складні безполучникові, запишіть їх і поясніть усно розділові знаки.

1. У народі кажуть, що любов сліпа. 2. Якщо літо прогуляєш, взимку з торбою пошкандибаєш. 3. Якщо знаєш, то кажи, а не знаєш, то мовчи. 4. Відразу видно, чи добре ти працював, чи ні. 5. Сім разів відмір і один раз відріж. 6. Якщо поспішиш, то людей насмішиш. 7. При згоді й малі справи міцніють, а при незгоді й великі занепадають. 8. Коли стелить м'якенько, твердо спать (*Народна творчість*).

**Інтонація в безполучниковому
складному реченні**

Вид інтонації	Особливості інтонації	Приклади
Інтонація переліку	Незначна пауза між частинами, які вимовляються з посиленням голосу і невеликим спадом перед паузою. Виражає логічну однорідність (одночасність, послідовність) і використовується здебільшого в безполучникових реченнях, співвідносних із складносурядними.	Між туманними зорями ловили вітер вітряки, під туманними зорями лежала хліборобська сторона (<i>М. Стельмах</i>).

Вид інтонації	Особливості інтонації	Приклади
Інтонація зіставлення	Характеризується виразною паузою між частинами, перша з яких вимовляється підвищеним тоном, а друга – зниженим. Однаковий логічний наголос робиться на зіставлюваних словах.	Пора пройде – інша прийде (<i>Народна творчість</i>).
Інтонація зумовленості	Виражає допустові, умовні, наслідкові, часові відношення тощо. Вона близька до інтонації зіставлення, але наголос у реченнях не такий симетричний.	Тут було вже зовсім видно – місяць підбився вгору (<i>Ю. Збанацький</i>).
Пояснювальна інтонація	Виражає причинові, з'ясувальні, пояснювальні відношення. Вона характеризується зниженням голосу й виразною паузою перед тією частиною, що пояснюється. Друга частина вимовляється швидким темпом.	Усяк розумний по-своєму: один – спершу, а другий – потім (<i>Народна творчість</i>).

Вправа 131. Керуючись порадами щодо інтонування, прочитайте речення вголос. Згрупуйте їх за видами інтонації і запишіть у такому порядку: а) безсполучникові складні речення з перелічувальною інтонацією; б) безсполучникові складні речення з інтонацією зіставлення; в) безсполучникові складні речення з пояснювальною інтонацією.

1. Минають дні, минають ночі, минає літо (*Т. Шевченко*).
 2. І досі сниться: під горою між вербами та над водою біленька хаточка (*Т. Шевченко*).
 3. Світить сонце в блакиті, зеленіють гори, джерельною свіжістю дихає вода (*Олесь Гончар*).
 4. Подивилась ясно – заспівали скрипки (*П. Тичина*).
 5. Заграли знов – ще гірш нема ладу! (*Л. Глібов*).
 6. Був гарячий червневий день; сонце палило нестерпно; замовкли птахи; квіти і дерева стомлено опустили листя (*Ю. Збанацький*).
 7. І добре синові: в нього є мати, і добре матері: в неї є син (*А. Малишко*).
 8. Не почувш вітру – серце мре (*А. Малишко*).
 9. Ще чарівнішою стала українська земля тепер: міради зірок у небі зливаються з морем вогнів на землі (*М. Рудь*).

Вправа 132. І. Відновіть прислів'я і крилаті вирази, з'єднавши частини лівого та правого стовпчиків. Простежте, як інтонація речень впливає на розділові знаки.

1. Дерево міцне корінням –	А ... хліба прибуде.
2. Де вода розіллється –	Б ... поженеш звичку.

3. Посієш вчинок –

В ... людина трудовим горінням.

4. Де сніг буде –

Г... сіна набереться.

II. Доберіть по два безсполучникові речення – прислів'я або крилаті вирази, в яких ставиться двокрапка або кома. Прочитайте їх з відповідною інтонацією.

III. За одним із прислів'їв складіть твір-мініатюру.

Вправа 133. Прочитайте виразно текст уголос, звертаючи увагу на інтонування безсполучникових складних речень. Доведіть або спростуйте твердження про те, що цей текст характеризується багатством інтонаційних переходів.

СПІЛКУВАННЯ З ПРИРОДОЮ

Прекрасний відпочинок – спілкування з природою!

Встає, наприклад, на світанку і дорогою до лісу милується: на сході відбувається грандіозне дійство появи сонця. Широченна смуга крайнеба жевріє рожевим вогнем: ось-ось має з'явитися величне світило. Поступово рожеві кольори бліднуть, і тоді поволі з-за горизонту висувається величезне малинове коло; за якусь мить його верхній край загоряється сліпучим вогнем і запалює міради іскорок на росі. Вся природа прокидається.

А як хороше в лісі: одягнені в пишну зелень дерева, напоєне ароматом квітів і дерев повітря, різнобарв'я квітів. Чого вартує тільки послухати солов'їв: витьохкують, заливаються трелями, аж луна йде лісом.

А скільки милих несподіванок! Зачепите ненароком гілку – і враз сипоне на вас холодною краплистою росою, хрусне під ногою гілка – і прожогом вилітає з-за куща наполоханий заєць. Зайдете в березняк – наберете кошик суниць або малини. А в дубняку під осінь завжди натрапите на лисички, білі гриби, маслюки.

4. Тире слід поставити між частинами безсполучникового речення (розділові знаки пропущено)

А Хай наше слово не вмирає і наша слава хай живе! (*М. Рильський*).

Б Усі обличчя повернулися до Олександри усі очі втупилися в неї (*Б. Грінченко*).

В У товаристві лад усяк тому радіє (*Л. Глібов*).

Г Зрідка пробіжить тут заєць або зупиниться на кручі вовк (*А. Шиян*).

5. Поставити кому між частинами безсполучникового речення треба у прикладі (розділові знаки пропущено)

А Зробив діло гуляй сміло! (*Народна творчість*).

Б У всякого своя доля і свій шлях широкий той мурує той руйнує... (*Т. Шевченко*).

В Зійде сонце утру сльози ніхто й не побачить (*Т. Шевченко*).

Г Натужно шуміли ялиці поскрипували на морозі стовбури (*Р. Андріяшек*).

6. Поставити кому між частинами безсполучникового речення потрібно в рядку (розділові знаки пропущено)

А Відбилися зорі у воді летять до хмар тумани (*Олександр Олесь*).

Б Не кидай іскри в соломі і сама згорить і село спалить (*Народна творчість*).

В Січень без снігу літо без хліба (*Народна творчість*).

Г Була б охота знайдеться робота (*Народна творчість*).

7. Двокрапку треба ставити у рядку (розділові знаки пропущено)

А Прийде осінь у засіках буде хліб золотий (*О. Десняк*).

Б Місяць сумно поглядає в нього братика немає (*Л. Савчук*).

В Хочеш їсти калачі не сиди на печі (*Народна творчість*).

Г Міцна сім'я міцна держава (*З газети*).

8. Двокрапку треба ставити у рядку (розділові знаки пропущено)

А Ловив рибку впіймав рака (*Народна творчість*).

Б Гляне холодною водою обіллє (*Народна творчість*).

В Бери до серця і затаям душа творця не перекувітне (*М. Сингаївський*).

Г Літо дбає зима поїдає (*Народна творчість*).

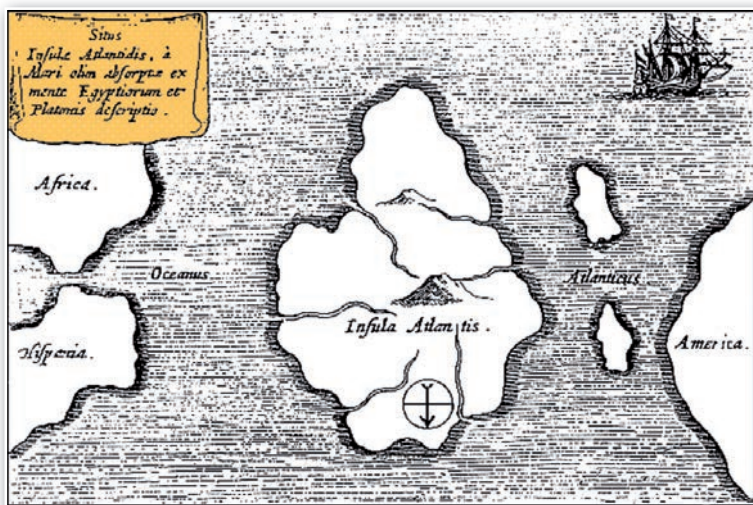
9. Після речення *Ранок був сонячний...* треба поставити тире, якщо серед варіантів його продовження обрати

А ... погода стояла безвітряна.

Тирренія. Але пізніше, коли прийшов час небачених землетрусів і повеней, Атлантида зникла, поринувши у вир. Відтоді море в тих місцях донині несудноплавне і недоступне через обміління, викликане величезною кількістю мулу, який залишив після себе острів» («Тімей»).

«Дев'ять тисяч років тому була війна між тими народами, що мешкали по той бік Гераклових стовпів, і всіма тими, хто жив по цей бік. На чолі останніх стояла наша держава (тобто Афіни), а на чолі перших – царі острова Атлантиди; як ми вже згадували, це колись був острів, що перевищував величиною Лівію та Азію, нині ж він провалився внаслідок землетрусів і перетворився на непрохідний мул, що закриває шлях мореплавцям» («Критій»).

Карта Атлантиди, укладена А. Кірхером 1669 р.

Ще в давнину з'явилися прихильники і противники гіпотези про існування Атлантиди. Гіпотезу підтримували Пліній Старший і Діодор Сицилійський, противниками були Аристотель і географ Страбон. Суперечки тривають донині – кількість опублікованих праць з проблеми Атлантиди перевалила за 5000, а версії про місцезнаходження Атлантиди перевищили десяток. До цього слід додати масу окультно-теософських спекуляцій на тему Атлантиди і велику кількість «досліджень» любителів-«атлантологів», чия діяльність, як пише О. Гореславський, «принесла більше шкоди, ніж користі, оскільки їх стараннями цікава проблема стародавньої цивілізації повністю перейшла в розряд наукових курйозів». Які тільки версії не висували

«фахівці з Атлантиди»: приписували всім народам світу походження від атлантів, називали їх прибульцями з космосу, вважали атлантів «стародавніми русами», наділяли їх якоюсь небувалою мудрістю і «таємними знаннями» тощо.

До речі, Платон іменує Атлантиду островом, і з його тексту аж ніяк не випливає, що це був цілий континент. З тексту Платона цілком очевидно також, що цивілізація Атлантиди – така ж архаїчна цивілізація бронзового століття, як цивілізації Давнього Єгипту, хетів, Мікен, долини Інду, Месопотамії. Атланти, що мали царів і жерців, приносили жертви язичницьким богам, вели війни, їх армія була озброєна списами. Атланти зрошували поля за допомогою каналів, будували морські судна, обробляли метали: мідь, олово, бронзу, золото і срібло. У широких масштабах залізо, ймовірно, вони не застосовували. У будь-якому разі, Платон про нього не згадує. Тому вигадки про якісь «високорозвинені» цивілізації атлантів можуть викликати лише співчуття.

Сумнівно й те, що Атлантида могла існувати в 9000 році до нашої ери. Давно і справедливо відмічено, що в ті часи ще «не було ні єгиптян, які могли б залишити записи про ці події, ні греків, які нібито здійснювали свої подвиги». Перші сліди неолітичної культури в Нижньому Єгипті відносяться приблизно до V тисячоліття до н. е., а народи, що говорять грецькою мовою, з'явилися в Греції лише в II тисячолітті до н. е.. Отже, атланти не могли в 9600 році до н. е. воювати з греками, бо їх ще не існувало. Вся сукупність фактів, наведених в оповіданні Платона, не дає підстав віднести час існування цивілізації Атлантиди далі II тисячоліття до н. е..

Відповідно до вказівок Платона, Атлантиду розміщували за Геркулесовими стовпами – Гібралтарською протокою, всередині Атлантичного океану. Невеликі архіпелаги – Азорські, Канарські і Багамські острови – називали залишками потонулого материка. Інтерес до цієї проблеми пожвавився після того, як 1898 року під час прокладання телеграфного кабелю між Європою та Америкою французьке судно в 560 милях на північ від Азорських островів підняло з дна океану камінь, що при ближчому огляді виявився шматком склоподібної вулканічної лави. Ця лава могла утворитися лише на суші під дією атмосферного тиску. Методом радіовуглецевого аналізу вдалося встановити, що виверження загадкового вулкана мало місце приблизно за 13 тисяч років до н. е.. Однак, крім лави, на цьому місці більше нічого виявити не вдалося.

У 1979 році радянське науково-дослідне судно «Московський університет» зробило кілька фотознімків підводної гори

Ампер. На них були відображені залишки якихось штучних споруд. Але ця таємниця так і залишилася нерозкритою. Крім того, постали серйозні сумніви щодо правильності тлумачення зображень на фото – швидше за все, це міг бути природний рельєф морського дна.

Після відкриття Америки з'явилися припущення про те, що цей материк і є легендарна Атлантида. Таку гіпотезу, зокрема, підтримав Френсіс Бекон.

Х. Шультен у 1922 році виступив з ідеєю про те, що під Атлантидою треба розуміти відоме в давнину місто мореплавців Тартесс, що знаходилося в Іспанії, в гирлі річки Гвадалквівір, і пішло під воду близько 500 року до н. е..

У 30-ті роки ХХ століття А. Геррманн висловив гіпотезу про те, що Атлантида знаходилася на території сучасного Тунісу і її засипали піски Сахари. Французький учений Ф. Гідон припускав, що в легенді про Атлантиду наведена історія занурення в море північно-західного узбережжя Франції. У 1997 році цю гіпотезу відродив і розвинув російський учений, член Географічного товариства В. Кудрявцев. Він висловив гіпотезу про те, що в результаті цієї події затопленим виявився так званий Кельтський шельф – дно сучасного Північного моря між Францією і Південною Англією. Шельф цей неглибокий і має деяку подобу затопленої берегової лінії. Майже в центрі цієї затопленої території знаходиться Літл Сол – визначне підводне узвишся, на якому, як вважає В. Кудрявцев, і знаходилася столиця Атлантиди – «місто, що знаходиться на пагорбі з урвищем у бік моря». Щоправда, за гіпотезою Кудрявцева, Атлантида постає не островом, а частиною Євразійського континенту, бо автор дослідження вважає, що в давньоєгипетській мові не було окремих слів для означення понять «земля» і «острів».

Наприкінці льодовикового періоду внаслідок підняття рівня океану під воду пішла значна територія на заході Європи, де й була Атлантида, колишній центр високорозвиненої культури. Спроби пов'язати загибель Атлантиди з підняттям рівня Світового океану внаслідок танення льодовиків завжди викликали вагомий заперечення. Вважається, що це підняття відбувалося поступово з різною швидкістю протягом декількох тисяч років. Критики цієї гіпотези стверджували, що затоплення, пов'язане з цим підняттям, не може відповідати за катастрофічністю описаному Платоном: «Атлантида загинула ... в один жахливий день і одну ніч» (За В. Наулко).

Тести

- 1. Про Атлантиду першим писав філософ**
А Сковорода
Б Платон
В Плутарх
Г Аристотель
- 2. 9000 років тому точилася війна між**
А царями острова Атлантида і народом Афін
Б народом Афін і жителями острова Тімея
В царями острова Атлантида та єгиптянами
Г лівійцями та ізраїльтянами
- 3. Кількість праць з проблем Атлантиди перевищила**
А 3000
Б 4000
В 5000
Г 6000
- 4. Атланти не могли воювати з греками, бо**
А греків тоді ще не існувало
Б не бажали війни
В не любили війн
Г їм забороняла віра
- 5. Відповідно до вказівок Платона, Атлантида знаходилася всередині**
А Тихого океану
Б Індійського океану
В Північно-Льодовитого океану
Г Атлантичного океану
- 6. Припущення про те, що Атлантида і є цим материком, з'явилося після відкриття**
А Африки
Б Америки
В Азії
Г Аргентини
- 7. Спроби пов'язати загибель Атлантиди з підняттям рівня Світового океану зустрічали**
А підтримку
Б непорозуміння
В серйозні заперечення
Г занепокоєння
- 8. Про те, що «Атлантида загинула в один жадливий день і одну ніч», стверджує**
А Платон
Б Аристотель
В Плутарх
Г Кудрявцев
- 9. Цей текст належить до стилю**
А художнього
Б публіцистичного
В наукового
Г розмовного
- 10. Заголовок тексту розкриває**
А тему й основну думку
Б тему
В основну думку
Г проблематику
- 11. Більшість власних назв у тексті є**
А назвами населених пунктів

- Б географічними назвами
- В назвами релігійних понять
- Г псевдонімами

12. Тип мовлення цього тексту

- А опис
- Б роздум
- В розповідь з елементами опису
- Г розповідь

§ 22. Розвиток мовлення.

Усний твір-опис зовнішності людини (за уявою)

Вправа 135. Прочитайте текст. Визначте, до якого типу мовлення він належить. Про що йдеться в тексті? Що вас вразило в ньому? Свою думку обґрунтуйте.

Пораючись отак то тут, то там, вона не помітила, як Сава вступив у хату і, ставши в куті під піччю, слідив за нею мовчки: напівглумливо, напівзчудовано. Він був високий ростом, вищий від свого брата, але ніжно збудований, як мати. З лиця подобав також на неї і був би гарний, коли б не його безустанно заблуканий погляд, що мав у собі щось зимного й неспокійного. З його ніжного, майже дитинячого обличчя вражав його погляд прикро і відтручував від себе. Очей сих не наслідив він ані від тата, ані від мами. Коли очі Івоніки були дзеркалом самої доброти серця й чесноти, погляд у Марійки м'який, звичайно глибокий і зажурений, в усміху несказанно лагідний і гарний, то його очі, великі й сиві, не мали нічого спільного з його дитинячо-молодим обличчям. Звичайно неначе гойдалися по землі, колисалися від одного предмета до другого, однак коли звернулися раз на що і прикувалися на хвилику до чого, почали миготіти в холодному, мов сталь, блиску й у тім блиску розходилися. Страхали саме тоді, коли хотіли щось добачити. Очевидно, зміна і гра його очей була несвідома, та тому не менше важка... Холодним, мов ніж, зимним блиском, що поступово змагався, відпихав від себе, і треба було усміху його молодих ніжних уст, щоб привабити душу до себе (За О. Кобилянською).

Пригадайте!

Опис – це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета чи явища. В описі дається характеристика людей, предметів, явищ природи шляхом перелічення їх головних, суттєвих ознак. Найголовніше в описі – дати точне або яскраве уявлення про предмет мовлення.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над твором-описом

1. Визначте тему й основну думку майбутнього твору. Через опис зовнішності людини намагайтеся розкрити її внутрішній світ.
2. Доберіть фактичний матеріал.
3. Систематизуйте зібране: виділіть головне, про менш істотне згадайте побіжно.
4. Визначте основний і допоміжні типи мовлення (основним має бути опис, а розповідь і роздум доречні у вступі та кінцівці). Уникайте підміни опису зовнішності людини розповіддю про неї.
5. Дотримуйтеся вимог до художнього стилю.
6. Правильно будуйте твір (вступ, основна частина, кінцівка).
7. Стежте за грамотністю мовного оформлення.

Вправа 136. Використовуючи подані у таблиці слова, складіть опис людини: а) з якою ви хотіли б зустрічатися; б) з якою ви листуєтеся, але ніколи не зустрічалися і навіть не бачили її фотографії; в) прибульця з іншої планети; г) будь-якої іншої уявної людини (на ваш вибір).

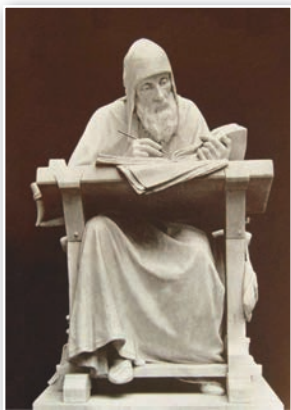
Деталі портрета	Означення
Обличчя	виразне, красиве, кругле, продовгувате, худорляве, повне, ніжне, грубе, біле, бліде, рум'яне, смагляве
Вираз обличчя	привітний, розумний, відкритий, серйозний, веселий, сумний, похмурий, злий, вольовий, вдоволений, ображений, переляканий, зосереджений, розгублений, замислений, безтурботний, стурбований, винуватий, хитрий
Очі	великі, виразні, розкосі, широко поставлені, темні, світлі, карі, чорні, сині, сірі
Погляд	привітний, ясний, розумний, відкритий, серйозний, веселий, уважний, спокійний, задумливий, замріяний, стурбований, сумний, лагідний, злий, сердитий, суворий, байдужий, хитрий, проникливий, насторожений, недовірливий, захоплений
Ніс	великий, невеликий, довгий, кирпатий, тонкий, широкий, м'ясистий, рівний, прямий, із горбинкою, горбатий
Рот	великий, невеликий, малий, широкий
Губи	пухкі, тонкі, свіжі, бліді, безкровні, стиснуті, розтулені

Деталі портрета	Означення
Брови	прямі, довгі, чорні, темні, вицвілі, тонкі, широкі, густі, навислі, насуплені
Волосся	темне, світле, русяве, чорне, каштанове, попелясте, біляве, золотисте, руде, сиве, блискуче, тьмяне, пшеничне, густе, рідке, довге, коротке, пряме, витке, кучеряве, зачесане, розпущене, підстрижене, заплетене
Зріст	високий (високого зросту), середній (середнього зросту), невисокий (невисокого зросту)
Статура	середньої статури, гладкий, худий, худорлявий, стрункий, тендітний, згорблений, незграбний, широкоплечий, кремезний, дебелий, огрядний
Риси характеру	ввічливий, уважний, добрий, товариський, працелюбний, чесний, щедрий, порядний, суворий, доброзичливий, рішучий, веселий, поступливий, тактовний, злий, ледачий, запальний

§ 23. Складне речення з різними типами зв'язку (сполучниковим і безсполучниковим, сурядним і підрядним).

Розділові знаки в складному реченні з різними типами сполучникового й безсполучникового зв'язку

Вправа 137. Ти – дослідник. І. Прочитайте текст. Що вам відомо про Нестора-літописця? Розкажіть про це однокласникам.

Було літо 1113 року, теплий вітерець проник у вузьке віконце келії, приголубив стомлені повіки ченця, ворухнув довгою бородою. День за днем, місяць за місяцем, рік за роком чернець Києво-Печерського монастиря Нестор описував минувшину. **Він не помічав, як спливає час: історія заповонила Несторове серце. Тільки для короткого сну і скромної трапези підводиться він з-за столу, щоб відтак продовжити роботу над великим задумом: описати події від всесвітнього потоку до сьогодення.**

Літа зігнули спину, посріблили волосся, висушили колись здорове й сильне тіло. Від довгого сидіння, від скромного харчу (хліб, овочі й вода) слабнуло серце, зросталися суглоби, але Нестор зневажав поклик плоті. Прагнув завершити літопис. Про події за межами келії дізнавався від молодого монаха-послушника, який приносив йому хліб і воду. Невтішними були відомості: влада, гордіня й багатство роз'їдають душі людей. Скрізь чвари і неспокій. І ще одна новина: на великокняжому київському престолі новий князь – Володимир Мономах.

Історик і письменник Київської Русі, Нестор, мабуть, не до кінця усвідомлював, який неоціненний дар зробив він наступним поколінням! «Повість минулих літ» стала першоосновою вивчення історії нашого народу. Було чимало інших літописів тієї пори (за часів Ярослава Мудрого було закінчено найдавніше літописне зведення), але жоден з них своєю універсальністю, послідовністю не може зрівнятися з «Повістю минулих літ» Нестора (За Д. Степовиком).

II. Спишіть перший абзац. Підкресліть граматичні основи речень. Укажіть засоби зв'язку між частинами складних речень (інтонація, сполучники – сурядні чи підрядні, сполучні слова).

III. Доведіть, що у виділених реченнях є різні види зв'язку. Який синтаксичний зв'язок між частинами складного речення тут не представлено?

IV. Знайдіть у тексті речення, що відповідають поданим схемам.

1. [...], (щоб): [...].
2. [...], [...].
3. [...], (як): [...].

Крім сполучникових складних речень (складносурядних і складнопідрядних) і складних безсполучникових речень як окремий різновид виділяють складні речення з різними видами синтаксичного зв'язку. Їх ще називають *складними синтаксичними конструкціями*.

Складні синтаксичні конструкції поділяються на два види:

- 1) складні речення з сурядним і підрядним зв'язком;
- 2) складні речення з сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

1. Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком – це такі речення, які складаються з трьох і більше частин, поєднаних сполучниками сурядності, підрядності та сполучними словами. Наприклад: *Про події за межами келії*

Нестор дізнавався від молодого послухника, який приносив йому хліб і воду, і саме він розказав Несторові про нового князя на київському престолі – Володимира Мономаха.

Це речення складається з трьох частин – перша і друга пов'язані між собою підрядним зв'язком, друга і третя – сурядним: [...], (який), і [...].

Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком можуть будуватися за різними схемами.

2. Складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком бувають трьох видів:

1) складні речення із сурядним і безсполучниковим зв'язком. Наприклад: *Весняне сонце ще не було пекуче, воно лише приємно пригрівало живим теплом, і степ дихав вільготно* (Олесь Гончар). Схема цього речення: [ ], [ ], і [ ];

2) складні речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком. Наприклад: *Невтішними були відомості, які приніс послухник Несторові: влада, гординя і багатство роз'їдають душі людей*. Схема цього речення: [...], (які): [...];

3) складні речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком. Наприклад: *Багато сховався я стежок і доріг, подій пережив я багато, та серце жагуче я й вірне зберіг, щоб чесно сьогодні ступить на поріг старої батьківської хати* (М. Марфієвич). Схема цього речення: [...], [...], та [...], (щоб).

У складних реченнях з різними видами зв'язку вживаються такі ж розділові знаки, що і в складносурядних та безсполучникових складних реченнях.

 Кома між частинами, з'єднаними єднальним сполучником, не ставиться, коли вони мають спільну підрядну частину: *Там, де ліс закінчувався, зеленіла осяяна сонцем галявина і росли кущі ожини край неї*. Схема цього речення: [Там, (...), ...] і [...].

Вправа 138. Поетична хвилинка. Прочитайте поетичні рядки. Знайдіть складне речення, у якому є всі типи зв'язку: сурядний, підрядний, безсполучниковий. Запишіть його, намалюйте схему. Усно поясніть вживання розділових знаків.

Людське життя не заміліє,
зробіть лиш те, що попрошу:
усі, хто про безсмертя мріє,
хай схиляться до споришу.

М. Руденко

Шкільне минуле в пам'яті озвалось:
писав я «мати» в зошиті, й мені
таким широким слово це здавалось,
що думав я – воно у множині.

А. Бортняк

Вправа 139. Інтелектуальна розминка. Запишіть складні синтаксичні конструкції. Підкресліть засоби зв'язку в них. Поясніть, чому в першому реченні перед сурядним сполучником не ставиться кома. Укажіть на тип конструкції: а) з безсполучниковим і сурядним зв'язком; б) з безсполучниковим і підрядним зв'язком; в) із сурядним і підрядним зв'язком.

1. Коли він торкався смичком до струн скрипки, все на світі зникало і залишалась тільки музика (*В. Собко*). 2. Мужі учені, бородаті архіви кинулись трусить: чий ім'ям цей град назвати, щоб вознести на цілий світ (*Л. Костенко*). 3. Здається, в Англії існує такий звичай: гість може зникнути непомітно, не прощаючись, і на нього ніхто не образиться (*Л. Дмитерко*). 4. У мене одна думка: як би нам нашу красну мову так високо підняти, як підняв її Шевченко у пісні (*Панас Мирний*). 5. Дерев стояли обіруч голі, але вже відчувалося, що їм хочеться зазеленіти (*Олесь Гончар*). 6. Не вмирає наша слава, не вмирає наша честь, бо живе в нас сила жвава, бо робітники в ній єсть (*В. Самійленко*).

Вправа 140. I. Прочитайте текст. До чого закликає автор українців? Які традиції українського народу відомі вам? Чи перекликаються вони з традиціями рідного народу?

Зовсім недавно Україна стала незалежною державою, і хочеться, щоб молодь згадала давні традиції нашого народу, щоб лунала українська пісня, щоб кожен дім прикрашало сухе зілля з колосками жита і маківками, щоб дівочі коси пахли любистком і м'ятою, а діти росли здоровими.

Сучасним українцям важливо знати про традиції облаштування побуту, дитячі обереги, лікування найпоширеніших захворювань. Молитви, замовляння, обрядові страви – це багатство нашого народу, в якому відображена єдність людини і навколишнього світу.

Хай ваші житла будуть сонячними і напоєними пахощами трав, а ваші діти – здоровими і життєрадісними! (*За Г. Бутченко*).

II. Знайдіть у тексті складне речення з різними видами зв'язку, переписіть його в зошит. Усно поясніть уживання розділових знаків у ньому. Виконайте синтаксичний розбір цього речення.

**Схема синтаксичного розбору
складного речення з різними видами зв'язку**

1. Речення.
2. Вказати види зв'язку у складному реченні.
3. Встановити, із скількох частин воно складається.
4. Визначити граматичну основу в кожному реченні.
5. Визначити смислові відношення між частинами.
6. Пояснити розділові знаки.
7. Побудувати схему речення.

Вправа 141. I. Прочитайте текст. Яку назву ви б йому дали?

Я пригадую з яким особливим нетерпінням чекав коли прилетять лелеки до нашого села. І була якась особлива радість зустрічі із цими птахами вони всідалися на старій клуні і закинувши голови до неба розсипалися клекотом. Разом з ними приходила весна земля прокидалася й виповнювалася знову безліччю істот жаби кумкали жайворонки вимірювали піснями височінь неба бджоли стрімко проносилися над головою а джмелі особливо довірливо щось проказували до розцвіченої синенької кропивки.

Який багатий світ! Спориш зворушливо зеленів дрібненькими листочками червонясті язички кінського щавлю ловили тепле проміння а на оболоні залитій водою на певній відстані один від одного поважно переставляли ноги лелеки (За П. Мовчаном).

I. Козак. Лелеки

II. Спишіть текст, розставляючи необхідні розділові знаки. Усно поясніть свій вибір.

Словник

клу́ня – будівля для зберігання снопів, сіна тощо, а також для молотьби, віяння тощо

спори́ш – рослина роду «гречкові» з дуже галузистими або прямостоячими стеблами; використовується у народній медицині як сечогінний або в'яжучий засіб

благодéнствувати – él, boldogul

оболо́нь –1) faháncs (a kéreg alatti rész;

вільго́тно – szabadon, kötetlenül

2) táj. lehántott dorong

келі́я – cella

послу́шник – novicius, szerzetesjelölt

клéкіт – sas vijjogása, rikoltása

ченéць, черне́ць – szerzetes, remete

опіку́н – gyám

§ 24. Синонімічність складних речень з різними типами зв'язку і простих речень

Вправа 142. I. Прочитайте безсполучникові речення. Які смислові відношення існують між частинами? За допомогою сполучників утворіть складносурядні та складнопідрядні речення. Запишіть утворені речення. Визначте, які види сполучникових і безсполучникових речень є синонімічними.

1. Прийде осінь – у засіках буде хліб золотий (О. Десняк).
2. Луки були пишні, ниви багаті, сади густі (Ю. Смолич).
3. Сова ніяк заснути не може: цикада співами тривожить (М. Годованець).
4. Добре працюватимеш – честь і славу матимеш (Народна творчість).
5. Часто так буває: один вину свою на другого звертає (Народна творчість).
6. Сонечко сяє, пташки співають, серце радіє в зеленому гаю.

II. Перевірте правильність і повноту своїх висновків, прочитавши теоретичні відомості.

Більшість безсполучникових речень можна перебудувати у сполучникові, що дає підстави говорити про синонімію безсполучникових і деяких типів складносурядних і складнопідрядних речень.

Синонімічними є:

1) безсполучникові складні речення зі значенням переліку дій, подій, явищ, що відбуваються одночасно або послідовно, і складносурядні речення з повторюваними чи неповторюваними сполучниками **i(й), та** (у значенні **i**):
Річка блищала під сонцем, над нею кружляли чайки, мов маленькі білі літачки. – Річка блищала під сонцем, і над нею кружляли чайки, мов маленькі білі літачки;

2) безсполучникові складні речення зі значенням протиставлення, зіставлення та складносурядні речення з

протиставними сполучниками **але, проте, зате, однак**:
Рада б зірка зійти – чорна хмара заступає. – Рада б зірка зійти, але чорна хмара заступає;

3) безсполучникові складні речення з часовими, умовними, наслідковими відношеннями між частинами та складнопідрядні речення з підрядними часу, умови, наслідку:
Гляне – немов холодною водою зіллє. – Як гляне, то немов холодною водою зіллє;

4) безсполучникові складні речення з причиновими й пояснювальними відношеннями і складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними, означальними, причиновими:
Не шукай зайця в гущавині лісу: він сидить на узліссі. – Не шукай зайця в гущавині лісу, бо він сидить на узліссі.

У багатьох безсполучникових реченнях синтаксичні відношення не відповідають тим, що виражаються сполучниками сурядності і підрядності. Такі речення не мають синонімічних сполучникових речень. Наприклад: *Голосами, небесами напилися далі, десь копита одзвеніли, одгули печалі, тільки хмари, тільки небо та віків відлуння, тільки тирси золотої тихе дивострунтя* (С. Тельнюк).

Вправа 143. I. Прочитайте просте речення в таблиці. Запишіть його в зошит, підкресліть головні та другорядні члени речення. Прочитайте в таблиці-зразку відповідні складні речення, зверніть увагу на розділові знаки. Що спільного та відмінного в цих реченнях?

Зразок

Просте речення	Складносурядне речення	Складнопідрядне речення	Безсполучникове складне речення
Після літнього дощу засяяло сонце.	Закінчився літній дощ, і засяяло сонце.	Після того, як закінчився літній дощ, засяяло сонце.	Закінчився літній дощ – засяяло сонце.

II. Прочитайте прості речення. Перетворіть їх у складні сполучникові та безсполучникові. Усно визначте смислові відношення між частинами складних речень.

1. Через негоду ми не пішли по гриби. 2. Під час екскурсії на природу хлопці та дівчата нашого класу більше здружилися. 3. Через два роки я закінчу школу і продовжуватиму навчання в університеті. 4. Після закінчення концерту ми ділилися враженнями від побаченого. 5. Через пунктуаційну помилку в диктанті я не отримала високого бала. 6. Після перегляду фільму ми довго обговорювали гру акторів.

III. Дослідіть, чи змінюється зміст конструкцій після їх перебудови. Яку з синтаксичних конструкцій ви обрали б у розмові з товаришем, яку – у більш офіційній обстановці? Чи згодні ви з поданим нижче висновком?

Використання безсполучникових речень надає мовленню виразності, динамічності, адже цей тип речень має багаті виражальні можливості.

Вправа 144. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. З'ясуйте, як співвідносяться прості речення з дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами, обставинами, вираженими іменниково-прийменниковими сполуками і відповідними видами складних речень. Свої висновки порівняйте з поданим після таблиці теоретичним матеріалом.

Синоніміка простих і складних речень

Просте речення	Складне речення
Інформація про випускні іспити, повідомлена вчителем, зацікавила всіх. Після закінчення іспитів ми поїдемо в мовний табір. Староста, обраний нами вже вдруге, подякував за висловлену йому довіру. Петро подякував однокласникам за довіру та обрання його старостою класу вже вдруге.	Усіх зацікавила інформація про випускні іспити, яку повідомив учитель. Коли закінчаться іспити, ми поїдемо в мовний табір. Староста, якого ми обрали вже вдруге, подякував нам за висловлену довіру. Петро був вдячний однокласникам за довіру: його вже вдруге обрано старостою класу.

Синонімічними є:

- 1) дієприкметникові звороти й підрядне означальне речення;
- 2) обставини, виражені іменниково-прийменниковими сполучниками, дієприслівниками та обставинні підрядні речення;
- 3) прості речення з однорідними присудками та безсполучникові складні речення.

З метою лаконічності висловлювання й точності відтворення думки в українській мові часто вживають дієприкметникові та дієприслівникові звороти у простому реченні як синонімічні підрядним означальним реченням.

Рекомендації щодо їх вживання такі:

1) дієприкметникові звороти замінюють додаткові підрядні речення і дають змогу уникнути надмірного повторення сполучного слова **який**;

2) у діловому, науковому стилях краще вживати прості речення з дієприкметниковим зворотом, у розмовному мовленні – складнопідрядні з підрядними означальними, оскільки в підрядних означальних виразніше підкреслюється дія, у дієприкметникових зворотах – ознака;

3) дієприслівникові звороти коротші й динамічніші за аналогічні їм форми обставинних підрядних речень;

4) дієприслівниковим зворотом не можна висловити значення часу, причини, умови. Тому, якщо треба зберегти смисловий відтінок одного з цих підрядних речень, його не слід замінювати дієприслівниковим зворотом;

5) паралельне вживання синонімічних структур сприяє уникненню одноманітності мовлення, урізноманітнює його;

6) не рекомендується розпочинати речення або абзац дієприслівниковим зворотом, бо це збільшує обсяг тексту і надає йому сухого, трафаретного, канцелярського звучання.

Вправа 145. За поданими початками побудуйте два речення: 1) просте з однорідними членами; 2) безсполучникове. Запишіть речення парами у зошит.

Зразок. Дівчина знітилася... – Дівчина знітилася і замовкла. Дівчина знітилася: вона не промовила більше жодного слова.

1. З-за гори піднімалося сонце ... . 2. Весняний ранок дихав холодом ... . 3. На морі несподівано піднялися високі хвилі ... . 4. На траві тремтіли краплі ранкової роси ... .

Вправа 146. Виділені курсивом частини складних речень замініть дієприкметниковими зворотами. Перебудовані речення запишіть, звороти підкресліть. Поясніть уживання розділових знаків.

Зразок. Зустрічатиме нас деревце, *що ми посадили в юності.* – Зустрічатиме нас деревце, *посаджене в юності.*

1. Зневажена тобою рідна мова – немов діброва, *яку знищив вогонь.* 2. А круг озера сосни, *які в хуртовину натомились шуміти,* шепочуть у сні (*М. Нагнибіда*). 3. Зайшла Катруся, *яку назвали на честь мами,* і привіталася з гостями. 4. Вірте кожному слову, *що ви від мене почули.*

Вправа 147. I. Прочитайте прислів'я. Перепишіть, вставляючи пропущені букви та розкриваючи дужки. Доберіть до поданих речень синонімічні конструкції з підрядними умовами.

Зразок. Не знаючи броду, не лізь у воду. – Як не знаєш броду, не лізь у воду.

1. (Не) вмієш пекти хліба, будеш пекти раків. 2. (Не) скуби, (не) повивши. 3. (Не) нах...лившись, з кр...ниці води (не) нап'єшся. 4. (Не) навчивши в п...люшках, (не) навчиш.. і в подушка.. . 5. М'ясом хвалиться, юшки (не) поївши.

II. Усно змодельуйте ситуацію, до якої доречно було б дібрати одне з прислів'їв.

Вправа 148. I. Доповніть конструкції. Запишіть їх. Який вид обставинних речень утворився? Поясніть вживання розділових знаків в утворених реченнях.

1. Щоб досягти успіху ... . 2. Аби удосконалити свій характер ... . 3. В ім'я того, щоб стати корисним своєму народові ... . 4. Треба читати книжки, для того щоб ... . 5. Щоб налагодити зв'язки між містами-побратимами ... .

II. До утворених речень доберіть синонімічні прості іменниково-прийменникові конструкції. Запишіть їх.

Часто складносурядні речення з певною стилістичною метою можна замінити синонімічними реченнями з однорідними членами або складними реченнями інших видів: складнопідрядними, безсполучниковими. Наприклад:

1. *Розтанула зоря досвітня, і росою вкрилися поля.* – Складносурядне речення.

2. *Розтанула зоря досвітня й росою вкрила поля.* – Просте речення з однорідними присудками.

3. *Розтанула зоря досвітня – росою вкрилися поля.* – Безсполучникове речення.

4. *Коли розтанула зоря досвітня, росою вкрилися поля.* – Складнопідрядне речення.

Кожне з цих речень має свій стилістичний відтінок. Так, у першому реченні називаються явища, які відбуваються послідовно; у другому подається образна картина одного явища – світанку; у третьому – причинно-наслідковій зв'язки між двома явищами, а в четвертому – часові.

Вправа 149. I. **Перебудуйте речення за зразком.**

Зразок. *Просте речення:* Максим відчинив двері й побачив на столі зачерствілий окраєць гречаного хліба, дбайливо загорнутий у чистий рушник.

Складносурядне речення: Максим відчинив двері і на мить зупинився, а на столі все ще лежав зачерствілий окраєць гречаного хліба, дбайливо загорнутий у чистий рушник.

Складнопідрядне речення: Коли Максим відчинив двері, то побачив на столі зачерствілий окраєць гречаного хліба, дбайливо загорнутий у чистий рушник.

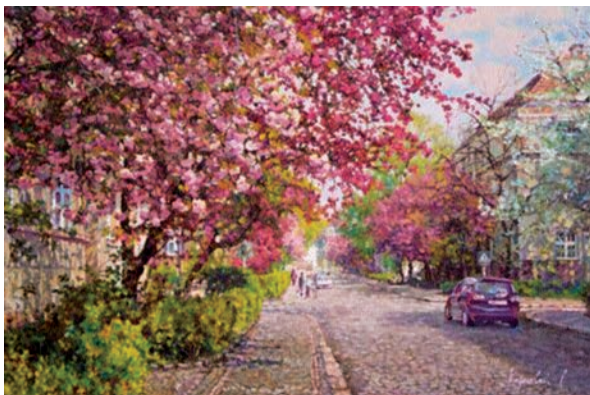
Безсполучникове речення: Відчинивши двері, Максим на мить зупинився: на столі все ще лежав зачерствілий окраєць гречаного хліба, дбайливо загорнутий у чистий рушник.

1. В імлістій даліні, осяяні срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці. 2. З туману

вийшла якась маленька дівчинка, одягнена в сіре лахміття, і спинилась перед гуртом людей.

II. Дослідіть, чи змінює зміст конструкцій після перебудови. З'ясуйте, у яких реченнях – сполучникових чи безсполучникових – смислові відношення виражені яскравіше.

Вправа 150. Творча робота. Розгляньте репродукцію. Напишіть за нею твір-мініатюру «Весна прийшла!», використовуючи різні типи речень.

І. Коровай. Сакура. Ужгород

Словник

скубати – 1) захоплюючи пальцями, злегка смикати; 2) обривати посмиком; 3) роздираючи, робити пухнастим (вовну і т. ін.); 4) розм. необережно або невміло стригти

засіка – csűr

зініця – rúpilla

зневажати – megvet, lenéz

знітатися – zavarba jön

кóбза – kobzós

пелюшкі – pelenka

тірса – fűrészpor

цикада – kabóca

§ 25. Розвиток мовлення. Твір-розповідь на суспільну тему

Вправа 151. Прочитайте уривок із газетної публікації, визначте його стиль. Які проблеми суспільного життя порушує автор? Що його непокоїть?

Публіцистика завжди на ратному полі. Вона робить свою чорну, вкрай необхідну роботу – роботу з розкріпачення особистості. У газету й журнал нещодавно повірили. Сьогодні ця віра, підірвана втомою від усіляких негараздів, помітно похитнулася. Для чесного журналіста це прикро і гірко.

Прикро і гірко те, що за публіцистикою, за чесною публіцистикою, не включились у боротьбу інші роди літературних

військ – повісті й романи. Непокоїть поезія, яка б мала, як і публіцистика, йти в авангарді. Адже рушійна сила поезії – ви-кривальна й організаційна робота емоційної думки. Непомітно змінюється сам погляд на покликання поезії. Страшно, якщо вона перетвориться на забавку (*З газети*).

Вправа 152. I. Прочитайте словникову статтю. З'ясуйте значення слова «суспільний», дослідіть, у яких словосполученнях воно найчастіше вживається.

Суспільний. 1. Який стосується всього суспільства як сукупності відносин, що зв'язують людей у процесі виробництва й відтворення їхнього матеріального життя. Вживається зі словами *поділ праці, прогрес, розвиток, чинник, характер виробництва, небезпека, праця, свідомість, науки*. 2. Який виражає відносини, становище людей у суспільстві. Вживається зі словами *договір, клас, мораль, система, форма господарювання, буття, самоврядування*. 3. Створений, нагромаджений суспільством у процесі виробництва, який являє собою спільне надбання. Вживається зі словами *продукт, фонди споживання, надбання*. 4. Який має, відчуває потребу жити в суспільстві: *суспільна людина*; який живе в групі (про тварин): *суспільні комахи (бджоли, оси, терміти, мурахи тощо)* (*За матеріалами сайту slovopedia.org.ua*).

II. Як ви вважаєте, які суспільні проблеми актуальні в наш час? Обговоріть це питання у класі та колективно складіть перелік суспільних проблем сучасності.

III. Оберіть одну проблему темою свого твору і складіть твір-розповідь.

§ 26. Текст. Мовні засоби міжфразового зв'язку в тексті

Вправа 153. Ти – дослідник. Пригадайте, що ви знаєте про текст. Прочитайте і порівняйте написане в обох стовпчиках. Яку сукупність речень ми можемо назвати текстом? Свою думку обґрунтуйте.

На заході днів вона засяє нестерпучим блиском. Молодість, як дивовижний рубін, мусить горіти на серці. І погасне. Бо другої молодості немає у світі. Життя є молодість, труд і любов. Усе життя людина лише шліфує грані своєї молодості. У радісній знеможі він пахтить, як дорога. Він є вірним другом. Він не зраджує. Труд, як материнська рука, веде нас по стежці. Вона знає такі таємниці, що від них розривається серце, як стигла слива, надвое. Скільки людей співало їй! Відчуваю її, як дорогу, теплу долоню на голові. Вона перебирає мое волосся, лоскоче мене за вухом, ніби я якесь мале. Любов. А вона, пишна, сходить, сонцем іде на небо, світить, б'є в очі, як у глибокий колодязь пустелі. І молодість дзвенить. Вона – щось таке, що підносить людину вгору, і завмирає в неї дух (За Ю. Яновським).

Життя є молодість, труд і любов. Молодість, як дивовижний рубін, мусить горіти на серці. Усе життя людина лише шліфує грані своєї молодості. На заході днів вона засяє нестерпучим блиском. І погасне. Бо другої молодості немає у світі. Труд, як материнська рука, веде нас по стежці. Він є вірним другом. Він не зраджує. У радісній знеможі він пахтить, як дорога. Любов. Відчуваю її, як дорогу, теплу долоню на голові. Вона перебирає мое волосся, лоскоче мене за вухом, ніби я якесь мале. Вона – щось таке, що підносить людину вгору, і завмирає в неї дух. Вона знає такі таємниці, що від них розривається серце, як стигла слива, надвое. Скільки людей співало їй! А вона, пишна, сходить, сонцем іде на небо, світить, б'є в очі, як у глибокий колодязь пустелі. І молодість дзвенить... (За Ю. Яновським).

Текст – це літературно опрацьоване письмове чи усне повідомлення, яке складається з ланцюга речень-висловлювань, об'єднаних у єдине ціле задумом, ідеєю.

Мовні одиниці, що допомагають об'єднати сукупність речень у тексті, називають **засобами зв'язку**.

Ознаки тексту:

- зв'язність;
- цілісність;

- авторська мета;
- інформативність;
- ситуативність (пов'язаність із контекстом);
- наявність смислових частин та їх єдність;
- особистісне ставлення;
- розгорнутість;
- послідовність;
- завершеність;
- динамізм зображуваного.

Серед перелічених ознак найважливішими є зв'язність і цілісність. Зв'язність – властивість, що характеризує особливості поєднання всередині тексту його елементів. Цілісність – властивість, пов'язана зі смисловою єдністю. Текст може бути зв'язним, але не цілісним і, навпаки, цілісним, але незв'язним.

Вправа 154. Прочитайте повідомлення. Чи можна його вважати текстом? Чому? Свою думку доведіть.

Підняття рівня Світового океану внаслідок танення полярних крижаних шапок може призвести до затоплення прибережних і низовинних ділянок суші. Ерозія одного шару позбавляє ґрунт властивості утримувати воду – колодязі і джерела пересихають, а родючі землі перетворюються на посушливі пустельні райони. Зростання кількості населення змушує уряди країн піклуватися про житло та їжу для нових громадян. Людина – єдина з істот, яка має унікальну здатність докорінно змінювати навколишнє середовище. Значна частина електроенергії дотепер виробляється шляхом спалювання на електростанціях вугілля і нафти (*З енциклопедії*).

Слово «абзац» має два значення:

1. Відступ у початковому рядку тексту.
2. Пов'язана за змістом частина тексту від одного відступу до другого.

Абзац – це одиниця тексту, що являє собою єдність тематично об'єднаних речень, в одному з яких називається тема чи основна думка абзацу.

Отже, мовець повинен чітко визначити тему абзацу й дотримуватися її розвитку в межах цієї одиниці тексту, що допоможе читачеві чи слухачеві визначити предмет мовлення й утримувати його в пам'яті доти, поки його не змінить інший предмет мовлення.

Тему абзацу часто називають *мікротемою*. У художніх текстах мета абзацу може виражатися кількома реченнями,

при цьому основна думка має бути виражена першим або останнім реченням.

Усередині абзацу речення повинні бути розташовані так, щоб кожне з них готувало читача до сприйняття наступного речення. Якщо тематичного речення в абзаці немає, то це означає, що він доповнює тему й основну думку попередніх частин тексту.

Вправа 155. Прочитайте текст. Яка його головна думка? Дайте йому назву. З'ясуйте, скільки в тексті абзаців. Виділіть їх і складіть план тексту.

Зранку парило. Небо повилося каламутною плівкою і, хоч хмар не було, стояло над містом невмите і сколошкане. Сонце борсалось в тому киселі, ніби заплутана в павучих тенетах муха; сьогодні вночі місто, здається, не змогло прийняти щодобової нічної купелі і вимести зі своїх закутків застою жарінь. Вийшовши з дому, я відчув, що в мене ледь-ледь тремтять пальці – це було зле, бо я мав сідати за кермо автомобіля. Спробував зібратися на силі, тобто внутрішньо зосередитися, – замість іти до трамвая, який мав би завести мене до автомобільної стоянки, я трюхцем побіг. Любив бігати, бо це давало тілу бадьорість і снагу на новий день. Але сьогодні заспав, отож тільки махнув кілька разів руками вдома і, кинувши в обличчя пригорщ теплої води, помчав на роботу – все в мене було розраховано до секунди. До трамвая я, одначе, не добіг. Чи не було чим дихати, чи я й справді не встиг до ладу прокинутися, але мені сперло подих. Змушений був піти вільним кроком, а коли перебігав вулицю, з-за рогу вискочив червоний легковий автомобіль, і я ледве врятувався від нього, пострибавши, як олень, гігантськими стрибками... (За М. Слабошпицьким).

Вправа 156. Прочитайте текст. Запам'ятайте, чим відрізняється побудова тексту в усному і писемному мовленні.

Спосіб викладу матеріалу, побудова синтаксичних конструкцій в усному й писемному мовленні дещо відмінні. Так, в усному мовленні доповідач має безпосередні зв'язки зі слухачами і тому свої слова може доповнити інтонацією, жестами, мімікою. Спостерігаючи за реакцією аудиторії, можна на ходу перебудувати доповідь, дібрати більш влучні слова, приклади, які б яскраво ілюстрували певні положення. При безпосередній розмові з аудиторією висловлена думка іноді стає зрозумілою з одного слова, натяку.

У писемному мовленні треба висловлювати думку особливо чітко, використовуючи складні, поширені речення, відшліфувати стиль викладу (За М. Доленком).

Вправа 157. Розгляньте таблицю. Користуючись відомостями про ланцюговий і паралельний способи зв'язку речень у тексті, самостійно дайте усне тлумачення комбінованого способу і запишіть приклад до нього.

Способи зв'язку речень у тексті

Спосіб	Тлумачення	Приклад
Ланцюговий (послідовний)	Речення послідовно зв'язуються одне з одним (цей спосіб подібний до зв'язку ланцюгової підрядності у складнопідрядному реченні). Повторюються одні й ті самі слова, вживаються синоніми, використовуються слова з просторовим значенням.	...Горобина і ялина стояли поруч. Зовсім близьенько одна до одної. І тому вони часто перешіптувались між собою. На ялинці росли хвоїнки і шишки, а на горобині – листя і грона жовтогарячих плодів. Ялинка дивилась на свою подругу. Горобині було незручно, і вона почервоніла. Кожен плід її спалахнув жаром. Ялинка замилувалась нею. Яка-то гарна горобина! (З <i>учнівського твору</i>)
Паралельний	Речення зіставляються або протиставляються; вони рівноправні, часто однотипні за будовою. Розвиток думки йде через зіставлення ознак, що приписуються спільному предмету висловлювання. Вживаються слова з просторовим значенням, контекстуальні синоніми. Паралельний спосіб використовується в творах-описах.	<i>Ромашка</i> На лісовій галявині серед зеленого різнотрав'я красується скромна квіточка ромашка. Її білі пелюстки нагадують віночок-хустинку, що облямовує краплинку сонця – жовту серцевину. На тоненькому зеленому стебельці рослина гордо тримає свою голівку-віночок, що тягнеться до яскравого сонечка (З <i>учнівського твору</i>).
Комбінований	...	...

Засоби зв'язку речень у тексті

Лексичні засоби	<p>Лексичний повтор – це повтор слова або використання спорідненого слова для досягнення точності та зв'язності тексту, що дає змогу зберегти єдність теми.</p>	<p>...Озеро розташоване недалеко від Водяного у Чорному лісі. За що ж причислили озеро до найзагадковіших місць України? Згадане Берестувате озеро має, принаймні так вважають, загальну площу 16 гектарів... Озеро приховує кілька таємниць... (З підручника).</p>
	<p>Синонімічна заміна – це заміна слова, вжитого в одному реченні, синонімом або синонімічним виразом в іншому реченні. Синоніми уточнюють або підкреслюють нашу думку, урізноманітнюють мовлення, надають йому додаткової виразності. Синоніми бувають як лексичні, так і контекстуальні.</p>	<p>Вітчизна і мати – ці слова і є найсвятішими, найдорожчими словами для кожної людини. Не може бути життя без рідності матері, мові, рідній землі, адже людина починається з колиски і материнської пісні. Це чудове, співуче і мелодійне слово – мама. Ми бачимо її в світі єдину, єдину у квітах, у пташині, у хвилях Дніпра – у тому вічному й нетлінному, що прийшло до нас крізь століття (З підручника).</p>
	<p>Використання антонімів (лексичних і контекстуальних).</p>	<p>Один був високого зросту, інший – зросту низького (З учнівського твору). Червоне – то любов, а чорне – то журба (Д. Павличко).</p>
	<p>Використання слів однієї тематичної групи</p>	<p>Наприклад, тематична група «природа». Гарячі промені сонця пригріли холодну після зими землю, задзюрчали струмки, заспівали птахи. Ми нетерпляче чекаємо пробудження всього живого. Дуже хочеться побачити красуню природу в її зеленій величі. Першою з'являється молода травичка. Вона ще не вкриває землю суцільним килимом, а з'являється лише в окремих місцях (З учнівського твору).</p>

Г р а м а т и ч н і з а с о б и	Єдність видових і часових форм – використання дієслів одного виду та одного часу – підкреслює хронологічну єдність тексту. Так, в описах, як правило, використовуються дієслова недоконаного виду, а в розповіді – доконаного.	
	Займенникова заміна, тобто заміна іменника або іншої частини мови займенником (це дуже поширений засіб зв'язку). При цьому займенник набуває ознак тієї частини мови, яку замінює.	Мені подобаються вірші поетеси . В її громадянській ліриці відчуваються біль і переживання за долю України, її народу. Її болить і якийсь моральний занепад серед людей. Важко виокремити її пейзажну лірику, адже, здається, для поетеси нерозривні і людина, і природа... (З <i>учнівського твору</i>).
	Займенник може слугувати засобом зв'язку як слів у реченні, так і двох чи групи речень. Він може замінити ціле речення.	Час на війні – один з вирішальних факторів перемоги. Це добре знали у минулому (З <i>підручника</i>).
	Сполучники, частки, вставні слова як засоби зв'язку всередині речень.	<i>Підкова на щастя</i> Кожен із вас, сподіваюся , знає вислів «підкова на щастя». Та не всім, далебі , відоме його походження. Історія цього афоризму сягає глибокої давнини. Ще в Давньому Римі та Греції був звичай підковувати коней і волів. Якщо, скажімо , ратаї чи воїни робили це з практичних міркувань, то для заможної верхівки таке оздоблення тварини мало суто обрядовий характер... (За <i>В. Скуратівським</i>).
	Речення-скрепи	Переходимо до наступної частини висловлювання. Про це говорилося раніше. Як уже було визначено ...

Вправа 158. І. Прочитайте уривок з листа Василя Сухомлинського до дочки. Визначте його тему й основну думку.

...Сьогодні тобі чотирнадцять років. Ти переступаєш ту межу, за якою народжується жінка. Ти запитуєш: «Батьку, що таке любов?»

Мое серце прискорено б'ється при думці, що я розмовляю вже не з маленькою дитиною. Будь же щасливою, переступаючи цю межу. А щасливою ти будеш, коли будеш мудрою.

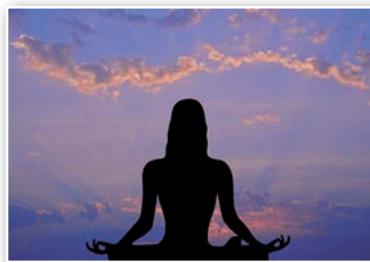
Мільйони жінок – так, юних чотирнадцятирічних жінок з трепетанням серця думають: що таке любов? Кожна осягла розуміння її по-своєму. Задумується над цим і кожен юнак, коли в ньому пробуджується чоловік. Тепер, дорога донечко, мої листи до тебе будуть не такі, як раніше. Мое потаємне бажання – передати тобі ту життєву мудрість, яка називається вмінням жити. Хочеться, щоб з кожного батьківського слова, як з маленького зернятка, народжувалися ростки твоїх власних поглядів і переконань.

II. Визначте вид міжфразового зв'язку в тексті. Відповідь обґрунтуйте, за потреби користуйтеся таблицею «Засоби зв'язку речень» у тексті (с. 129–130).

III. Усно перекажіть текст від третьої особи, доповніть його власними роздумами.

Вправа 159. I. Прочитайте текст. Визначте його головну думку. З'ясуйте, які засоби зв'язку речень використані в цьому тексті.

Навіщо людині займатися саморозвитком і самовдосконаленням, адже більшість людей живуть без цього? Але у таких людей, як правило, життєвих труднощів набагато більше, ніж у тих, хто прагне до самовдосконалення. Саморозвиток – це шлях до цікавого і насиченого життя, до досягнення своєї мрії. Це копітка робота над собою. Людина ставить собі цілі і завдання, добуваючи нові знання та навички для здійснення мрії. Вона чітко знає, чого хоче, і невтомно йде до цього. Якщо ви не впевнена у собі людина, постійно спотикаєтеся на життєвому шляху, не отримуючи при цьому задоволення і щастя від життя, то вам точно потрібно почати займатися саморозвитком і самовдосконаленням.

Мотивація самовдосконалення проста – такі люди рідше хворіють, адже гармонія в душі приводить у гармонію тіло. Такі люди найчастіше успішні по життю, з благополучною сім'єю і гарною кар'єрою. Це шлях успіху і процвітання.

Що робити, щоб бути розвиненим? (За матеріалами сайту wjournal.com.ua)

II. Продовжіть текст, користуючись засобами зв'язку речень у тексті, відображеними в таблиці.

Словник

пригорща – egy maroknyi
pátáí – földműves

трюхцём – косогва

§ 27. Складання тез до науково-популярного тексту

Вправа 160. I. Прочитайте текст. З'ясуйте, що нового ви дізналися про тези.

Що таке теза? Це слово має грецьке походження. У перекладі українською мовою thesis означає «думка», «наукове положення». Отже, тези – це дуже чітко і коротко сформульовані основні положення наукової роботи, доповіді, повідомлення, статті. Значення таких положень у тому, що весь великий, а іноді й громіздкий матеріал подається у вигляді коротких, послідовних формулювань. За суттю тези – це невелика за обсягом і досить містка за змістом наукова стаття, яка слугує основою для повідомлення, лекції чи доповіді. Зазвичай тези публікують у спеціальних збірниках. Невеликий обсяг – це те, чим тези відрізняються від інших видів наукових робіт (*За матеріалами сайту ua.kursoviks.com.ua*).

II. Розгляньте таблицю.

Види тез	Складання тез
Цитатні	із тексту вибираються авторські тези
Вільні	основні положення тексту переказують своїми словами
Змішані	цитати й вільний виклад авторської думки чергуються
Прості	теза подає основну думку частини тексту у формі ствердження чи заперечення будь-чого
Складні	окрім ствердження якоїсь думки, містить її доведення

Вправа 161. I. Прочитайте пам'ятку. Усно опрацюйте її у класі.

ПАМ'ЯТКА

Як підготувати тези прочитаного

1. Прочитайте весь текст (якщо він невеликий) або розділ (якщо твір великий за обсягом).
2. Усвідомте зміст тексту, знайдіть і виокремте основні положення, висунуті автором.

3. Формулюйте думки чітко й коротко, зберігаючи при цьому самобутність форми викладу.
4. Кожне положення повинне містити в собі лише одну думку.
5. Записуючи тези, нумеруйте кожну, пропускайте рядок між ними.
6. У кожній тезі виділяйте головне слово й позначайте логічний наголос.
7. Якщо твір великий, то в кінці кожної тези зазначте номер сторінки тексту, якщо невеликий – джерело.
8. Викладайте основні авторські думки у вигляді послідовних пунктів.

II. Прочитайте текст і, використовуючи рекомендації пам'ятки, складіть до нього тези.

ЕНЕРГЕТИКИ: ШКОДА ЧИ КОРИСТЬ?

Енергетичні напої досить відомі у світі, а їх інгредієнти людство вже давно використовує для стимуляції нервової системи. Виробники стверджують, що їхня продукція дає тільки користь. Але чи насправді це так?

Усі енергетики бадьорять – така їх основна властивість, заради неї вони і були винайдені. Ставлення до себе енергетики викликають dvojake: захоплене – з боку молоді, і скептичне – з боку лікарів. Енергетиками активно користуються студенти, коли доводиться багато часу не спати, щоб підготуватися до сесії, люди, які захоплюються активним фітнесом, водії, змушені керувати транспортом вночі, працівники та відвідувачі нічних клубів, танцмайданчиків і барів. Після вживання енергетиків сонливість і млявість минають і можна активно працювати чи танцювати без втоми тривалий час.

Енергетики містять комплекс вітамінів і глюкози. Глюкоза швидко всмоктується в кров і забезпечує м'язи та мозок енергією. Треба пам'ятати, що ці напої потрібно вживати в певних дозах. Максимальна доза – дві пляшанки на добу. Перевищення цієї дози може призвести до підвищення артеріального тиску чи вмісту цукру в крові. Тому між вживанням цих напоїв необхідно робити перерву на кілька днів. Також не варто вживати ці напої після занять спортом, не експериментуйте над своєю серцево-судинною системою.

Енергетики офіційно заборонені у Франції, Данії та Норвегії. У цих країнах їх можна при-

дбати тільки в аптеках, тому що вони вважаються ліками, а їх дози суворо регламентовані. Недавно шведські правоохоронні органи почали розслідування трьох смертей, начебто викликаних уживанням таких напоїв.

Смертельна для людини доза – 10 грамів кофеїну, це приблизно 150 бляшанок енергетичного напою.

Заява про те, що енергетичний напій нібито забезпечує організм енергією, є голосливою. Вміст бляшанки лише допомагає відкрити шлях до внутрішніх резервів організму, тобто виконує роль ключа. Іншими словами, сам напій ніякої енергії не містить, а тільки допомагає використати нашу власну. Таким чином, ми використовуємо власні ресурси, беремо у себе енергію в борг. Але рано чи пізно цей борг потрібно буде віддати з відсотками у формі втомленості, безсоння, дратівливості та депресії.

Як будь-який інший стимулятор, кофеїн, який міститься в енергетиках, призводить до виснаження нервової системи. Його дія триває в середньому 3–5 годин, після чого організму потрібен відпочинок, крім того, кофеїн у великих дозах викликає звикання. Багато енергетичних напоїв містять у собі велику кількість вітаміну В, який спричиняє прискорене серцебиття та тремтіння в кінцівках. Суміш глюкози та кофеїну дуже шкідлива для молодого організму.

У жодному разі енергетичні напої не можна вживати разом з алкоголем. Це дуже шкідливо і може призвести навіть до смерті.

Енергетичні напої містять таурин (у великих кількостях він спроможний викликати збудження нервової системи, її виснаження) та глюкуронолактон (прискорює виведення з організму токсичних продуктів обміну речовин). Вміст першого в декілька разів перевищує допустиму норму, а кількість другого в двох бляшанках напою перевищує добову норму в 500 разів. Навіть учені достеменно не знають, як ці інгредієнти взаємодіють із кофеїном. Вплив цих напоїв на організм ще недостатньо вивчений, тому експериментувати з енергетиками не варто.

Іншими словами, енергетичні напої – це вітамінні заміники кави, але набагато шкідливіші для підліткового організму та нервової системи, яка дуже важко переносить такі виснаження.

Тому я вам раджу: краще для бадьорості випити чашку чаю – і смачніше, і організм у нормі. А за «енергію», яку отримаєш від енергетичних напоїв, будеш вимушений заплатити повною мірою. Пам'ятай, що, вживаючи енергетичні напої, ти обманюєш свій організм. Вони справді бадьорять, але ця бадьо-

рість штучна. А якщо все ж ти вживаєш енергетичні напої, то роби це з розумом (*За матеріалами сайту teenbloog.org.ua*).

III. За складеними тезами усно перекажіть текст, доповнивши його власними міркуваннями з цього приводу. Розкажіть, як ви відновлюєте свою працездатність.

ПІДГОТОВКА ДО КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ З ТЕМИ «СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ. ТЕКСТ» (ТЕСТ)

- 1. Складним із різними типами зв'язку (сполучниковим і безсполучниковим) є речення**
  - А** Ось сонечко світить надворі, сніг біліє, цвірінчать горобці (*А. Тесленко*).
  - Б** У городі, де грають струни п'яні, де вічний шум, де вічна суєта, я згадую слова твої неждані (*М. Рильський*).
  - В** Деревя мене чекають, і падає листя на стежку, і падають зорі в долоні, і падає сон у траву (*І. Драч*).
  - Г** Багряний вечір догорів, і попіл падає на місто, переливається намисто понаддніпрянських ліхтарів (*М. Рильський*).
- 2. Складним із різними типами синтаксичного зв'язку є речення**
  - А** Хто чує себе лиш, хто тільки для себе співа, той не ввійде в майбутнє, не прийме сучасне (*М. Рильський*).
  - Б** Найогидніші очі порожні, найгрізніше мовчить гроза, найнікчемніші дурні вельможні, найпідліша брехлива сльоза (*В. Симоненко*).
  - В** Я пам'ятаю: йшла весна своїм походом смілим, і по саду лилась вона квіток зеленим пилом (*М. Рильський*).
  - Г** Тихо в полі, гай темніє, наступає літній вечір (*Леся Українка*).
- 3. Складним із різними типами синтаксичного зв'язку є речення**
  - А** Над притомленим завороженим степом стояла така тиша, що було чути, як знизу дихає колос, як згори випадають роси (*М. Стельмах*).
  - Б** Ніч темніє, і ясніють зорі, море плаче, й темрява шумить (*Леся Українка*).
  - В** То шумів зелений лист, то в вінку мінився злотом ряст весняний, то золотим дощем лились пісні (*Леся Українка*).
  - Г** І летять гуси, і летять журавлики, і літа мої листом осипаються (*Б. Олійник*).

4. До складної синтаксичної конструкції *Минула тривожна беззоряна ніч і там де попелясті сніги єдналися з небом почав відділятися світанок* (розділові знаки пропущено) **входять**

А три частини

В п'ять частин

Б чотири частини

Г шість частин

5. До складної синтаксичної конструкції *Коли осінь вмирає на сивому-сизому вітрі ми старіємо на рік і немає на долю управи* (розділові знаки пропущено) **входять**

А три частини

В п'ять частин

Б чотири частини

Г шість частин

6. Складною синтаксичною конструкцією з сурядним і підрядним зв'язком є складне речення

А Соломія не знала, як і коли це сталося, – втома і шум комишу приспали її (*М. Коцюбинський*).

Б Гості почали прощатись, але тут Тетяна Степанівна згадала, чому вона, властиве, прийшла (*М. Коцюбинський*).

В Кілька разів Остап усакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалася на куц верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знову мчали вперед, добуваючи останні сили (*М. Коцюбинський*).

Г Остап подався на розвідки і скоро вернувся, щоб заспокоїти Соломію: скрізь тихо, спокійно, днина ясна (*М. Коцюбинський*).

7. Усі типи зв'язку (безполучниковий, сурядний і підрядний) використані у складній синтаксичній конструкції

А Осліплені місяцем гори блищать, їм кедрі і сосни казки шелестять, і дивні пісні їм співають вітри, що нишком підслухали в моря з гори (*Олександр Олесь*).

Б І всі ми, як один, підняли вгору руки, і тисяч молотів о камінь загуло, і в тисячні боки розприскалися штуки та відривки скали: ми з силою розпуки раз по раз гримали о кам'яне чоло (*І. Франко*).

В І день іде, і ніч іде, і, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки (*Т. Шевченко*).

Г Коли вона проснулась, на столі вже горіла свічка, в кімнаті нікого не було, у чорні смолисті вікна дріботів дощ, наче билися дзьобиками в скло ластів'ята, шукаючи, де б погрітися (*Олесь Гончар*).

8. Правильно вжито розділові знаки в складних синтаксичних конструкціях

- А** Така там була температура, так мене парою проймало, стільки крові з мене вийшло, що я відчув себе здоровішим (*Ю. Яновський*).
- Б** Осяяні місяцем гори блищать, осріблені місяцем, сосни шумлять, а море і сердиться й лає вітри, що нишком його підслухають з гори (*Олександр Олесь*).
- В** Ідуть од шахти шахтарі; а даль така широка та іскриста: там, де рум'яна стежка од зорі біжить в село що стало уже містом (*В. Сосюра*).
- Г** Не дружи із чоловіком гнівливим і не ходи із людиною лютою щоб доріг ти її не навчився і тенета не взяв для своєї душі (*Соломон*).

9. Установіть відповідність між складними синтаксичними конструкціями й їх типами

- 1) сурядний і підрядний зв'язок;
- 2) безсполучниковий і підрядний зв'язок;
- 3) безсполучниковий і сурядний зв'язок;
- 4) безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язок.

А Пише брат мені з села, що трава вже проросла, та північний вітровий холодить листочки їй (*О. Лупій*).

Б Орлиця вчить у небо своїх дітей злітати, і перший крок зробити дитя навчає мати, навчає батько сина кохатися в труді (*З підручника*).

В І хоч як мені привітно, та щемить душа сама: я ще літо, я ще літо, а в батьків уже зима (*А. Демиденко*).

Г Коли працюєш – час біжить, коли чекаєш – не спішить (*Народна творчість*).

§ 28. Твір-роздум у публіцистичному стилі на морально-етичну тему

Вправа 162. І. Прочитайте текст. Зверніть увагу на лексику, яку використовує автор. Знайдіть у ньому ознаки публіцистичного стилю.

БУТИ ЛЮДИНОЮ

Коли я замислююся над сенсом життя, то завжди радію тому, що я існую, що поруч є найдорожчі мені люди, що мені дано милуватися красою навколишнього світу і відкривати цей світ для себе.

Водночас приходиться відчувати великої відповідальності за цей світ і гордості від усвідомлення того, що ти людина.

Але в саме поняття «бути людиною» кожний вкладає своє значення. І, більшою мірою, саме це значення впливає на дії і вчинки, а іноді, і на хід самого життя.

У моему розумінні, бути людиною – це значить виховати в собі високі моральні якості.

Простеживши історичний шлях людства, розумієш, що в основі кожного суспільства завжди лежала певна мораль, якою керувались люди. Десять заповідей Христових – це теж мораль, мораль гуманна. Але на світі було стільки антигуманних устроїв, що це наводить жах.

Я переконуюсь у тому, що в кожній людині є своя мораль. І саме від неї залежить, якою буде людина.

Мені у світі поталанило на гарних людей. І мої вихователі в дитячому садку, і мої учителі, і, передусім, мої батьки – це люди, з яких я беру приклад. Усі вони вплинули на мою вихованість і ерудицію, власне кажучи, вони вплинули на мій характер, навчили чуйному ставленню до інших людей. Але замало бути чемним і доброзичливим для того, щоб усі навколо вважали тебе людиною з великої літери. Безумовно, не всім дано стати видатними і всесвітньо відомими людьми. Але кожний може стати людиною, яку поважають.

Я гадаю, що справжня людина – це хороший друг, здатний прийти на допомогу, визволити з біди і не заздрити щастю інших людей. Це хороший син чи донька, здатні забезпечити своїм батькам спокійну старість.

Хороша людина створить хорошу сім'ю і буде прикладом для своїх дітей.

І, безумовно, такі шкідливі звички, як алкоголь і наркоманія, ніколи не уживаються з поняттям хорошої людини. А я вважаю, що бути людиною – це значить бути хорошою людиною. Не можна брати приклад із тих, хто добре ставиться тільки до

своєї сім'ї, тільки до своїх друзів, але зневажає інших людей. Людина за будь-яких обставин має залишатися людиною: і у ставленні до інших людей (сусідів, співробітників, просто перехожих), і у ставленні до природи, і у ставленні до свого міста, своєї держави, свого народу.

Я шаную людей щирих, у яких і помисли, і вчинки викликають повагу. Але в житті буває навпаки: на роботі – зразковий працівник, а вдома – деспот, який тероризує всю сім'ю; у школі – сумлінний учень, а вдома – ледар, який і ложки за собою не помие.

А ще однією рисою, яку я не вибачаю людям, є зрада. Ця риса і у великому, і в малому мені огидна. Зрада несумісна з поняттям «бути людиною».

Я повсякчас намагаюсь стежити за тим, щоб не довелося соромитись своїх помислів і своїх вчинків. Мене надихає вислів А. Чехова: «У людині все має бути прекрасним: і обличчя, і одяг, і душа, і помисли...» (За матеріалами сайту www.ridna-mova.com.ua).

II. За зразком тексту «Бути людиною» напишіть твір на одну з тем: «Від кого залежить наше майбутнє?»; «Ідеальна родина»; «Кохання: реальність чи вигадка?»; «Яке суспільство можна вважати справді демократичним?»; «Вільна тема».

§ 29. Конспектування як різновид стислого переказу почутого

Вправа 163. Прочитайте уважно текст. Зверніть увагу на поради, викладені в ньому.

У роботі з текстами досить часто вдаються до конспектування, яке акцентує увагу на короткому, але точному відображенні тексту.

Конспект – скорочений запис певної інформації, що дає змогу його авторові одразу чи через деякий час із необхідною повнотою відновити інформацію. Обов'язково докладно фіксують найбільш суттєві думки автора із зазначенням сторінок у тексті-оригіналі.

Конспект слугує для збереження основного змісту роботи. У ньому викладено лише думки автора роботи, яку конспектують, мета його – глибоко осмислити інформацію і подати її адекватно, стисло та в зручній для подальшого використання письмовій формі. Складання конспекту мобілізує увагу, допомагає виокремити головне в тексті. Коли людина має намір щось записати, вона читає більш уважно, тим паче, що чергування

читання із записуванням підвищує працездатність і зменшує втому. Конспектування – це певною мірою контроль сприйняття матеріалу: не розуміючи прочитаного, почутого, важко виокремити і записати основну думку. Записи полегшують запам'ятовування, оскільки записаний навчальний матеріал краще фіксується в пам'яті.

Під час читання чи прослуховування тексту (промови, доповіді, виступу) для конспектування звертається увага на опорні (ключові) слова, ті інформаційні центри, що мають найбільше смислове навантаження (так звані «вузлики на пам'ять»). Вибір ключових моментів залежить від мети та завдань конспектування, власних знань у цій галузі, особистих зацікавлень, можливостей пам'яті тощо. Зміст першоджерела передають: а) своїми словами; б) цитатами з першоджерела; в) своїми словами і цитатами.

Конспектуючи, залишають певну частину сторінки (це може бути половина аркуша або широке поле) для запису власних думок, оцінки законспектованого. Використані цитати супроводжують вказівкою на відповідну сторінку першоджерела. Текст конспекту оформлюють довільно; на відміну від тез, крім основних положень, конспект містить фактичний матеріал.

Для конспектування використовуються такі способи викладу матеріалу: опис, оповідь, міркування. За обсягом конспект не перевищує третини первинного тексту.

Способи фіксації відомостей можуть бути різними: мовними (виділення ключових слів, фраз, повний детальний запис); позамовними (план, схема, таблиця, виділення ключових понять підкресленням чи кольором).

Стислий конспект передає в узагальненому вигляді найсуттєвішу інформацію тексту, а докладний (розгорнутий) – містить також відомості, які конкретизують, мотивують, деталізують основні положення тексту у формі доведень, пояснень, аргументів, ілюстрацій тощо.

Не усякий короткий запис є конспектом, бо конспект – це системне, логічне, зв'язне об'єднання плану, виписок, тез. Авторські конструкції, цитати в конспекті залишають без змін. Аналітичний запис прочитаного передбачає перероблення первісного тексту шляхом трансформації більших мовних одиниць у менші: зміст словосполучення передають словом, зміст речення – словосполученням, складне речення замінюють простим тощо. Формулювання, думки треба викладати стисло, переказуючи своїми словами, виписуючи лише найголовніше і найсуттєвіше, уникаючи повторень. Важливо

не припускатися під час запису орфографічних, лексичних, граматичних помилок.

Для швидкості та зручності в конспекті можна вживати скорочені слова, абрєвіатури. Однак зловживати скороченням слів не варто, а якщо й скорочувати їх, то за загальними правилами, наприклад: *рр.* – роки, *р.* – рік, *с.* – сторінка, *табл.* – таблиця, *ін.* – і таке інше. Часто повторювані в конспекті терміни можна умовно позначити першою великою літерою, наприклад: Р – речення; ДС – ділове спілкування; К – конспект.

Під час слухання лекції (доповіді, повідомлення тощо) важливо синхронно переробляти зміст почутого, максимально скорочуючи інформацію, але без втрати головного і цінного в ній. Для цього потрібно:

- нове записувати якнайточніше та найповніше;
- ті частини речень, які фіксують відоме, записувати скорочено;
- слухаючи, обов'язково зберігати актуально значуще в кожному блоці інформації;
- уникати дублювання фраз (*За матеріалами сайту westudents.com.ua*).

Вправа 164. І. Прослухайте текст у виконанні вчителя. Законспекуйте його, трансформуючи більші мовні одиниці в менші, використовуючи скорочення слів і словосполучень.

ЕТИКА КОРИСТУВАННЯ МОБІЛЬНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Знання і виконання правил мобільного етикету – це ознака вихованості та високої культури спілкування абонента мобільного зв'язку, вміння гармонійно поєднувати особисту свободу та повагу до інтересів тих, хто вас оточує.

 Намагайтеся вимикати мобільний телефон там, де є застереження «Будь ласка, вимкніть Ваш мобільний телефон», наприклад, у літаках чи в медичних закладах.

 Пам'ятайте, що треба переводити свій мобільний телефон у режим «без звуку» або користуватися послугою «Голосова пошта» у театрах, музеях, на виставках, у кінотеатрах. Ваш мобільний телефон не порушить дійство несподіваним гучним сигналом (рингтоном).

 Оберіть такі рингтони, які будуть приємні Вам і водночас не турбуватимуть Ваше оточення. Уникайте встановлення таких рингтонів на свій мобільний телефон, які можуть образити чи збентежити інших людей.

 Установіть мінімальну гучність сигналу мобільного телефону, коли відпочиваєте разом з іншими людьми, наприклад, у ресторані чи кафе.

 Сідаючи за кермо, вимкніть гучність телефону і не відволікайтеся на дзвінки та телефонні розмови – це робить поїздку безпечнішою.

 Якщо під час вистави або в бібліотеці Вам терміново необхідно написати текстове повідомлення, вимкніть сигнали клавіатури.

 Перебуваючи в офісі, не забувайте брати з собою мобільний телефон, навіть коли залишаєте своє робоче місце ненадовго.

 У громадських місцях: магазинах, транспорті, ліфті тощо намагайтеся розмовляти по мобільному телефону максимально тихо та коротко, щоб не заважати іншим своїми розмовами.

 Перебуваючи в бібліотеці, переведіть Ваш мобільний телефон у режим «без звуку», а за необхідності відповісти на дзвінок розмовляйте неголосно і по суті справи.

 Некоректно використовувати чужі мобільні телефони для своїх потреб і повідомляти чужі мобільні номери третім особам без дозволу.

 Тестувати власний телефон на гучність рингтонів краще вдома, а не в громадських місцях.

 Фотографуючи або знімаючи відео на свій мобільний, поважайте приватне життя інших людей. Запитайте дозволу, перш ніж когось фотографувати або знімати.

 Сучасні моделі телефонів фіксують номери, з яких зроблений виклик, і повідомляють своїх власників про пропущені

дзвінки. Якщо Вам не відповіли негайно, не треба повторювати виклик, наберіться терпіння й чекайте, коли Ваш абонент зможе передзвонити.

 Небажано дзвонити людині стосовно робочих питань на мобільний телефон у її вільний час, а саме до початку чи після завершення офіційного робочого дня, а також у вихідні та свята. На особисті дзвінки також існують обмеження – до 9-ї ранку та після 22-ї вечора телефонувати не варто. Якщо все ж постала необхідність порушити ці правила, краще попросити вибачення та запитати про можливість говорити з Вами, а розмовляти недовго й за суттю.

 Поважайте право людини на особисте життя – не читайте текстові повідомлення й не переглядайте список дзвінків у чужому телефоні без дозволу.

 Розкажіть про мобільний етикет друзям (*За матеріалами сайту www.kyivstar.ua*).

II. Зачитайте свої конспекти. Вони однакові чи відрізняються? Як ви думаете, чому? Свою думку поясніть. З'ясуйте, чий конспект більш зручний і зрозумілий.

Види конспектів

Плановий конспект укладається за попередньо складеним планом статті, книжки, лекції. Кожному питанню плану відповідає якась частина конспекту: менш зрозумілі пункти вимагають детальнішого висвітлення. Якість такого конспекту цілком залежить від якості складеного плану. Він лаконічний, простий за формою, але за ним не завжди легко відтворити прочитане, почуте.

Текстуальний конспект – це конспект, укладений переважно з цитат, це джерело дослівних висловлювань автора. Текстуальні виписки можуть бути пов'язані між собою низкою логічних переходів, супроводжуватися планом і включати окремі тези у викладі особи, яка конспектує. Такий конспект доцільно використовувати під час опрацювання наукових публікацій.

Вільний конспект – це поєднання виписок, цитат, тез. Він вимагає глибокого осмислення матеріалу, великого й активного запасу слів, уміння самостійно чітко і лаконічно формулювати основні положення, уміння використовувати всі типи запису: плани, тези, виписки, цитати тощо.

Тематичний конспект укладається на одну тему, але за декількома джерелами. Специфіка такого конспекту полягає

в тому, що, висвітлюючи загальну тему за низкою праць, він може не відображати змісту кожної з них зокрема. Тематичне конспектування дає змогу всебічно проаналізувати різні точки зору на одне й те ж питання.

Вправа 165. І. Прочитайте текст. Визначте його стильову приналежність. Які терміни вжито в тексті?

ВІРТУАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ

Наприкінці ХХ століття завдяки розвитку комп'ютерних технологій з'явився ще один засіб спілкування – так зване віртуальне спілкування. Це спілкування з віртуальним співрозмовником у віртуальному просторі за допомогою електронних засобів.

Завдяки комп'ютеру людина освоює новітні електронні засоби інформації та навчилася діяти в умовах відкритої комунікації. Глобального різмаху набуває проникнення інформаційних технологій у повсякденний побут людей. Сьогодні можна отримати доступ до мільйонів документів, лише натиснувши кілька разів на кнопку «миші». Інтернет дав змогу людині значно розширити межі свого спілкування. За дослідженнями спеціалістів, 91 % користувачів використовує цю мережу саме для спілкування. Інтернет сприяє розвитку особистості, її включенню у процес спілкування навіть тоді, коли в реальному житті людині доводиться долати певні бар'єри для спілкування.

Віртуальне спілкування має певні особливості, а саме:

1) спілкування, опосередковане комп'ютером, відбувається анонімно. Коли хтось надсилає повідомлення в мережу, його можуть читати всі і відповідати на нього. Можна приєднатися до чужої розмови, а можна розпочати свою;

2) втрачають своє значення невербальні засоби спілкування. Фізична відсутність учасників взаємодії призводить до того, що справжні почуття можуть приховуватися або спотворюватися. Тому в Інтернеті легше вести серйозну розмову; можна спілкуватися з тією людиною, яка б при зустрічі могла не сподобатися,

скажімо, через зовнішність; люди рідше ображаються. Можна спілкуватися з людьми незалежно від їхнього віку, статі, статусу тощо, тобто зникає низка бар'єрів, які заважають взаємодії;

3) спілкуючись, можна створювати будь-який образ, видаватися ким завгодно, оскільки обмежень, характерних для матеріального світу, в Інтернеті не існує. Анонімність розширює можливості для самопрезентації людини, дає змогу створювати яке завгодно уявлення про себе. У цьому контексті навіть можна говорити про «віртуальну особистість». Вона має ім'я, часто – псевдонім, а її реальне «Я» суттєво відрізняється від створеного віртуального образу. Крім того, взаємодія тут має свої особливості, а саме: попередня невизначеність; унікальність для кожного роду взаємодії; а також існування тільки протягом самої взаємодії.

Психологічні особливості віртуального спілкування в Інтернеті стали предметом наукових досліджень порівняно недавно. Науковці виокремлюють такі основні функції віртуального спілкування: обмін інформацією, взаємодія з метою вирішення будь-яких проблем, розвиток особистості, підвищення освітнього рівня, навчання.

Звичайно, для того, щоб мати швидкий доступ до інформації в будь-якій частині земної кулі, можливість одночасної роботи в системі багатьох користувачів, необхідно дотримуватися культури спілкування у всесвітній мережі. Вона передбачає такі компоненти: культуру подання інформації; культуру сприймання та користування інформацією; культуру використання нових інформаційних технологій тощо. Для співтовариства, яке формується завдяки Інтернету, сама мережа є інструментом спілкування. І ефективність цього спілкування, його вплив на людину залежать від дотримання всіма учасниками етичних і психологічних правил.

Користувачі Інтернету іноді стикаються з певною суперечністю. Інтернет – це середовище, в якому декларується абсолютна свобода, повна демократія, тут кожний має право голосу і доступу до інформації. А якщо це так, то дехто вважає за можливе робити в Інтернеті все, що завгодно, тим паче, що ці дії можуть бути анонімними. Анонімний характер спілкування у віртуальному середовищі певним чином нівелює систему традицій, правил, цінностей, що склалися історично і характеризують приналежність особистості до будь-якої співдружності, як-от: нація, клас або релігійна конфесія. Тут не треба жестикулювати, змінювати тон. Співрозмовники бачать на екрані тільки слова. Коли ведеться розмова електронною поштою або в конференції,

легко можна помилитися в тлумаченні слів одне одного. На жаль, під час розмови у віртуальному просторі іноді забувається, що адресат теж людина, зі своїми почуттями і звичками. І ще одне. Пам'ятайте, що інформація, яка передається у віртуальний простір, фіксується і може зберегтися, а потім повернутися і зашкодити тому, хто її надіслав, і вплинути на цей процес можливості вже не буде.

Віртуальне спілкування має свою, віртуальну, структуру, свої правила і навіть свої традиції. Тут спілкування відбувається у режимі реального часу, як за «живої розмови», але за допомогою клавіатури. Але те, про що говорять двоє людей, можуть бачити і читати десятки інших. На жаль, підключившись до якогось каналу, можна прочитати будь-яку дурницю, хуліганські вислови тощо. Водночас людина, яка поважає себе та інших, і в тому середовищі, де ніхто її не бачить, спілкуючись з іншими, дотримуватиметься етичних норм і принципів.

ПРАВИЛА МЕРЕЖЕВОГО ЕТИКЕТУ

1. Пам'ятайте, що Ви розмовляєте з людиною. Не кажіть іншим те, чого не хочете почути від них самі. Поставте себе на місце людини, з якою розмовляєте. Відстоюйте свої погляди, але не ображайте тих, хто навколо Вас. Не забувайте про головний принцип мережевого етикету: до мережі долучаються реальні люди. Будьте терплячі й чемні. Не вживайте ненормативну лексику, не розпалюйте конфлікт заради самого конфлікту.

2. Дотримуйтеся тих самих стандартів поведінки, що й у реальному житті. Зіткнувшись із проблемою етичного характеру в кіберпросторі, уявіть, що Ви в реальному житті.

3. Пам'ятайте, що Ви перебуваєте у віртуальному просторі. Якщо Ви вирішили втрутитися в якусь дискусію, подумайте, чи не зашкодите іншим. Опинившись у новій ділянці віртуального простору, спочатку «озирніться». Витратьте час на вивчення ситуації, «послухайте», як і про що говорять люди. Тільки після цього приєднуйтеся до розмови.

4. Повожайте час і можливості інших. Надсилаючи лист на електронну пошту або повідомлення до конференції, ви претендуєте на відповідь, тобто на чужий час. Отже, Ви відповідаєте за те, щоб адресат не витратив цей час даремно. Пам'ятайте про пропускну спроможність каналу, через який відбувається зв'язок. Перед тим, як Ви надішлете свій лист, поміркуйте, чи справді він потрібен адресату. Якщо вагаєтесь, поміркуйте двічі, перш ніж надіслати повідомлення.

5. Залишайтеся особистістю. У мережі (наприклад, у конференціях) Ви можете зустрітися з тими, кого ніколи б не

зустріли в реальному житті, і ніхто не осудить Вас за колір шкіри, волосся, за вашу вагу, вік чи манеру одягатися. Однак Вас оцінюватимуть з точки зору того, як Ви пишете. Отже, грамотність відіграє важливу роль. Крім того, переконайтесь, що Ваші послання зрозумілі й логічні.

6. Допомагайте іншим всюди, де можете це зробити. Ставте запитання, спілкуючись у віртуальному просторі. Чому це ефективно? Тому що Ваші запитання читатимуть багато людей, які, можливо, знають на них відповідь. І навіть якщо кваліфіковану відповідь дадуть тільки декілька осіб, загальний обсяг знань у мережі збільшиться. Обмін досвідом в Інтернеті – захоплююче заняття.

7. Не втручайтеся в конфлікти й упереджуйте їх. Мережевий етикет проти злісних послань, якими іноді обмінюються деякі учасники дискусії.

8. Не зловживайте своїми можливостями. Деякі люди у віртуальному просторі почувають себе професіоналами. Володіючи повнішими і глибшими знаннями чи більшими повноваженнями, вони автоматично одержують перевагу. Однак це не означає, що такою перевагою можна користуватися.

9. Навчіться пробачати іншим їхні помилки. Коли хтось припускається помилки – будь це помилка в слові, безглузде запитання чи невиправдано розлога відповідь, – ставтеся до нього поблажливо. Якщо у Вас гарні манери, це ще не означає, що Ви маєте право нав'язувати їх усім іншим. Якщо ж Ви вирішили звернути увагу користувача на помилку, зробіть це коректно й краще в приватному листі.

10. Поважайте право на приватне листування, не читайте чужі листи.

Ділові люди вважають Інтернет потужним засобом вирішення ділових проблем, ефективним інструментом провадження бізнесу. І якщо організація оплачує послуги Інтернету, то його не варто використовувати для читання анекдотів, ігор тощо. Політика користування всесвітньою мережею спирається на етичні принципи. Доступ до Інтернету надається працівникам з метою підтримання і розвитку бізнесу; для комунікації з клієнтами і партнерами по бізнесу; аналітичних досліджень; збирання необхідної інформації; підвищення кваліфікації.

Крім величезного позитивного ефекту спілкування в Інтернеті, спеціалісти виокремлюють і такі тривожні тенденції:

- надмірне захоплення «віртуальним простором» призводить до відриву від реального життя та зменшення життєвого досвіду;

- молоді люди мають практично безконтрольний доступ до величезної кількості матеріалів антигромадського, антигуманного і порнографічного характеру;

- деякі люди слабкої волі стають інтернетзалежними. Як наслідок формується новий тип особистості з техногенним мисленням, який міжособистісне спілкування замінює спілкуванням з комп'ютером.

Тільки сильна волею людина, спілкуючись у всесвітній павутині, користуючись потрібною інформацією, зростає в особистісному плані (*За матеріалами сайту pidruchniki.com*).

II. Складіть і запишіть конспект тексту.

III. За конспектом підготуйте стислий переказ тексту або презентацію у MS Power Point.

§ 30. Систематизація та узагальнення вивченого про речення

Пригадайте!

Порядок слів у реченнях – це розташування слів у реченні одне стосовно одного.

В українській мові порядок слів довільний: за членами речення не закріплено постійного місця. Проте це не означає, що правил словопорядку в реченні не існує.

Розрізняють два типи порядку слів:

1) прямий, або звичайний (підмет перед присудком; додаток після підпорядковуючого слова; означення перед означуваним словом);

2) зворотний, або інверсія (присудок перед підметом; додаток перед підпорядковуючим словом; означення після означуваного слова).

Як правило, за прямого порядку слів на початку речення подається «відоме», наприкінці – «нове».

Логічний наголос – виділення у реченні за допомогою посилення голосу одного зі слів, найбільш важливих за змістом. Логічний наголос – виражальний засіб усного мовлення.

Вправа 166. Інтелектуальна розминка. 1. Поміркуйте, якої відповіді вимагатиме кожне із запропонованих питальних речень, якщо їх прочитати так, щоб логічно наголошеним було виділене слово.

1. Ти намалював цей пейзаж аквареллю? 2. Ти намалював цей пейзаж аквареллю? 3. Ти намалював цей пейзаж аквареллю? 4. Ти намалював цей пейзаж аквареллю?

II. Запишіть кожне питальне речення із відповідною відповіддю. Чи впливає логічний наголос на порядок слів?

Вправа 167. Поетична хвилинка. I. Прочитайте виразно поезію М. Луківа. Виділяйте голосом слова, на які падає логічний наголос.

Не зобидь ні старця, ні дитину,
поділись останнім сухарем.
Тільки раз ми на землі живем.
У могилу не бери провину.

Зло нічого не дає, крім зла.
Вмій прощати, як прощає мати.
За добро добром спіши воздати, –
мудрість завше доброю була.

Витри піт солоний із чола
і трудись, забувши про утому,
бо людина ціниться по тому,
чи вона зробила, що могла.

Скільки сил у неї вистачало,
щоб на світі більше щастя стало.

II. Прямим чи непрямым є порядок слів у реченнях? Свою думку обґрунтуйте.
III. Які моральні настанови містить цей вірш? Чи згодні ви з автором? В яких рядках міститься основна думка вірша? Запишіть їх з пам'яті.

Вправа 168. Творча робота. I. Прочитайте прислів'я, звертаючи увагу на логічний наголос. Як ви розумієте їх зміст? Вкажіть речення з непрямым порядком слів. Чи допоміг вам порядок слів краще зрозуміти зміст прислів'їв? Обґрунтуйте доцільність інверсії.

1. Не висидить сова сокола. 2. Не зазеленіють сходи, де всілося вороння. 3. У білих рукавичках можуть бути чорні ру-

ченята. 4. Не з власної волі пішла коза на базар. 5. На місці ліщини калина не росте. 6. У заздрості на все великі очі (*Народна творчість*).

II. Напишіть твір-мініатюру за одним із прислів'їв або усно змодельуйте ситуацію, за якої одне з прислів'їв стало б висновком.

Вправа 169. Ти – редактор. Прочитайте речення. Як спотворив їх зміст неправильний порядок слів? Відредагуйте речення і запишіть їх у зошит.

1. Мамонтові бивні після тривалих переговорів з адміністрацією зоологічного музею поповнили унікальну колекцію експонатів. 2. Цього року будуть виділені земельні ділянки під забудову хлівів для фермерів району. 3. Шановний Василю Олександровичу, випускники коледжу запрошують Вас на традиційну зустріч із дружиною, яка відбудеться 2 липня в актовій залі коледжу. 4. Іван виконав три дні тому записані вправи.

Пригадайте!

Граматична основа речення – основна частина, що складається з його головних членів: підмета та присудка.

Головні члени речення

Член речення	Запитання	Вид за способом вираження	Приклади
Підмет	хто? що?	простий	Він <u>прийшов</u> . <u>Мама</u> <u>сміялася</u> .
		складений	<u>Багато учнів</u> прийшло. <u>Кожен з нас</u> узяв участь.
Присудок	що робить предмет? який він є? хто або що він є та ін.	простий дієслівний	Він <u>прийшов</u> . Мама <u>сміялася</u> .
		складений дієслівний	Я <u>почав читати</u> . Я <u>повинен читати</u> .
		складений іменний	Вона <u>учениця</u> , вона <u>здібна</u> . <u>Погода була вітряна</u> . Він <u>став першим</u> .

За характером граматичної основи речення може бути двоскладним (є і підмет, і присудок) та односкладним (є або підмет, або присудок). За кількістю граматичних основ (частин) – простим або складним. За наявністю або відсутністю другорядних членів речення – непоширеним або поширеним.

Речення, в якому є звертання, однорідні члени речення, відокремлені члени речення або вставні конструкції, називають ускладненим. Якщо їх немає, то речення неускладнене.

Речення може бути повним або неповним, за метою висловлювання – розповідним, питальним або спонукальним; за емоційним забарвленням – окличним або неокличним.

Будь-яка синтаксична робота з реченням починається з визначення його граматичної основи.

Вправа 170 (з ключем). Перевір себе. Випишіть спочатку речення з простим підметом, а потім – зі складеним.

Усталений перебіг подій. Сценаристом став Михайло Петрович. Шестеро з нас залишилося. Якийсь хлопець сказав. Вартовий на посту не відволікається. Устав хтось із хлопців. Чоловік із шість прийшло. Ожина – корисна ягода. Збереться багато учнів. Діти з учителем прийшли. Жити – Вітчизні служити.

Ключ: у кожному реченні підкресліть другу від початку букву. З них прочитаєте закінчення вислову давньоримського філософа Сенеки: *«Перш ніж сказати що-небудь іншим, ...»*.

Вправа 171. Ти – редактор. Замініть прості дієслівні присудки на складені дієслівні. Яких додаткових відтінків після заміни набули висловлювання?

Фрукти краще збирати рано-вранці в суху погоду. Тоді вони довго залишатимуться свіжими. Інакше вони швидко псуються. Складають фрукти у кошики або ящики. Фрукти тільки тоді по-справжньому корисні, коли їх не обробляють без потреби хімікатами. У будь-якому випадку перед уживанням плоди ретельно мийть (З журналу).

Вправа 172. Поетична хвилинка. І. Виразно прочитайте уривки із поезій В. Симоненка, дотримуючись логічного наголосу, пауз, інтонації.

1. Люди – прекрасні. 2. Земля – мов казка. 3. Кращого сонця ніде нема. 4. Загруз я по серце у землю в'язко. 5. Вона мене цупко трима. 6. І хочеться бути дужим, і хочеться так любити, щоб навіть каміння байдуже захотіло ожити і жити! 7. Воскре-

сайте, камінні душі! 8. Розчиняйте серця, чоло, щоб не сказали про вас грядущі: їх на землі не було.

II. Спишіть, підкресліть граматичні основи речень.

III. Перевірте свої знання: встановіть відповідність між реченнями (їх номерами) та характеристиками видів речень (деяким характеристикам можуть відповідати кілька речень).

- А Просте речення
- Б Складне речення
- В Речення зі складеним підметом
- Г Речення зі складеним іменним присудком
- Ґ Речення зі складеним дієслівним присудком
- Д Односкладне речення
- Е Речення, в якому простий підмет виражений займенником
- Є Речення, в якому в одній із граматичних основ підмет виражений дієприкметником
- Ж Складне речення з трьома граматичними основами

Вправа 173. Прочитайте текст. Випишіть односкладні речення. Усно визначте їх тип.

ПАМ'ЯТЬ СЕРЦЯ

Олівці, зошити, книжки! Нерозлучні супутники наших дитячих літ! Мине час... Може, виростуть з цих хлопчиків і дівчаток вчителі, агрономи, інженери... Певно, що виростуть! Та ніколи вони не забудуть, як уперше взяли до рук книжку в школі, як пахла вона друкарською фарбою, а може, й весною, як розглядали вони її з поблажливостю і хвилюванням. Що не сторінка, то все нові й нові дива...

Дитинство моє, школярські літа! Перший дзвінок, перша книжка! Вас ніколи мені не забути, І як шкода часом стає, що нема вас зі мною! Коли б знаття, зберіг би того першого підручника з дивною назвою «Вінок» чи зошита, на сторінках якого виводив свої перші каракулі! Яка б це була чудесна пам'ять! (За І. Цюпою).

Вправа 174. I. Прочитайте текст. Перепишіть, розставивши розділові знаки.

1. Серед заморських напоїв що прижилися в нас слід назвати й какао. 2. Звідки воно? 3. Іспанці припливши до Мексики побачили що місцеві жителі варять напій із насіння дерева і що цей напій дуже приемний на смак. 4. Повертаючись на батьківщину іспанці взяли з собою боби цієї рослини і почали знайомитися з ними ближче. 5. Виявилось що крім приемного смаку у цього напою є ще й інші значно важливіші властивості він зміцнює й швидко відновлює сили людини. 6. Цей напій

у ацтеків звався «чоколатль» у європейців дістав ім'я «какао» від назви дерева. 7. І шоколадом назвали інший надзвичайно популярний сьогодні на всій земній кулі виріб із бобів дерева який можна взяти з собою куди завгодно у далекий похід в експедицію в польоти на полюс і в космос (За А. Коваль).

II. Встановіть відповідність між реченнями (їх номерами) та характеристиками різних видів речень.

- А Речення з підрядною означальною частиною
- Б Відокремлений додаток є у реченні
- В Відокремлена обставина є у реченні
- Г Двокрапка при однорідних членах ставиться у реченні
- Ґ Двокрапка між частинами безсполучникового складного речення ставиться
- Д Багатокомпонентне складнопірядне речення з однорідною пірядністю
- Е Речення з підрядною з'ясувальною частиною

Вправа 175. I. Прочитайте текст. Визначте його головну думку.

(1–4). Майстерність митця полягає в тому, щоб не лише вправно, а й творчо використати можливості мови. Вдале використання речення уважному читачеві може дати естетичну насолоду, допомогти розкрити задум автора, уявити в деталях об'єкт зображення.

(5–10). Прості речення підкреслюють ізольованість суб'єктів і дій, а складні підсилюють і визначають їх єдність. Суттєво змінюється інтонація при поєднанні простих речень у складне. Звичайно текст, що складається з простих чи коротких речень, більш експресивний. Він допомагає передати відчуття незв'язності явищ, настроїв напруженості, схвилюваності, яке може бути викликано найрізноманітнішими причинами.

(11–12). Складні, великі речення, як правило, роблять інтонацію плавною, спокійною, уповільненою.

(13–14). Зазвичай текст, побудований з простих речень, справляє враження книжності, ускладненості.

(15–21). Найбільші можливості для створення виразності мають безсполучникові речення, особливо, якщо між їх частинами існують чіткі логічні відношення, які звично виражаються за допомогою сполучників, пірядних або деяких сурядних. Відсутність сполучника, який би визначив чітко тип цих відношень, з одного боку, посилює інтонацію, тому що нею компенсується, а з іншого – залишає простір для уяви читача, який ніби стає співавтором тексту, домислюючи чітке граматичне оформлення речення.

зумів жарту й у своїй відповіді звинуватив друга в неуцтві. Яка пунктуаційна основа цього «неуцтва»?

Задача 3. «Усі речовини доводять: вчені складаються з атомів», – написав один дотепник. Як «примусити» вчених займатися своєю справою?

Задача 4. На дошці оголошень написано: «Громадяни, корови, телята та інша худоба можуть випасатися тільки на спеціально відведених місцях». То що кому належить робити?

Задача 5. Рябчики кажуть: мисливці люблять подрімати на деревах. Хто чим любить займатися?

Словник

в'язко – itt:süppedve, ingoványosan	завше (завжди) – mindig, állandóan
воздати – megad, megfizet	поблажливий – türelmes, megértő
грядущий – közelgő, eljövendő	цупко – itt: keményen, erősen

§ 31. Повторення й узагальнення вивченого у 5–9 класах

Пригадайте!

Фонетика – розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови.

Графіка – розділ науки про мову, в якому розглядаються способи передання звуків мовлення на письмі.

Орфоепія – розділ граматики, що регулює норми вимови.

Орфографія – розділ граматики, що вивчає правильне написання слів.

Вправа 177. Відгадайте звуки і складіть з них слова.

I. 1) приголосний, дзвінкий; моя пара [с];
2) приголосний, сонорний; моя пара [ф];
3) голосний, наголошений, в алфавіті позначають двадцять четвертою літерою.

4) приголосний, глухий, моя пара [г].

II. 1) приголосний, дзвінкий; моя пара [п];
2) голосний, наголошений, в алфавіті позначають двадцять четвертою літерою;

3) приголосний, глухий; моя пара [г];

4) приголосний, сонорний; моя пара [ф];

5) голосний, ненаголошений, в алфавіті позначають першою буквою.

III. До якого розділу граматики належить перше слово-відгадка, до якого – друге? Дайте визначення цим термінам.

Вправа 178. Інтелектуальна розминка. Поділіться на дві групи. Відповідайте по черзі на питання. Якщо якась група не може відповісти одразу, право відповіді переходить до наступної групи. Переможцем стає група, у якої більше правильних відповідей.

1. Що таке алфавіт?
2. Скільки літер в українському алфавіті?
3. Які букви можуть позначати два звуки?
4. Яка буква не має звукового вираження?
5. За допомогою чого утворюються звуки?
6. Скільки звуків в українській мові?
7. Скільки голосних звуків? Назвіть їх.
8. Наведіть приклади приголосних звуків.
9. Якими можуть бути приголосні звуки?
10. Назвіть дзвінки та глухі звуки.
11. Які звуки в українській мові завжди вимовляються твердо?
12. Який звук завжди м'який?
13. Які два звуки позначаються двома літерами?
14. Коли у слові вони можуть позначати не один, а два самотійних звуки?

Вправа 179. «Хто швидше?» I. Позмагайтеся, хто швидше знайде слово, в якому **тільки**

- а) тверді приголосні звуки: маяк, м'ясо, мак, маківка, мітла, мию;
- б) сонорні приголосні звуки: си́ломіць, син, мишка, лі́жко, бабуся, манна, манка;
- в) пом'якшені приголосні звуки: бі́б, сі́ль, лі́нь, мю́слі, ві́кно;
- г) дзвінки приголосні звуки: дзвіно́к, дзві́н, віно́к, кили́м, борошно, зі́рочка;
- д) відкриті склади: маска, вареник, морозиво, мішечок, мірка, лі́жко;
- е) однакова кількість звуків і букв: джерело, день, сірий, якір, річенька, Юля.

II. Хто швидше правильно запише у транскрипції знайдені у попередньому завданні слова?

III. Дайте відповіді на мовні жартівливі запитання.

1. Що стоїть посеред школи?
2. З чого починається урок?
3. Чого нема в дельфіна, але є в кита, акули, краба?
4. Чого нема в яблуні, але є у вишні, черешні, груші?
5. Чим закінчується літо і починається осінь?
6. Що стоїть посеред городу? А посеред лісу?

7. Чого немає в дині, але є в кавуні, гарбузі?
8. Чим кит відрізняється від кута; нірка від кірки?

Вправа 180. I. Запишіть слова за алфавітом. Вкажіть кількість звуків і букв. Виділіть м'які приголосні, дзвінки та глухі. Поясніть на прикладах, як позначається м'якість приголосних на письмі.

Первоцвіт, Маруся, білочка, гілка, **сім'я**, самоповага, гідність, ріпка, танець, цариця, чекаю, зелений, дякувати, швидкий, хвиля, **дзеркальний, майор, індієць, цокотати, льох.**

II. Назвіть орфограми у виділених словах.

Вправа 181. Спишіть, уставляючи, де потрібно, пропущені букви або знаки і об'єднуючи приклади за орфограмами: 1) правопис апострофа; 2) правопис м'якого знака; 3) правопис *-н-* і *-нн-* у різних частинах мови; 4) правопис дзвінких і глухих приголосних; 5) спрощення в групах приголосних; 6) подовження та подвоєння приголосних. Усно поясніть свій вибір.

Юніст.., юніст..ю, юн..ат, кіс..лявий, чотир..ма, св..ято, прем..ера, якіс..ний, сервіс..ний, п..ятнадцять, шіс..надцять, попідтин..ю, дит..ясла, арф..яр, во..зал, я..би, п'я..десят, ател..е, моло..ьба, фля..ка, пля..ка, знан..я, стат..ей, стат..я, Монтеск..е, бон..а, дол..ар, Гл..їн, Мар..їн, миш..як, голу..ка, залю..ки.

Вправа 182. Ти – коректор. Прочитайте і спишіть, виправляючи помилки. Усно обґрунтуйте свої виправлення відповідними правилами.

Мариво, зхопити, росписати, безхрїсний, диветься, сціпити, шчепити, майак, св'ято, менший, чотирьма, шїшнадцять, пяддесять, понні, доллар.

Пригадайте!

Слово складається з основи та закінчення. Закінчення можуть мати тільки змінні слова. Закінчення, що не має звукового вираження, називається нульовим.

До основи входять корінь, префікс, суфікс.

Слова творяться морфологічним (безафіксним, префіксальним, суфіксальним, суфіксально-префіксальним способами, складанням слів або основ, за допомогою аббревіації) та неморфологічним (перехід однієї частини мови в іншу, переосмислення значення слова, злиття сполучень слів в одне слово) способами.

Вправа 183. Згрупуйте і запишіть слова: 1) що не мають закінчень; 2) що мають корінь і закінчення; 3) що мають префікс, корінь, суфікс і закінчення. Які слова зайві? Як вони утворені?

Наяву, перехід, проводити, хор, хорист, провідник, переко-типоле, приїхав, дуб, Маша, самовивіз, підберезовик, дев'яти-

класник, щоденник, двоповерховий, ознака, знаковий, метеор, будиночок, цвіт, яблуна, олівець.

Вправа 184. I. Прочитайте текст, визначте його головну думку. Чи погоджуєтесь ви з позицією автора?

Кожне завтра починається сьогодні. Щоб життя ставало кращим, треба багато й добре працювати. З дитячих років готуйте себе до праці. «Працею красна людина», – говорить народна мудрість. У праці, хоч яка вона на перший погляд непомітна, зміст і радість життя. Ваше сьогоднішнє навчання – це теж праця. І праця нелегка, яка вимагає великої впертості й наполегливості. Адже треба оволодіти знаннями, які у вік наукових і технічних відкриттів дуже швидко зростають (За Л. Гордєєвою).

II. До слова **праця** випишіть з тексту його форми і спільнокореневі слова. Доповніть ряд спільнокореневих слів власними прикладами.

III. Випишіть з тексту слова, що не мають закінчень. Якими частинами мови вони є?

IV. Розберіть за будовою слова **непомітна, мудрість**.

Вправа 185. На основі таблиці пригадайте, як групуються слова за значенням. Дайте визначення синонімів, антонімів, омонімів, паронімів. Запишіть по чотири приклади кожної групи слів. По два омоніми та пароніми уведіть у речення.

Група слів	За звуковою формою	За значенням
Омоніми	однакові	зовсім різні
Синоніми	різні	однакові або близькі
Антоніми	різні	протилежні
Пароніми	схожі	різні

Вправа 186. Складіть речення зі словами «вивершувати» і «завзятий» у кожному зі значень. Доведіть, що ці слова багатозначні.

Вивершувати – 1. Робити верх на будівлі, скирті і т. ін. 2. Наповнювати щось вище країв, із верхом. 3. Закінчувати щось будувати, створювати.

Завзятий – 1. Дуже діяльний, енергійний; який наполегливо домагається мети. 2. Який пристрасно віддається якійсь справі. 3. Непохитний, непримиренний (про вдачу, характер тощо).

Вправа 187. I. Оберіть варіант правильного тлумачення слова. Відповідь звірте зі «Словником іншомовних слів».

Дайджест – 1) коротка прес-конференція; 2) короткий огляд новин.

Ексклюзивний – 1) витончений; 2) виключний.

Менталітет – 1) образ мислення особи або групи осіб; 2) авторитет.

Електорат – 1) коло виборців; 2) електроприлад.

Моніторинг – 1) спостереження; 2) облік.

II. Уведіть у речення українські відповідники кожного слова.

Вправа 188. I. Установіть відповідність між словами та групами лексики, до яких вони належать.

1. Загальноживана лексика	А рать
2. Застаріле слово	Б веб-сайт
3. Неологізм	В гіпербола
4. Термін	Г зошит

II. Установіть відповідність між словами і стилістичними групами, до яких вони належать.

1. Просторічна лексика	А морфологія, морфема
2. Професіоналізми	Б я сидю, злодюга
3. Наукова лексика	В черевики, вечеряти
4. Побутова лексика	Г ринг, аут

III. Установіть відповідність між фразеологізмом і синонімом.

1. Пасти задніх	А два чоботи – пара
2. Обое рябое	Б замовкнути
3. Потрібен як рибі парасолька	В відставати
4. Прикусити язика	Г зайвий

Вправа 189. Поділіться на дві групи. По черзі давайте відповіді на запитання. Якщо якась група не відповість одразу, черга переходить до суперника. Переможцем стає група, яка отримує більше балів.

1. Що вивчає морфологія?
2. Скільки частин мови в українській мові?
3. На які дві групи поділяються частини мови?
4. До якої групи належать частини мови, що мають лексичне значення, відповідають на запитання і можуть бути членом речення?
5. Яка з частин мови не належить до жодної з груп?
6. Які частини мови є іменними?

7. Які частини мови називають змінними?
8. Яка частина мови є незмінною? Яка з форм дієслова не змінюється?
9. Які частини мови відмінюються?
10. Яка частина мови змінюється за дієвідмінами?
11. До якої групи частин мови належать прийменник, сполучник і частка?
12. Яка з частин мови вказує на дію або стан предмета?

Вправа 190 (з ключем). Перевір себе. Запишіть слова такими групами: 1) іменники; 2) прикметники; 3) дієслова; 4) прислівники.

Уповільнуй, удосконалення, величний, віч-на-віч, сумка, паросток, Ірина, намагатися, чимскоріш, абияк, хата, активний, натщесерце, нашвидкуруч, іменник, інколи, ароматизувати, вікно, малесенький.

Ключ: з перших букв записаних слів прочитайте побажання.

Вправа 191. I. Перепишіть словосполучення, розкриваючи дужки і ставлячи слова, що в дужках, у відповідній формі.

1. **Вийшов з (кімната)**, трохи (морозиво), багато (сніг), написати (речення), розмовляє з (друзі).

2. (Зелена) ялинкою, (сине) неба, у (гарний) настрої, у (чистий) поле, (**товариський**) **вдача**, (середній) класу.

3. З (перший) разу, **один з (два)**, (другий) лютого, всі за (один), один з (шість), на (сім) небі.

4. **Кожен з (ми)**, говорив з (він), подякував (вони), з (усі) знайомими, від (ця) пори, у (моє) серці.

5. Ми (подякувати), їм (дати), ти (бігти), ви (боротися), я (роздавати), ти (чхати).

II. Якої самостійної частини мови немає в дужках? Як ви думаєте, чому?

III. Зробіть синтаксичний розбір виділених словосполучень (за будовою, за головним словом, за залежним словом), визначте тип підрядного зв'язку.

Вправа 192 (з ключем). Перевір себе. Поставте дієслова у 1-й особі множини і запишіть у дві колонки: 1) із закінченням **-емо (-ємо)**; 2) із закінченням **-имо (-їмо)**.

Спитати, нести, терти, очистити, сидіти, мести, остерігати, стати, стискати, стишити, забирати, бачити, стояти, рюмсати, стерегти, пилити, тьохкати.

Ключ: з других букв записаних слів прочитайте закінчення вислову французького філософа Дені Дідро: «Люди перестають мислити, коли...»

Вправа 193. I. Прочитайте текст. Як, на вашу думку, потрібно виховувати в собі повагу до старших? Які повчальні оповідання, казки ви знаєте про виховання поваги до старших?

Повага до старших, до батьків (вважатися) у народі рисою, притаманною кожній порядній, вихованій людині. Навчаючи дітей (поважати) старших, (розповідати – *мин. ч.*) їм різні повчальні історії, казки (*Г. Бондаренко*).

II. Перепишіть текст, розкриваючи дужки і ставлячи дієслова у потрібній формі.

III. Усно утворіть від ужитих у вправі дієслів усі часові форми, визначте їх перехідність, дієвідміну.

IV. Знайдіть у тексті форми дієслова. Поясніть розділові знаки у реченнях, де вжиті форми дієслова.

Пригадайте!

Дієприкметник – особлива форма дієслова, що називає ознаку за дією або станом і відповідає на запитання *який?*

Дієприкметник як форма дієслова має такі ознаки: вид (доконаний, недоконаний), час (теперішній, минулий), може бути активного чи пасивного стану, змінюється за родами, числами, відмінками, може мати залежні слова, у реченні виступає означенням або іменною частиною складеного присудка.

Дієприслівник – особлива незмінювана форма дієслова, що називає додаткову дію або стан і відповідає на запитання *що роблячи? що зробивши?*

Дієприслівник як форма дієслова має такі ознаки: незмінюваність, вид (доконаний і недоконаний), може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник), у реченні виконує роль обставини.

Вправа 194. I. Прочитайте тексти. Чи об'єднані вони спільною головною думкою? Якщо так, сформулюйте її.

1. Рідна оселя. З нею ми пов'язані тисячами ниток, тут зустрічаємо кожен новий день. Приваблива вона в будні, а ще більше – у свята.

Ще **здавна** в українській оселі в неділю стіл застеляють вишитою скатертиною. На стіл ставлять букет квітів. А ліжка накривають красивими покривалами. Подушки виставляють у вишитих наволочках.

У святкові дні оселю прикрашають **по-різному** (*За В. Круківською*).

2. **Здавна** рушник супроводжував людину від самого народження і до смерті. Відзначаючи народження дитини, рушниками пов'язували кума і куму. Брав із собою родинний оберіг син, вирушивши з маминої домівки в далеку дорогу. Донька перев'язувала рушниками сватів, коханого. Будуючи хату, крокву теж піднімали на полотняних рушниках. Нехтуючи цими звичаями, ми перериваємо своєрідний життєвий літопис (*З довідника.*)

II. Випишіть дієприкметники та дієприслівники. Охарактеризуйте їх. Поясніть розділові знаки у реченнях з цими формами дієслова.

III. Якими частинами мови є виділені слова? Обґрунтуйте свою думку.

IV. Який вид односкладних речень переважає у наведених текстах? Чим це пояснюється?

Пригадайте!

Прислівник – незмінна самостійна частина мови, що виражає ознаку дії або стану, ознаку іншої ознаки чи предмета.

Прислівники відповідають на запитання *як? де? куди? звідки? коли?* За значенням вони поділяються на такі розряди: способу дії, міри та ступеня, місця, часу, причини, мети. Прислівники на **-о, -е** (спільнокореневі з якісними прислівниками) можуть мати ступені порівняння. У реченні найчастіше виступають обставинами.

Вправа 195. I. Пригадайте правила правопису прислівників. Прочитайте слова. Поясніть їх правопис. Доберіть і запишіть до кожного з прислівників по три-чотири приклади, які б підтверджували кожне з правил.

1. По-нашому – ... .
2. По-перше – ... .

3. На жаль – ... .
4. Змолоду – ... .
5. Назавжди – ... .
6. З боку на бік – ... .
7. Кінець кінцем – ... .
8. Видимо-невидимо – ... .
9. Будь-що-будь – ... .
10. Натщесерце – ... .

II. Виберіть на свій розсуд шість прислівників і введіть їх у речення. Речення запишіть.

Вправа 196 (з ключем). Перевір себе. I. Випишіть сполучення слів групами в такій послідовності: 1) з прийменниками; 2) зі сполучниками; 3) з частками.

Зшити й випрасувати; озеленяй не роздумуючи; змочити у воді; поріг з дерева; хай буде так; оглянути по порядку; пускати кораблики по воді; дорога та мила; ось чого бракує; стиснути в руці; плов не вдався; то ж бо воно; знайти на дорозі; свій же він; оглянути й узяти; піти до товариша; щоб знав дуже добре; допоміг би трохи.

Ключ: у кожному сполученні підкресліть другу від початку букву і прочитайте закінчення вислову давньогрецького поета Менандра: «Нема нічого ...».

II. Укажіть, які з цих сполучень слів не є словосполученнями (словами, зв'язаними підрядним зв'язком). Яка службова частина мови є у таких сполученнях слів?

Вправа 197. Спишіть без дужок. Поясніть правопис службових частин мови.

Коли(ж), тільки(що), (що)духу, казна(що), так (що), все(ж) таки, подібно(до) того(як), наче(б), то(б)то, то(ж), тільки(но), хоч(би), (аби)хто, що(сь), казна(з)чим, десь(не)десь, звідки(не) будь, (ні)скільки,(не)доідає, із(за)лісу, (ні)би, як(би), що(б).

Вправа 198. Ти – редактор. Відредагуйте словосполучення і запишіть їх правильно.

У двох словах, деякій мірі, згідно наказу, змагання по настільному тенісу, пропустити із-за хвороби, надішли по адресі, по роману Загребельного, по ініціативі, відділ по справам неповнолітніх, розмовляє на угорській мові, розпис на дереві, наказ по коледжі, відпочивати по обіді, із-за помилків.

II. Уведіть чотири словосполучення у речення.

Вправа 199. І. Прочитайте текст. Визначте його головну думку. З'ясуйте, чи корисною буде для вас викладена в ньому інформація і в якому випадку.

...щодо цього існують різні думки. Деякі надають перевагу заучуванню. Але найвдалішим способом запам'ятовування вважається мнемотехніка (мнемоніка). Що це таке? Це досить комплексна річ, яка включає, зокрема, запам'ятовування асоціаціями. Треба запам'ятати дату – спробуйте згадати, що ця дата означає для вас особисто. Може, це день народження тітки? А може, в цей день ви вперше щось зробили або кудись їздили? Або раптом ця дата нагадує чийсь телефон? Тільки не треба спеціально вишукувати сімейні свята. А то на іспиті вам доведеться згадувати ще й про них.

Треба запам'ятати формулу? Подивіться на неї під іншим кутом. Спробуйте прочитати її як слово. Зіставте кожну букву у формулі і якесь слово і складіть смішне речення, яке «застрягне» в голові.

Дуже зручно запам'ятовувати будь-які визначення, явища, події, звівши їх до того, що ви вже знаєте. Вчите якесь довге визначення – спробуйте його спростити. Важливо зрозуміти суть визначення, а не заучувати його. Рідко хто з викладачів негативно сприймає пояснення правила своїми словами замість заученого варіанта. Навпаки, якщо ви можете переказати визначення своїми словами, то ви його розумієте.

У людей розвинені різні види пам'яті: зорова, слухова, моторна. Людям з розвинутою зоровою пам'яттю корисніше читати матеріал. Потім пригадується сторінка, на якій написана потрібна тема. Тим, у кого розвинена моторна пам'ять, краще ще раз записати матеріал, наприклад, зайнятися написанням шпаргалок. Під час написання шпаргалок ви ще раз опрацюєте матеріал. Але користуватися ними не варто. Коли в кишені лежить такий компрометуючий папірець, голова працює погано.

Залишиш її вдома – і голова включається в роботу. Тому краще написати шпаргалку і залишити вдома

Якщо відчуваєте, що розумієте матеріал, і можете його пояснити, і ще не втомилися, продовжуйте! Увечері дозвольте собі розслабитися – прогулятися, поговорити по телефону, почитати детектив, зайти в гості до друзів.

Перед сном можна якщо не вчити, то хоча б перегорнути пройдений матеріал: спробувати, дивлячись на заголовок, згадати загальний зміст питання (якщо не вдається, перегляньте розділ). Психологи стверджують, що найкраще запам'ятовується інформація, отримана під час засинання і пробудження (За матеріалами сайту www.education.ua).

II. Виконайте завдання.

1. Випишіть слова (три–п'ять), у яких кількість букв і звуків різна. Усно поясніть, завдяки чому.
2. Випишіть терміни.
3. Випишіть слова з префіксом **най-**, поясніть їх правопис. До якої частини мови вони належать?
4. Знайдіть і випишіть дієслова із заперечною часткою **не**. Усно поясніть їх правопис.
5. Випишіть по одному розповідному, питальному і спонукальному реченню. Усно поясніть уживання розділових знаків у таких реченнях.
6. Перепишіть виділену синтаксичну конструкцію. Усно охарактеризуйте її.

Словник

крóква – szarufa
льох – pince
ма́ківка – mákvirág

натщéсерце – éhgyomorra
раť – rég. hadnép, sereg
рю́мсати – nyafogni, sirni

Ключі до вправ:

- Впр. 170 – «... скажи це собі».
Впр. 190 – «Успіхів Вам у навчанні».
Впр. 192 – «... перестають читати».
Впр. 196 – «... могутнішого за слово».

Шановні учні!

Авторський колектив підручника

бажає вам успішно скласти державну підсумкову атестацію
і гарно провести літо!

ЗМІСТ

ВСТУП	4
§ 1. Мова – найважливіший засіб пізнання, спілкування та впливу.....	4
§ 2. Систематизація та узагальнення вивченого у восьмому класі про просте неускладнене та ускладнене речення, поглиблення вміння правильного синтаксичного розбору вивчених видів речень	11
<i>Підготовка до контрольної роботи з теми «Повторення» (тест).....</i>	<i>24</i>
§ 3. Контрольне читання мовчки тексту публіцистичного стилю (тест)	26
§ 4. Розвиток мовлення. Усний переказ тексту науково-популярного стилю	31
СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	34
§ 5. Основні відомості про складне речення. Складні речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком.....	34
§ 6. Складносурядне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому. Змістові відношення між частинами складносурядного речення	39
§ 7. Розвиток мовлення. Стислий письмовий переказ тексту публіцистичного стилю	43
§ 8. Розділові знаки в складносурядному реченні.....	46
§ 9. Синонімічність складносурядних речень із різними сполучниками, а також складносурядного і простих речень	49
<i>Підготовка до контрольної роботи з теми «Складносурядне речення» (тест).....</i>	<i>53</i>
§ 10. Розвиток мовлення. Ділові папери. Заява (проста і вмотивована). Автобіографія.....	56
§ 11. Складнопідрядне речення, його будова, засоби зв'язку в ньому. Розділові знаки в складнопідрядному реченні	60
§ 12. Складнопідрядні речення з підрядними означальними. Синонімічність складнопідрядних речень з підрядними означальними та простих речень з дієприкметниковим зворотом	64
§ 13. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними	71
§ 14. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами. Синонімічність складнопідрядних речень з підрядними обставинними та простих речень з дієприслівниковим зворотом	74

§ 15. Розвиток мовлення. Вибірковий переказ тексту художнього стилю (письмово).....	82
§ 16. Поняття про складнопідрядне речення з кількома підрядними (послідовна підрядність, неоднорідна підрядність, однорідна підрядність). Розділові знаки у реченні з кількома підрядними частинами.....	85
<i>Підготовка до контрольної роботи з теми «Складнопідрядне речення»(тест).....</i>	90
§ 17. Розвиток мовлення. Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації.....	92
§ 18. Непряма мова як різновид складнопідрядного речення. Способи заміни прямої мови непрямою і навпаки (повторення).....	93
§ 19. Безсполучникове складне речення. Основні відомості про безсполучникове складне речення.....	96
§ 20. Смыслові відношення між частинами безсполучникового складного речення. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні. Інтонування безсполучникових складних речень.....	99
<i>Підготовка до контрольної роботи з теми «Безсполучникове складне речення» (тест).....</i>	104
§ 21. Аудіювання тексту публіцистичного стилю (тест).....	106
§ 22. Розвиток мовлення. Усний твір-опис зовнішності людини (за уявою).....	111
§ 23. Складне речення з різними типами зв'язку (сполучниковим і безсполучниковим, сурядним і підрядним). Розділові знаки в складному реченні з різними типами сполучникового й безсполучникового зв'язку.....	113
§ 24. Синонімічність складних речень з різними типами зв'язку і простих речень.....	118
§ 25. Розвиток мовлення. Твір-розповідь на суспільну тему.....	123
§ 26. Текст. Мовні засоби міжфразового зв'язку в тексті.....	125
§ 27. Складання тез до науково-популярного тексту.....	132
<i>Підготовка до контрольної роботи з теми «Складне речення з різними видами зв'язку. Текст» (тест).....</i>	135
§ 28. Твір-роздум у публіцистичному стилі на морально-етичну тему.....	138
§ 29. Конспектування як різновид стислого переказу почутого.....	139
§ 30. Систематизація та узагальнення вивченого про речення.....	148
§ 31. Повторення й узагальнення вивченого у 5–9 класах.....	155
<i>Ключі до вправ.....</i>	165

Навчальне видання

Тетяна ГНАТКОВИЧ,
Андріанна ЛУКАЧ,
Єва БОРИСОВА
та ін.

Українська мова

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Л.Л. Кириєнко*
Художній редактор *І.Б. Шутурма*
Коректор *В.В. Гоменюк*

Формат 60×90¹/₁₆. Ум. друк. арк. 10,5.
Обл.-вид. арк. 9,74. Тираж 1752 пр. Зам. № 40П

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4078 від 31.05.2011

Навчальне видання

Тетяна ГНАТКОВИЧ,
Андріанна ЛУКАЧ,
Єва БОРИСОВА
та ін.

Українська мова

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор *Л.Л. Кириєнко*
Художній редактор *І.Б. Штурма*
Коректор *В.В. Гоменюк*

Формат 60×90¹/₁₆. Ум. друк. арк. 10,5.
Обл.-вид. арк. 9,74. Додатковий тираж 12 пр. Зам. № 40/1

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4078 від 31.05.2011